

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών

**Κατεύθυνση: «Ψυχοπαιδαγωγική της Ανάγνωσης, Φιλαναγνωσία και Εκπαιδευτικό
Υλικό**

**Όψεις της λαϊκής παράδοσης της περιοχής Κοντοβουνίων
Μεσσηνίας: Εκπαιδευτικό Πρόγραμμα για την Προσχολική
Εκπαίδευση**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Μαρία Πάντζιου, Α.Μ.: 7981212200017

Τριμελής Συμβουλευτική Επιτροπή:

Ρ. Κακάμπουρα, Καθηγήτρια ΠΤΔΕ, ΕΚΠΑ (Επιβλέπουσα)

Γ. Κατσαδώρας, Καθηγητής ΠΤΔΕ, Παν. Αιγαίου (Συνεπιβλέπων)

Κ. Μαλαφάντης, Καθηγητής ΠΤΔΕ, ΕΚΠΑ (Συνεπιβλέπων)

ΑΘΗΝΑ 2025

Στον σύζυγό μου Παναγιώτη

ΔΗΛΩΣΗ ΜΗ ΛΟΓΟΚΛΟΠΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΛΗΨΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗΣ ΕΥΘΥΝΗΣ

Με πλήρη επίγνωση των συνεπειών του νόμου περί πνευματικών δικαιωμάτων, δηλώνω ενυπογράφως ότι είμαι αποκλειστικός συγγραφέας της παρούσας Μεταπτυχιακής Διπλωματικής Εργασίας, για την ολοκλήρωση της οποίας κάθε βοήθεια είναι αναγνωρισμένη και αναφέρεται λεπτομερώς στην εργασία αυτή. Έχω αναφέρει πλήρως και με σαφείς αναφορές, όλες τις πηγές χρήσης δεδομένων, απόψεων, θέσεων και προτάσεων, ιδεών και λεκτικών αναφορών, είτε κατά κυριολεξία είτε βάσει επιστημονικής παράφρασης. Αναλαμβάνω την προσωπική και ατομική ευθύνη ότι σε περίπτωση αποτυχίας στην υλοποίηση των ανωτέρω δηλωθέντων στοιχείων, είμαι υπόλογος έναντι λογοκλοπής, γεγονός που σημαίνει αποτυχία στη Διπλωματική μου Εργασία και κατά συνέπεια αποτυχία απόκτησης του Μεταπτυχιακού Τίτλου των Μεταπτυχιακών Σπουδών, πέραν των λοιπών συνεπειών του νόμου περί πνευματικών δικαιωμάτων. Δηλώνω, συνεπώς, ότι αυτή η Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία προετοιμάστηκε και ολοκληρώθηκε από εμένα προσωπικά και αποκλειστικά και ότι, αναλαμβάνω πλήρως όλες τις συνέπειες του νόμου στην περίπτωση κατά την οποία αποδειχθεί, στο μέλλον, ότι η εργασία αυτή ή τμήμα της δεν μου ανήκει διότι είναι προϊόν λογοκλοπής άλλης πνευματικής ιδιοκτησίας.

Ονοματεπώνυμο μεταπτυχιακής φοιτήτριας: Μαρία Πάντζιου / Α.Μ. 7981212200017

Περίληψη

Η παρούσα εργασία εστιάζει στα πολιτισμικά στοιχεία της περιοχής των Κοντοβουνίων Μεσσηνίας μέσα από μια πολύπλευρη λαογραφική προσέγγιση και με σκοπό την αξιοποίησή τους στην προσχολική εκπαίδευση. Ειδικότερα, παρατίθενται χαρακτηριστικές καταγραφές της ευρύτερης αυτής πολιτισμικής κληρονομιάς και πρωτότυπες αφηγήσεις κατοίκων των χωριών των Κοντοβουνίων. Οι κάτοικοι αυτοί αποτελούν την τελευταία γενιά που έχει παιδικές αναμνήσεις από την αγροτοποιομενική ζωή του προηγούμενου αιώνα και οι εμπειρίες τους μπορούν να αξιοποιηθούν στο σήμερα δημιουργικά, εμπλουτίζοντας το βασικό πρόγραμμα της προσχολικής εκπαίδευσης. Για το λόγο αυτό καταρτίζεται ένα βασικό σχέδιο διδασκαλίας για την προσχολική εκπαίδευση, το οποίο απευθύνεται σε νηπιαγωγεία αυτής της περιοχής της Μεσσηνίας.

Summary

This paper deals with the cultural elements of the area of Kontovouni, Messinia, through a folklore approach and in order to exploit them in early childhood education. In particular, there are characteristic recordings of this wider cultural heritage and original narratives of residents of the villages of Kontovounia. These residents are the last generation to have childhood memories of the rural life of the previous century and their experiences can be exploited in today's creative way, enriching the basic program of early childhood education. For this reason, a basic teaching plan for early childhood education is being drawn up, which is aimed at kindergartens in this region of Messinia.

Λέξεις κλειδιά: Λαογραφία, αγροτική ζωή, λαϊκές αφηγήσεις, Κοντοβούνια Μεσσηνίας, εκπαιδευτικό πρόγραμμα, προσχολική αγωγή

Keywords: Folklore, rural life, folk tales, Kontovounia of Messinia, educational program, preschool education

Περιεχόμενα

Πρόλογος.....	7
Εισαγωγή.....	9
Μεθοδολογία	11

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

«Αναδιφήσεις στην επιστήμη της Λαογραφίας. Στοιχεία ζωής της ευρύτερης περιοχής των Κοντοβουνίων».....	14
--	----

Κεφάλαιο 1 ^ο Λαογραφία και Εκπαίδευση	14
--	----

1.1 Η έννοια της λαογραφίας και η σχέση της με τη σύγχρονη εκπαίδευση	14
---	----

1.2 Ο Λαϊκός Πολιτισμός στην Εκπαίδευση	17
---	----

1.3 Η ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς μέσα από βασικές παιδαγωγικές προσεγγίσεις.	22
--	----

Κεφάλαιο 2 ^ο Ιστορική και πολιτισμική επισκόπηση της ευρύτερης περιοχής των Κοντοβουνίων	26
---	----

2.1 Γεωγραφικά, ιστορικά, θρησκευτικά και πολιτισμικά στοιχεία του τόπου.....	26
---	----

2.2 Τα δημοτικά τραγούδια της ευρύτερης περιοχής των Κοντοβουνίων	49
---	----

2.3 Λαϊκές διηγήσεις και παραμύθια της περιοχής των Κοντοβουνίων	60
--	----

2.4 Η αγροτική ζωή στα Κοντοβούνια της Μεσσηνίας	65
--	----

2.5 Χαρακτηριστικά της αρχιτεκτονικής των Κοντοβουνίων	76
--	----

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

«Ανακαλύπτοντας τα Κοντοβούνια: Μια γνωριμία με τη Λαογραφία των Κοντοβουνίων, χωριών της Μεσσηνίας»	80
--	----

Κεφάλαιο 1 ^ο : Εκπαιδευτικό πρόγραμμα στην προσχολική ηλικία	80
---	----

1.1 Αντικείμενο σχεδίου διδασκαλίας.....	80
--	----

1.2 Κριτήρια επιλογής θέματος	81
-------------------------------------	----

1.3 Στοιχεία εφαρμογής του προγράμματος.....	82
--	----

1.4 Σκοποί και στόχοι σχεδίου διδασκαλίας.....	83
--	----

1.5 Σύνδεση με το αναλυτικό πρόγραμμα σπουδών	86
---	----

1.6 Οργάνωση του εκπαιδευτικού προγράμματος	87
---	----

1.7 1η Διδακτική ώρα.....	87
---------------------------	----

1.8 2η Διδακτική ώρα.....	88
---------------------------	----

1.9 3η Διδακτική ώρα.....	90
1.10 4η Διδακτική ώρα.....	92
1.11 5η διδακτική ώρα	93
1.13 6η Διδακτική ώρα.....	94
1.14 7η Διδακτική ώρα.....	95
1.15 8η Διδακτική ώρα.....	96
1.16 9η Διδακτική ώρα.....	97
1.17 10η Διδακτική ώρα.....	97
1.19 12η Διδακτική ώρα.....	98
1.22 13η Διδακτική ώρα.....	100
1.23 14η Διδακτική ώρα – Προτάσεις αξιολόγησης.....	101
Επίλογος - Συμπεράσματα.....	102
Βιβλιογραφία	105
Παράρτημα	114

Πρόλογος

Στο γεωγραφικό χώρο της Πελοποννήσου υπάρχουν πλήθος από λαϊκές παραδόσεις, από όλο το μήκος και το πλάτος της ιστορίας της. Κάποιες από αυτές εξακολουθούν να δίνουν το χρώμα και την σοφία τους στην καθημερινότητα των κατοίκων. Αποτελεί λοιπόν εμπειρία της γράφουσας από την συναναστροφή και την συμμετοχή σε κοινότητες της περιοχής των Κοντοβουνίων, λόγω συγγένειας εξ αγχιστείας, η διαπίστωση αυτού του μεγάλου πλούτου. Δεν πρόκειται για μια τυχαία λαϊκή παράδοση, καθώς οι πρακτικές στη ζωή των κατοίκων φανέρωναν έναν πολιτισμό, ο οποίος σε κάποιες εκφράσεις του υπήρξε ζωντανός μέχρι τη δεκαετία του 1960.

Πρόκειται λοιπόν για ένα πεδίο οικείο και ταυτοχρόνως άγνωστο σε κάποιες πλευρές του και ήταν επίσης συναρπαστική η πρόκληση να καταγραφούν οι εμπειρίες και οι γνώσεις των αυτόχthonων. Ειδικότερα επειδή κάποιοι υπέργηροι από αυτούς θα είναι ίσως οι τελευταίοι που είχαν σχέση με την παράδοση του τόπου τους, όπως διαμορφώθηκε στο γύρισμα του 21^{ου} αιώνα στην Ελλάδα.

Είναι επιπλέον μια ενδιαφέρουσα εμπειρική παρατήρηση από την προσχολική εκπαίδευση, ότι οι μαθητές αναγνωρίζουν τον εαυτό τους και την θέση τους στο οικογενειακό και κοινωνικό περιβάλλον πληρέστερα και με περισσότερη ωριμότητα, όταν έχουν διδαχθεί και ασκηθεί έμπρακτα στη λαϊκή παράδοση του τόπου τους. Αυτό συμβαίνει καθώς συνδέουν την οικογενειακή εμπειρία και την συναναστροφή με γειροντότερους, με κάποιες πλευρές έμπρακτης εκμάθησης δεξιοτήτων και με πρακτικές της σχολικής τάξης που εμπνέονται από τη λαϊκή παράδοση.

Συνδυάζοντας λοιπόν, απ' τη μια μεριά την προϋπάρχουσα γνώση και την αναγκαιότητα να καταγραφούν οι λαϊκές παραδόσεις που φθίνουν με το πέρασμα του χρόνου και από την άλλη την επιθυμία να υπάρξει τρόπος αξιοποίησής τους στην προσχολική εκπαίδευση προέκυψε το θέμα της εργασίας αυτής.

Στο σημείο αυτό οφείλονται ευχαριστίες στην επιβλέπουσα καθηγήτρια κα Ρέα Κακάμπουρα, καθηγήτρια Λαογραφίας Π.Τ.Δ.Ε., Ε.Κ.Π.Α., για την υποστήριξή της,

την διαρκή ενίσχυση και την έμπνευση που αποτέλεσαν για εμένα οι παραδόσεις των μαθημάτων της αλλά και η πληρότητα του έργου της.

Επίσης είναι επιβεβλημένες οι ευχαριστίες στον πρόεδρο του μεταπτυχιακού προγράμματος κ. Κωνσταντίνο Μαλαφάντη, Καθηγητή Παιδαγωγικής και Λογοτεχνίας Π.Τ.Δ.Ε., Ε.Κ.Π.Α. και στον κ. Γεώργιο Κατσαδόρο, καθηγητή Λαογραφίας στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Αιγαίου για την αμέριστη υποστήριξή τους.

Επιπλέον τους κατοίκους των Κοντοβουνίων, για την ολοπρόθυμη στήριξή τους και την παροχή πλούσιου αρχειακού υλικού. Συγκεκριμένα η εργασία μας δεν θα είχε πραγματοποιηθεί χωρίς την συμβολή των: Όλγα Κοσμοπούλου, Γεωργίου Βαφάκου, Σταυρούλας Σκρεπετού, Νικολάου Φιλοπούλου και Ελένης Κοσμοπούλου.

Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία έχει ως σκοπό να φωτίσει κάποιες όψεις του λαϊκού πολιτισμού της περιοχής των Κοντοβουνίων της Πελοποννήσου και να διερευνήσει την επίδραση αυτών των στοιχείων -μέσω της ενσωμάτωσής τους στην εκπαίδευση- στην προσχολική αγωγή και την διαμόρφωση της αυτοσυνειδησίας των μαθητών. Η λαογραφία της Πελοποννήσου είναι εξαιρετικά πλούσια σε παραδόσεις, ήθη και έθιμα, που διαμορφώθηκαν μέσα από την μακραίωνη ιστορία και σε συνάρτηση με τη γεωγραφική της θέση (Ημελος & Καμηλάκη, 1983). Οι παραδόσεις της περιοχής όπως επιβιώνουν στο σήμερα της ζωής των κατοίκων αποτυπώνουν πολύ καθαρά την ιδιοπροσωπία, τις κοινωνικές αξίες, την ιστορία και τις καθημερινές συνήθειες των ανθρώπων αυτής της περιοχής της Μεσσηνίας. Διαφαίνονται επίσης οι πολιτιστικές επιρροές που συγκροτούν την σημερινή ταυτότητα του τόπου, τον λαϊκό πολιτισμό και την παράδοση στα βουνά της Πελοποννήσου και ιδιαίτερα στα Κοντοβούνια της Μεσσηνίας. Η Πελοπόννησος συνολικά διατηρεί ζωντανές τις όψεις της πολιτιστικής κληρονομιάς της μέσα από τα έθιμα, τις τέχνες, τις διηγήσεις για θρύλους και παραμύθια, την παραδοσιακή μουσική και τους χορούς, τα παραδοσιακά επαγγέλματα, την αρχιτεκτονική, την τοπική κουζίνα, και την συμμετοχή στις μακραίωνες κοινοτικές συνήθειες (Μερακλής, 1992). Γίνεται έτσι αναφορά στους άξονες αυτής της παράδοσης, καθώς τα έθιμα διατηρούνται ενεργά μέσα από τα τοπικά πανηγύρια και τις θρησκευτικές εορτές, τις συνάξεις σε οικογενειακό και κοινοτικό επίπεδο και τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ των κατοίκων. Αυτές οι εκδηλώσεις αποτελούν κομβικά κοινωνικά γεγονότα, όπου οι κάτοικοι συγκεντρώνονται για να τιμήσουν τους αγίους τους, να διηγηθούν προσωπικές περιπέτειες, ιστορίες των προγόνων και εμπειρίες των ίδιων και να γιορτάσουν με παραδοσιακή μουσική, χορούς και φαγητό ή να συμπαρασταθούν σε δυσκολίες με αμείωτη πάντα αλληλεγγύη, φιλοτιμία και αληθινά κοινωνικό ενδιαφέρον.

Η παραδοσιακή μουσική της περιοχής των Κοντοβουνίων περιλαμβάνει τη χρήση μουσικών οργάνων όπως το λαούτο, η λύρα και το κλαρίνο και χορούς, όπως ο καλαματιανός και ο τσάμικος, που είναι σε πανελλήνιο επίπεδο χαρακτηριστικοί και εκφράζουν τη ζωντάνια, τους καημούς και τις χαρές των κατοίκων. Οι μελωδίες εξάλλου και οι ρυθμοί αυτών των χορών αντικατοπτρίζουν όχι μόνο την ιστορία και τις εμπειρίες των ανθρώπων της περιοχής, αλλά και την σημερινή, ζωντανή παραγωγή

λαογραφικών δεδομένων (Σταμούλη, 2017). Οι τέχνες και οι χειροτεχνίες κατέχουν επίσης σημαντική θέση στο λαϊκό πολιτισμό των Κοντοβουνίων, καθώς οι ντόπιοι τεχνίτες δημιουργούν χειροποίητα αντικείμενα όπως υφαντά, κεντήματα και ξυλόγλυπτα, τα οποία όχι μόνο εξυπηρετούν καθημερινές ανάγκες, αλλά και διακοσμούν τα σπίτια με την παραδοσιακή τους αισθητική. Η τοπική κουζίνα αποτελεί ένα πολύτιμο κομμάτι του λαϊκού πολιτισμού και αντιπροσωπεύει την ταυτότητα και την κληρονομιά της αγροτοποιομενικής ζωής της περιοχής, την ιστορία και τις αξίες των προγόνων, που κινούνται γύρω από τις ευκαιρίες για γιορτή και χαρά, αλλά και γύρω από το πένθος και τις απώλειες των ανθρώπων.

Ο τρόπος συγκρότησης των τοπικών κοινωνιών αντικατοπτρίζεται όμως ολόκληρα και στις αγροτικές, γεωργικές και άλλες ασχολίες, που περιλαμβάνουν και όλη τη φανέρωση της αγροτικής ζωής (Βαζούρας, 1994).

Το βασικό ερευνητικό ερώτημα της εργασίας είναι: «συμβάλλει στην ολόπλευρη ανάπτυξη των παιδιών η ενσωμάτωση της λαογραφικής κληρονομιάς στη προσχολική εκπαίδευση;». Αυτό το ερώτημα μπορεί να αναλυθεί περαιτέρω σε υποερωτήματα, που έχουν σχέση με τις επί μέρους πλευρές της ανάπτυξης της προσωπικότητας των νηπίων. Αρχικά ως προς τη γνωστική ανάπτυξη: «Ενισχύει η λαογραφική μελέτη την κατανόηση πολιτιστικών εννοιών, την ανάπτυξη γλωσσικών δεξιοτήτων ή τη δημιουργικότητα;». Ως προς τη συναισθηματική εξέλιξη ανάπτυξη, το ερώτημα είναι αν βοηθά η επαφή με την παράδοση στη δημιουργία θετικών συναισθημάτων, όπως η υπερηφάνεια για την πολιτιστική ταυτότητα και η αυτοεκτίμηση. Για την κοινωνική ανάπτυξη των νηπίων, τίθεται το ερώτημα αν η λαογραφία ενθαρρύνει την ομαδικότητα, την ενσυναίσθηση και τη συνεργασία μέσω κοινών δραστηριοτήτων. «Μπορεί να καλλιεργήσει η λαογραφία στα παιδιά την ευαισθητοποίηση για τη διατήρηση της πολιτιστικής τους κληρονομιάς;». Οι απαντήσεις στο ερώτημα μπορεί να αναζητηθούν μέσω της παρατήρησης, της ανάλυσης των διδακτικών πρακτικών και της αξιολόγησης της ανταπόκρισης των παιδιών.

Το Πρώτο Μέρος αφιερώνεται στη θεωρητική συζήτηση των βασικών εννοιών που πραγματεύεται η εργασία. Ειδικότερα στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται γενική αναφορά στην έννοια της λαογραφίας και στη σημασία της στην εν γένει εκπαίδευση. Μελετάται συνοπτικά η πορεία της λαογραφίας και σύνδεσή της με την εκπαίδευση,

αλλά και η συμβολή της σε διάφορες παιδαγωγικές μεθόδους και διδακτικές προσεγγίσεις.

Στο δεύτερο κεφάλαιο της εργασίας παρατίθενται η ιστορική και πολιτισμική σημασία της περιοχής των Κοντοβουνίων (Ταρσούλη & Πλεμμένος, 2011). Μέσα από τις πρωτότυπες μαρτυρίες κατοίκων γίνεται μια αναδρομή στην ιστορία αυτής της περιοχής της Μεσσηνίας, αλλά και στην πολιτισμική συμβολή της λαογραφίας στο σήμερα. Το σημαντικό με αυτές τις αφηγήσεις και τις μαρτυρίες είναι ότι προέρχονται από ανθρώπους που διανύουν την έκτη δεκαετία και πάνω της ζωής τους, και είναι οι τελευταίοι εναπομείναντες αυτόπτες μάρτυρες ενός τρόπου ζωής που μετά το 1970 άρχισε να εκλείπει. Οι αναφορές σε κάποιες λαογραφικές πτυχές, όπως οι διηγήσεις, τα τραγούδια, η αρχιτεκτονική, η καλλιέργεια της γης και οι τρόποι ζωής που συναντιούνται και σήμερα, είναι αντιπροσωπευτικές και δεν καλύπτουν πάντως όλο το φάσμα της τοπικής λαογραφίας.

Στο δεύτερο μέρος της εργασίας παρουσιάζεται ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα στο οποίο αξιοποιούνται τα πολιτιστικά και ιστορικά στοιχεία που έχουν προαναφερθεί. Συγκεκριμένα συνδυάζοντας το πρώτο και το δεύτερο κεφάλαιο του πρώτου μέρους γίνεται μια πρόταση διδακτικού σεναρίου για παιδιά νηπιαγωγείου. Τα παιδιά θα έχουν την ευκαιρία μέσα από τη βιωματική μάθηση, να έρθουν σε επαφή με τα λαογραφικά στοιχεία του τόπου. Τραγούδια, μύθοι, και διηγήσεις, αγροτικές ασχολίες και τρόποι συγκρότησης της ζωής των κατοίκων των Κοντοβουνίων παρουσιάζονται με σκοπό να αξιοποιηθούν στη σχολική πράξη με βιωματικό τρόπο και αυτενέργεια για την εξοικείωση των παιδιών με την ιστορία, την ταυτότητα και τη λαογραφία του τόπου τους.

Μεθοδολογία

Η μελέτη της λαογραφίας των Κοντοβουνίων, όπως και κάθε λαογραφική έρευνα, απαιτεί μια συστηματική μεθοδολογία που θα επιτρέψει την καταγραφή, ανάλυση και κατανόηση της πολιτιστικής ταυτότητας και των παραδόσεων της περιοχής. Τα βασικά βήματα και οι μεθοδολογικές προσεγγίσεις που θα

χρησιμοποιηθούν για αυτήν την έρευνα περιλαμβάνουν μια άτυπη εθνογραφική έρευνα, συμμετοχική παρατήρηση, συνεντεύξεις και καταγραφή της προφορικής παράδοσης, αρχειακή έρευνα, οπτική ανάλυση και τεκμηρίωση, και τέλος συμπεράσματα με βάση την ανάλυση των δεδομένων.

Η επιτόπια λαογραφική έρευνα (Λυδάκη, 2012) αποτελεί θεμελιώδες εργαλείο για τη μελέτη και την καταγραφή της προφορικής παράδοσης, των εθίμων, της θρησκευτικότητας και της καθημερινής ζωής μιας κοινότητας. Στόχος είναι η συλλογή πρωτογενούς υλικού, μέσα από την άμεση επαφή με τον πληθυσμό της περιοχής (Μανωλάκη, 2008). Οι τεχνικές περιλαμβάνουν προσωπικές συνεντεύξεις με κατοίκους (ιδιαίτερα με ηλικιωμένους, που γνωρίζουν παλιές ιστορίες και έθιμα, αλλά και με ανθρώπους που έζησαν την παιδική τους ηλικία κατά τις δεκαετίες 1940-1970 και θυμούνται τις παραδοσιακές πρακτικές της ζωής), συμμετοχική παρατήρηση, και φωτογραφική ή οπτικοακουστική τεκμηρίωση. Κατά τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνας διατηρείται ουδέτερη και ανοιχτή στάση, έτσι ώστε να ενισχύεται η εμπιστοσύνη των πληροφοριοδοτών και να επιτυγχάνεται η ακριβέστερη δυνατή καταγραφή των πληροφοριών.

Η συμμετοχική παρατήρηση έχει ως στόχο της να βιώσει η ερευνήτρια τις τοπικές πρακτικές και να κατανοήσει καλύτερα τον τρόπο ζωής των ανθρώπων των Κοντοβουνίων. Ως προς τη διαδικασία, η ερευνήτρια συμμετείχε σε τοπικά έθιμα και δραστηριότητες, όπως γιορτές, πανηγύρια, παραδοσιακά επαγγέλματα και καθημερινές συνήθειες, καταγράφοντας προσωπικές εμπειρίες. Η εθνογραφική μέθοδος βοηθά να καταγραφούν οι λεπτομέρειες που δεν μπορούν να αποτυπωθούν μόνο μέσω συνεντεύξεων ή παρατήρησης από απόσταση.

Οι συνεντεύξεις και η καταγραφή της προφορικής παράδοσης έχει στόχο να συλλεχθεί προφορικό υλικό, όπως παραδοσιακές ιστορίες, μύθοι, τραγούδια και προσωπικές αναμνήσεις. Η τεχνική των συνεντεύξεων είναι οι ημιδομημένες συνεντεύξεις, που είναι ιδιαίτερα χρήσιμες, καθώς επιτρέπουν στον ερευνητή να θέτει συγκεκριμένα ερωτήματα, αφήνοντας παράλληλα περιθώριο στους πληροφοριοδότες να εκφράσουν ελεύθερα την προσωπική τους εμπειρία (Κακάμπουρα, 2011). Ειδικότερα έγινε ηχογράφηση των συνεντεύξεων, με τη συγκατάθεση των συμμετεχόντων, καθώς και δημιουργία λεπτομερειακών σημειώσεων και μεταγραφή του προφορικού υλικού για περαιτέρω ανάλυση.

Με τη ανάλυση τεκμηρίων οπτικής εθνογραφίας αποτελεί στόχος η κατανόηση και η τεκμηρίωση υλικών αντικειμένων και πρακτικών.

Οι τεχνικές περιλαμβάνουν φωτογραφική αποτύπωση των αρχιτεκτονικών στοιχείων, των ενδυμασιών, των αγροτικών εργαλείων και άλλων στοιχείων της υλικής κουλτούρας που χαρακτηρίζουν τα Κοντοβούνια. Με την οπτική καταγραφή και ανάλυση αυτών των στοιχείων εξετάζεται η αισθητική, η λειτουργικότητα και η συμβολική σημασία των παραδοσιακών αντικειμένων.

Το σημείο εστίασης είναι η κατανόηση του πολιτισμικού πλαισίου των Κοντοβουνίων, που βοηθά στην αναγνώριση της μοναδικότητας της λαογραφικής πραγματικότητας και στην εφαρμογή της στην προσχολική εκπαίδευση. Η κατηγοριοποίηση γίνεται σε θέματα, όπως τα έθιμα, οι παραδόσεις, οι λαϊκές διηγήσεις, οι δραστηριότητες και η κοινωνική οργάνωση.

Στο δεύτερο μέρος της εργασίας ακολουθώντας τη μέθοδο project προτείνεται ένα σχέδιο διδασκαλίας, το οποίο περιλαμβάνει τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά της περιοχής των Κοντοβουνίων. Ακολουθεί τέλος, η αξιολόγηση και το κεφάλαιο των συμπερασμάτων για τον πολιτισμό, τις κοινωνικές αξίες και τις πολιτιστικές παραδόσεις των Κοντοβουνίων, και κατά πόσον μπορούν αυτές να αξιοποιηθούν δημιουργικά στη βιωματική λαογραφική εκπαίδευση της προσχολικής αγωγής.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

«Αναδιφήσεις στην επιστήμη της Λαογραφίας. Στοιχεία ζωής της ευρύτερης περιοχής των Κοντοβουνίων»

Κεφάλαιο 1^ο Λαογραφία και Εκπαίδευση

1.1 Η έννοια της λαογραφίας και η σχέση της με τη σύγχρονη εκπαίδευση

Ο όρος «λαογραφία» εισήχθη στην ελληνική κοινωνία το 1884 απ' τον λαογράφο Νικόλαο Πολίτη, ο οποίος είναι θεμελιωτής της επιστήμης αυτής στην Ελλάδα. Η λαογραφία ωστόσο ως επιστήμη στην Ευρώπη κάνει την εμφάνισή της στα μέσα του 19ου αιώνα. Ο Αυστριακός περιηγητής και πολιτικός Γιάκομπ Φίλιπ Φαλμεράιερ, μελετητής και Ιστορικός στο Πανεπιστήμιο του Μονάχου κατά τον 19ο αιώνα, στη μελέτη του «Περί καταγωγής των σημερινών Ελλήνων» υποστήριξε πως οι σύγχρονοι Έλληνες δεν έχουν ελληνικό αίμα (Μαρίνης, 2019). Η δήλωση αυτή προκάλεσε θύελλα από αντιδράσεις και καθώς δεν υπήρχε επιστημονική απόδειξη αυτού του γεγονότος, η επιστήμη της ιστορίας με κορυφαίο τον Κωνσταντίνο Παπαρρηγόπουλο στο έργο του *Η απάντηση στην ανθελληνική θεωρία του Φαλμεράιερ* (2012) ανέλαβε την ανάδειξη των επιχειρημάτων για την ανασκευή της ανιστόρητης αυτής θεωρίας. Σύμφωνα με τον Νικόλαο Πολίτη «η λαογραφία εξετάζει τας κατά παράδοσιν διά λόγων, πράξεων ή ενεργειών εκδηλώσεις του ψυχικού και κοινωνικού βίου του λαού» (Πολίτης, 1909). Είναι εντυπωσιακή η σύνδεση που κάνει ο σπουδαίος λαογράφος μεταξύ της ψυχικής και της κοινωνικής πλευράς της ζωής, συνδέοντας τις πράξεις με τον αντίκτυπο που έχουν στην εσωτερική ζωή των ανθρώπων και την φανέρωση ολόκληρης της συλλογικής τους ζωής μέσα στην κοινότητα.

Αναμφίλεκτα, η λαογραφία είναι απαραίτητη στη σύγχρονη εκπαίδευση για πολλούς λόγους. Πρώτος και κύριος λόγος είναι η ανάγκη διατήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς: Ο λαϊκός πολιτισμός ως ζωντανή εμπειρία και όχι ως μουσειακό είδος, βοηθά στη διατήρηση και μεταβίβαση της πολιτιστικής κληρονομιάς από γενιά σε γενιά (Πούχνερ, 2009). Μέσα από αυτήν, οι μαθητές γνωρίζουν τις παραδόσεις, τα έθιμα, τις ιστορίες και τους μύθους του τόπου τους, κάτι που ενισχύει

την αίσθηση ταυτότητας και συνέχειας. Για παράδειγμα: Τα τραγούδια μεταφέρουν με τρόπο ποιητικό όλη την εμπειρία ενός λαού. Τα χειροτεχνήματα ζωντανεύουν τη σοφία και την κατασταλαγμένη γνώση και αποτυπώνονται ως πρακτική εφαρμογή της κοινωνικής οργάνωσης. Οι συνάξεις αναβιώνουν το συλλογικό πνεύμα της γνήσιας αλληλεγγύης μεταξύ των ανθρώπων μιας κοινότητας. Με άλλα λόγια, κάθε μικρή ψηφίδα από την λαϊκή παράδοση είναι ευκαιρία συμμετοχής στις συλλογικές κατακτήσεις ενός λαού, δηλαδή ένα πολύτιμο υλικό ταυτόχρονης εκπαίδευσης και αγωγής.

Άλλος λόγος για την ενσωμάτωση της λαογραφίας μέσα στην εκπαίδευση, είναι σύμφωνα με τον Αυδίκο (1996) η ανάπτυξη της κριτικής σκέψης, που πραγματοποιείται και μέσω της μελέτης της λαογραφίας. Οι μαθητές αναπτύσσουν την ικανότητα να αναλύουν και να κριτικάρουν τις κοινωνικές και πολιτιστικές δομές της κοινωνίας τους, κατανοώντας καλύτερα το πώς αυτές διαμορφώνουν την καθημερινή ζωή. Η λαογραφία όμως ως το επιστημονικό πεδίο που ασχολείται με την καταγραφή και τη μελέτη της παράδοσης και του λαϊκού πολιτισμού, μπορεί να ενσωματωθεί στην προσχολική εκπαίδευση και να αποδώσει καρπούς με διάφορους θεωρητικούς τρόπους. Οι θεωρητικές προσεγγίσεις στην έννοια της λαογραφίας στην προσχολική εκπαίδευση εξηγούν αναλυτικά την χρησιμότητα της συμμετοχής στον λαογραφικό πλούτο και περιλαμβάνουν την εφαρμογή διαφόρων εκπαιδευτικών και παιδαγωγικών μοντέλων, που βοηθούν τα μικρά παιδιά να κατανοήσουν και να εκτιμήσουν την πολιτιστική τους κληρονομιά. Ορισμένες βασικές θεωρητικές προσεγγίσεις και τα οφέλη που προσφέρουν στην εκπαίδευση αναλύονται συνοπτικά:

i. Πολιτισμική Προσέγγιση

Η πολιτισμική προσέγγιση επικεντρώνεται στην ενσωμάτωση στοιχείων του λαϊκού πολιτισμού και της παράδοσης στην καθημερινή εκπαιδευτική πρακτική. Αυτό μπορεί να περιλαμβάνει τη χρήση παραδοσιακών παραμυθιών, τραγουδιών, παιχνιδιών και εθίμων στην εκπαιδευτική διαδικασία. Μέσω αυτής της προσέγγισης, τα παιδιά έρχονται σε επαφή με τις ρίζες τους, κατανοώντας την ιστορική εξέλιξη του πολιτισμού τους και μαθαίνουν να εκτιμούν την πολιτιστική τους ταυτότητα. Είναι σημαντικό να αναφερθεί πως όλα αυτά συμβάλλουν στην ενίσχυση της αυτοπεποίθησης των μαθητών και στην αίσθηση του «ανήκειν». Ακόμα μέσα από τη συγκριτική λαογραφία (Κακάμπουρα, 2021,σ. 71) οι μαθητές έρχονται σε επαφή με πολιτισμικές παραδόσεις άλλων χωρών, που έχει ως αποτέλεσμα την ανάδειξη διαφορών, αλλά και

πολλών κοινών μοτίβων, συμβάλλοντας έτσι στην αποδοχή και τον σεβασμό. Η καλλιέργεια έτσι των ηθικών αξιών γίνεται πράξη μέσω της λαογραφίας, που είναι πλούσια σε αφηγήσεις που προάγουν ηθικές αξίες, όπως: η δικαιοσύνη, η γενναιότητα, η αλληλεγγύη, η φιλοξενία, και η τιμιότητα. Εξάλλου τα λαϊκά παραμύθια και οι μύθοι διδάσκουν ηθικά διδάγματα με διαχρονική ισχύ, στα οποία ασκούνται τα παιδιά με τρόπο άμεσο και με ιδιαίτερη έμφαση στα διαπολιτισμικά σχολεία. Η προσέγγιση επομένως της πολυπολιτισμικότητας αναγνωρίζει την αξία της ποικιλίας των πολιτισμών και των παραδόσεων με έμπρακτο τρόπο και προωθεί την κατανόηση και τον σεβασμό προς αυτές.

ii. Κονστрукτιβιστική Προσέγγιση

Η κονστрукτιβιστική θεωρία της μάθησης, όπως προτάθηκε από τον Piaget και τον Vygotsky, υποστηρίζει ότι τα παιδιά μαθαίνουν καλύτερα μέσω της ενεργητικής εμπλοκής και της δημιουργίας γνώσης μέσα από την εμπειρία. Στο πλαίσιο της λαογραφίας, αυτή η προσέγγιση μπορεί να εφαρμοστεί μέσω δραστηριοτήτων που ενθαρρύνουν τα παιδιά να εξερευνήσουν και να ανακαλύψουν τη λαϊκή παράδοση μέσα από προσωπικά και συλλογικά βιώματα (Μπενέκος, 2006). Η λαογραφία σύμφωνα με την παραπάνω θεωρία προάγει τη δημιουργική έκφραση και τη φαντασία: Οι μαθητές συμμετέχουν σε δραστηριότητες όπως η αφήγηση παραμυθιών, οι παραδοσιακοί χοροί και η λαϊκή τέχνη. Η βιωματική προσέγγιση έτσι κάνει τη μάθηση πιο ενδιαφέρουσα και διαδραστική. Πραγματοποιείται έτσι άμεση επαφή και σύνδεση με τη φύση και τη βιωσιμότητά της. Η παραδοσιακή γνώση που καταγράφει η λαογραφία περιέχει σημαντικές πληροφορίες για τη σχέση του ανθρώπου με τη φύση, καθώς μαθαίνει στους μαθητές πρακτικές αειφορίας μέσα από παραδοσιακές μεθόδους διαχείρισης των πόρων, τους ευαισθητοποιεί απέναντι στην ανάγκη προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος και ενισχύει την κοινωνική συνοχή. Μέσα από την ανάδειξη κοινών παραδόσεων λοιπόν, η λαογραφία συμβάλλει στη δημιουργία ισχυρών δεσμών ανάμεσα στα μέλη της κοινωνίας. Είναι σημαντικό για την εκπαίδευση, οι δραστηριότητες όπως η αναβίωση εθίμων να δημιουργούν μιαν αίσθηση συνεργασίας και κοινής προσπάθειας. Ενισχύεται λοιπόν και η κοινωνική συνοχή και η πολιτισμική ενότητα.

iii. Παιδοκεντρική Προσέγγιση

Η παιδοκεντρική προσέγγιση τοποθετεί τα παιδιά στο κέντρο της εκπαιδευτικής διαδικασίας, λαμβάνοντας υπόψη τα ενδιαφέροντά τους και τις ανάγκες

τους (Mechling, 1994). Στο πλαίσιο της λαογραφίας, αυτό μπορεί να σημαίνει την επιλογή λαϊκού υλικού που ανταποκρίνεται στα ενδιαφέροντα των παιδιών και τη δημιουργία δραστηριοτήτων που είναι διασκεδαστικές και σχετικές με τις εμπειρίες τους (Mechling, 1986). Η παιδοκεντρική προσέγγιση στη λαογραφία επικεντρώνεται στη μελέτη της πολιτισμικής κληρονομιάς μέσα από τη ματιά και τη συμμετοχή των παιδιών. Αναγνωρίζει τα παιδιά ως φορείς πολιτισμού, δημιουργούς και διατηρητές λαογραφικών στοιχείων, και στοχεύει στη μελέτη της παιδικής κουλτούρας, όπως αυτή εκφράζεται μέσα από παιχνίδια, τραγούδια, παραμύθια, έθιμα και καθημερινές δραστηριότητες. Τα βασικά χαρακτηριστικά της Παιδοκεντρικής Προσέγγισης περιλαμβάνουν αρχικά την εστίαση στα παιδιά ως υποκείμενα της έρευνας. Αντί να εξετάζονται τα παιδιά ως «παθητικοί δέκτες» πολιτισμικών στοιχείων, η παιδοκεντρική προσέγγιση τα βλέπει ως ενεργούς συμμετέχοντες στη δημιουργία και διατήρηση της παράδοσης. Σύμφωνα με τον Dewey (1989) μια επιτυχημένη μάθηση περιλαμβάνει την ενεργή συμμετοχή των μαθητών δίνοντάς τους την ευκαιρία για συνεχή έρευνα, η οποία χτίζεται στην πρωταρχική τους εμπειρία. Η μελέτη της παιδικής κουλτούρας σύμφωνα με τον ίδιο περιλαμβάνει εκφάνσεις της παιδικής δημιουργικότητας, όπως παιχνίδια, τραγούδια, παραδοσιακές ιστορίες, ρίμες και ρυθμικά μοτίβα που συχνά δημιουργούνται ή προσαρμόζονται από τα ίδια τα παιδιά. Η παράμετρος της διαγενεακής μετάδοσης της λαογραφίας, όπως είναι η εκμάθηση παιχνιδιών ή τραγουδιών από τους μεγαλύτερους στα παιδιά, ενισχύει την ολοκλήρωση της ταυτότητας των παιδιών, που περιλαμβάνει την άσκηση στην αυτογνωσία και τους γόνιμους και δημιουργικούς δεσμούς ανάμεσα στην κοινότητα, την οικογένεια και το σχολείο.

1.2 Ο Λαϊκός Πολιτισμός στην Εκπαίδευση

Στην παρούσα βιβλιογραφική ανασκόπηση είναι σκόπιμο να παραθέσουμε μερικά επιλεγμένα έργα αναφοράς, που στον ελληνικό χώρο της λαογραφίας δίνουν ένα ιδιαίτερο στίγμα για την μελέτη του λαϊκού πολιτισμού και την αξιοποίησή του στην προσχολική και άλλη εκπαίδευση.

Ο Ευάγγελος Αυδίκος, στο άρθρο του «Η Λαογραφία στην Εκπαίδευση: Θεωρητικές και Πρακτικές Προσεγγίσεις» (1996), εξετάζει τη σημασία της

ενσωμάτωσης της λαογραφίας στην εκπαίδευση και τονίζει τον ρόλο της στην κατανόηση της πολιτισμικής ταυτότητας και στην ενδυνάμωσή της κοινωνικής συνοχής και της ανάπτυξης κριτικής σκέψης. Στο ίδιο άρθρο υποστηρίζει ότι η λαογραφία αποτελεί ένα ισχυρό μέσο για να συνδεθούν οι μαθητές με την πολιτισμική τους κληρονομιά, ενώ παράλληλα τους βοηθά να κατανοήσουν τις σύγχρονες κοινωνικές αλλαγές ενώ η ενσωμάτωση της λαογραφίας στην εκπαίδευση μπορεί να λειτουργήσει ως γέφυρα που συνδέει την παράδοση με τη μοντέρνα πραγματικότητα. Μέσα από τη διδασκαλία της λαογραφίας, οι μαθητές έρχονται σε επαφή με το τοπικό και εθνικό πολιτισμικό περιβάλλον τους, γεγονός που ενισχύει την κατανόηση της ταυτότητάς τους, πράγμα πολύτιμο σε μια παγκοσμιοποιημένη εποχή σύγχυσης και μιμητισμού αρνητικών προτύπων.

Εξάλλου η λαογραφία προτείνεται ως ένα διαθεματικό εργαλείο που μπορεί να συνδεθεί με άλλα γνωστικά αντικείμενα, όπως η ιστορία, η γλώσσα, η γεωγραφία και η τέχνη και αποτελεί επίσης έναν πολύτιμο εναλλακτικό τρόπο ομαδοσυνεργατικής διδασκαλίας, με βιωματική εμπλοκή της καλλιέργειας της φαντασίας.

Στο έργο με τίτλο «Διδακτική του Λαϊκού Πολιτισμού στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση» (2010, σσ. 215-223) η Ρέα Κακάμπουρα αναλύει τη σημασία της ένταξης του λαϊκού πολιτισμού στη διδασκαλία της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης και προτείνει τρόπους για την αποδοτική παρουσίασή του στους μαθητές. Η μελέτη αυτή υπογραμμίζει με πρωτότυπο τρόπο πως η διδασκαλία του λαϊκού πολιτισμού δεν αφορά μόνο στη γνώση των παραδόσεων, αλλά και στην ανάπτυξη δεξιοτήτων, αξιών και κοινωνικών αντιλήψεων στους μαθητές, που τους βοηθούν να κατανοήσουν και να εκτιμήσουν την πολιτιστική τους ταυτότητα. Σύμφωνα με την Κακάμπουρα, (2005, σσ. 267-268) η λαογραφία αποτελεί μια κοινωνική επιστήμη, η οποία αναφέρεται στη μελέτη και καταγραφή του λαϊκού πολιτισμού και των κοινωνικών αλληλεπιδράσεων, αντλώντας στοιχεία από την έκφραση της παράδοσης και της νεωτερικότητας που δεν είναι σταθερές και αναλλοίωτες μέσα στο χρόνο, αλλά διαμορφώνονται και νοηματοδοτούνται διαφορετικά σε κάθε εποχή. Υποστηρίζεται ότι η μελέτη του λαϊκού πολιτισμού συμβάλλει σημαντικά στη διαμόρφωση της πολιτιστικής συνείδησης των μαθητών. Μέσα από την κατανόηση των παραδόσεων, των ηθών και των εθίμων, οι μαθητές αντιλαμβάνονται καλύτερα τον εαυτό τους ως μέρος μιας ιστορικής και πολιτιστικής συνέχειας, κάτι που ενισχύει την αίσθηση του «ανήκειν». Τονίζεται επίσης ότι η διδασκαλία του λαϊκού πολιτισμού μπορεί να προάγει την

ενσυναίσθηση και την κατανόηση των άλλων, καθώς μέσα από τη μελέτη των λαϊκών ιστοριών, της μουσικής, των χορών και των εθίμων, οι μαθητές ενισχύουν τις κοινωνικές και συναισθηματικές τους δεξιότητες, μαθαίνοντας να αναγνωρίζουν και να σέβονται τη διαφορετικότητα. Η συγγραφέας προτείνει τη χρήση πολυτροπικών και βιωματικών μεθόδων διδασκαλίας για την παρουσίαση του λαϊκού πολιτισμού, όπως θεατρικές δραστηριότητες, εργαστήρια χειροτεχνίας και εικαστικών, παιχνίδια ρόλων και εκμάθηση παραδοσιακών χορών. Μέσα από αυτές τις μεθόδους, οι μαθητές εμπλέκονται ενεργά στη μάθηση, γεγονός που καθιστά την εκπαιδευτική εμπειρία πιο ουσιαστική και διαδραστική. Η ίδια υποστηρίζει επίσης τη διαθεματική προσέγγιση για τη διδασκαλία του λαϊκού πολιτισμού, συνδυάζοντάς τον με άλλα γνωστικά αντικείμενα, όπως η ιστορία, η γεωγραφία, η λογοτεχνία και οι τέχνες. Με τον τρόπο αυτό, οι μαθητές μπορούν να δουν τον λαϊκό πολιτισμό ως έναν πλούσιο χώρο μελέτης που συνδέεται με ποικίλα στοιχεία της καθημερινής ζωής και της γνώσης.

Ο Μιχάλης Μερακλής (1992) έχει επίσης αναφερθεί εκτενώς στην αξία της λαογραφίας ως παιδευτικού εργαλείου και τη σημαντική της επίδραση στην εκπαίδευση και τη διαμόρφωση της εθνικής και πολιτιστικής ταυτότητας. Σύμφωνα με τον Μερακλή, η λαογραφία προσφέρει πολύτιμες παιδευτικές αξίες, συμβάλλοντας στην καλλιέργεια της κριτικής σκέψης, της αυτογνωσίας, και της κοινωνικής συνείδησης των μαθητών. Θεωρεί ότι η λαογραφία βοηθά τους μαθητές να αναγνωρίσουν τις ρίζες τους, να εκτιμήσουν την πολιτιστική κληρονομιά τους και να αναπτύξουν μια βαθιά σχέση με τις αξίες και τις παραδόσεις της κοινωνίας τους. Μέσω της λαογραφικής μελέτης, οι μαθητές μαθαίνουν για τη ζωή και τον τρόπο σκέψης των προγόνων τους, γεγονός που ενισχύει την αίσθηση του «ανήκειν» σε μια ιστορική και πολιτιστική συνέχεια. Η ενασχόληση με τη λαογραφία απαιτεί επίσης αναλυτική σκέψη, καθώς οι μαθητές εξετάζουν πηγές, διακρίνουν το αληθές από το φανταστικό και αντιλαμβάνονται πώς οι πολιτιστικές πρακτικές έχουν επηρεαστεί από ιστορικά και κοινωνικά πλαίσια. Αυτός ο τρόπος προσέγγισης διευρύνει τις γνωστικές τους ικανότητες και τους εξοικειώνει με μια αναλυτική στάση απέναντι στον κόσμο. Η λαογραφία, κατά τον Μερακλή πάντα, ενισχύει το πνεύμα της κοινότητας και της συνεργασίας. Με την εξέταση της καθημερινής ζωής και των παραδόσεων, οι μαθητές μαθαίνουν την αξία της συλλογικότητας και της αλληλοβοήθειας, που ήταν θεμελιώδη στοιχεία των παραδοσιακών κοινωνιών. Αυτό τους διδάσκει την κοινωνική ευαισθησία και την αξία της κοινής προσπάθειας.

Μέσω της επαφής τους με λαογραφικά στοιχεία, οι μαθητές αναπτύσσουν την προσωπική τους ταυτότητα και αποκτούν μια βαθύτερη κατανόηση του εαυτού τους μέσα στο κοινωνικό σύνολο. Ο Μερακλής επίσης υπογραμμίζει ότι η λαογραφία προάγει την αυτογνωσία, καθώς οι μαθητές βλέπουν πώς τα βιώματα και οι παραδόσεις που μεταφέρονται από γενιά σε γενιά διαμορφώνουν την αντίληψή τους για τον κόσμο. Η λαογραφία λειτουργεί επίσης ως αντίδοτο στον εθνοκεντρισμό και τον ρατσισμό, καθώς διδάσκει την ανοχή και την αποδοχή της διαφορετικότητας (Κακάμπουρα & Κασσαβέτη, 2018). Οι μαθητές που γνωρίζουν τη λαογραφία μαθαίνουν να εκτιμούν όχι μόνο τη δική τους παράδοση αλλά και τον πολιτισμό των άλλων, αναγνωρίζοντας τη συμβολή διαφορετικών πολιτισμικών στοιχείων στη διαμόρφωση της σύγχρονης κοινωνίας.

Στην παρούσα εργασία εξετάζονται τα παραμύθια, οι ομαδικές εργασίες σε επίπεδο οικογένειας και σε κοινοτικό επίπεδο, οι λαϊκές γιορτές, οι τελετές και οι κοινωνικές αντιλήψεις της λαϊκής παράδοσης της Πελοποννήσου.

Ως προς τα παραμύθια: Οι λαϊκές παραδόσεις για τα παραμύθια περιλαμβάνουν ένα πλούσιο σύνολο από αφηγήσεις, συμβολισμούς και κοινωνικά διδάγματα που μεταδίδονται προφορικά από γενιά σε γενιά. Τα παραδοσιακά παραμύθια έχουν τις ρίζες τους σε αρχαίες εποχές και αντλούν θέματα από την καθημερινότητα, τους μύθους, τους θρύλους και τα πολιτιστικά στοιχεία της κάθε περιοχής. Μερικά χαρακτηριστικά των λαϊκών παραδόσεων γύρω από τα παραμύθια αφορούν τη λεγόμενη διδακτική Φύση (Λουκάτος, 1985). Συγκεκριμένα, τα λαϊκά παραμύθια συχνά μεταφέρουν ηθικά διδάγματα και κοινωνικές αξίες. Μέσα από ιστορίες ηρωισμού, αλληλεγγύης και δικαιοσύνης, διδάσκουν στους ακροατές - στην παραδοσιακή κοινωνία ήταν ενήλικες – τώρα κυρίως στα παιδιά, τις έννοιες του καλού και του κακού και τους τρόπους συμπεριφοράς μέσα στην κοινωνία. Στα λαϊκά παραμύθια της Πελοποννήσου, τα υπερφυσικά στοιχεία έχουν πρωταγωνιστικό ρόλο, προσθέτοντας μυστήριο και φαντασία στις αφηγήσεις. Οι ιστορίες αυτές αποτελούν έναν πλούσιο συνδυασμό τοπικών δεισιδαιμονιών, αρχαίων θρύλων και παραδόσεων που προέρχονται από αρχαιοελληνικές μυθολογίες (Κορδάτος, 1973).

Η μελέτη των λαϊκών αφηγήσεων, του λαϊκού θεάτρου, με δρώμενα και άλλες μορφές παραστατικών τεχνών, των εθίμων και των μύθων συμβάλλει στη διεύρυνση της πολιτισμικής γνώσης και στην καλλιέργεια γλωσσικών δεξιοτήτων. Ο Αυδίκος

(1996) τονίζει ότι η λαογραφία δεν πρέπει να προσεγγίζεται ως ένα «μουσειακό» αντικείμενο, αλλά ως ζωντανό στοιχείο που προσφέρεται για ανάλυση και κριτική σκέψη. Οι μαθητές μπορούν να μελετήσουν τις κοινωνικές και ιστορικές συνθήκες που διαμόρφωσαν τα λαογραφικά φαινόμενα, αποκτώντας κριτική αντίληψη για τον ρόλο της παράδοσης στη σύγχρονη ζωή. Η διδασκαλία έτσι γίνεται και μέσω επιτόπιες έρευνας, όπου η εμπλοκή των μαθητών σε επιτόπιες λαογραφικές μελέτες (π.χ. καταγραφή προφορικών αφηγήσεων, συλλογή εθίμων) βοηθά στη βιωματική μάθηση. Αυτή η διαδικασία ενισχύει την ενεργή συμμετοχή των μαθητών και καλλιεργεί δεξιότητες, όπως η συνεργασία, η παρατήρηση και η ανάλυση δεδομένων.

Σε ό, τι αφορά στη σχέση Λαογραφίας και Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης, σύμφωνα με την Κακάμπουρα (2005, σ. 272) η λαογραφία μπορεί να συμβάλει στην κατανόηση και αποδοχή της πολιτισμικής διαφορετικότητας, ιδιαίτερα σε πολυπολιτισμικά σχολεία. Οι μαθητές καθώς διδάσκονται ανθρωπολογικά τα στοιχεία που ενώνουν τους λαούς, έρχονται σε επαφή με τις παραδόσεις άλλων πολιτισμών, αναπτύσσοντας την ενσυναίσθηση και τη διαπολιτισμική ευαισθησία. Οι πρακτικές Εφαρμογές στην Εκπαίδευση περιλαμβάνουν την ενσωμάτωση παραδοσιακών παραμυθιών, θρύλων και τραγουδιών στο μάθημα της γλώσσας και της λογοτεχνίας. Την μελέτη των τοπικών εθίμων και των εορτών στο πλαίσιο της ιστορίας ή της κοινωνικής και πολιτικής αγωγής. Επίσης τα ποικίλα εργαστήρια για τη δημιουργία λαογραφικών αρχείων από μαθητές, μέσω συνεντεύξεων με μεγαλύτερους σε ηλικία ανθρώπους. Εδώ είναι πλέον απαραίτητη η συνεργασία με τους γονείς, τους παππούδες, τους συγγενείς του ευρύτερου οικογενειακού δέντρου, πράγμα εξαιρετικής σημασίας για την ομαλή συνύπαρξη του σχολείου με την οικογένεια και την τοπική κοινότητα. Επιπλέον, κυρίως στην πρωτοβάθμια και προσχολική εκπαίδευση, η ένταξη των οικογενειακών εμπειριών αποτελεί για τους μικρούς μαθητές μια διάκριση για την σχέση ανάμεσα στην οικογενειακή μνήμη και εμπειρία με στην κοινωνική πραγματικότητα (Κακάμπουρα & Κέζα, 2014, σ. 286).

Μαθαίνοντας και κατανοώντας την λαογραφική παράδοση και την πολιτιστική τους κληρονομιά, οι μαθητές/τριες μπορούν να ασχοληθούν με τη δημιουργία δικών τους λαογραφικών έργων, όπως παραμύθια, τραγούδια ή παραδοσιακές τέχνες. Η ενίσχυση της δημιουργικότητας είναι μια άλλη παράπλευρη ωφέλεια, μέσα από τον τρόπο που οι μαθητές αξιοποιούν το πλούσιο υλικό που προσφέρει η λαογραφία για την δημιουργική έκφραση και τις εναλλακτικές δραστηριότητες στο χώρο του

σχολείου. Έτσι επιτυγχάνεται η πολιτιστική ενσυναίσθηση, η συνεργατικότητα, η ανεκτικότητα, καθώς η λαογραφία ενισχύει την κατανόηση και τον σεβασμό προς άλλους πολιτισμούς και παραδόσεις. Μέσα από την κατανόηση της δικής τους πολιτιστικής κληρονομιάς, οι μαθητές σε καθημερινή βάση μπορούν να εκτιμήσουν και άλλες πολιτιστικές εκφράσεις, να αμβλύνουν το αίσθημα του φόβου προς τον ξένο ή τον μετανάστη μαθητή και παράλληλα να τον βοηθήσουν στην ομαλή ένταξή του στο νέο περιβάλλον του σχολείου υποδοχής (Τσιλιμένη, 2007).

1.3 Η ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς μέσα από βασικές παιδαγωγικές προσεγγίσεις.

Η ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς μέσω βασικών παιδαγωγικών προσεγγίσεων είναι ένας σημαντικός στόχος στην εκπαίδευση, καθώς βοηθά τους μαθητές να κατανοήσουν την ιστορία, την ταυτότητα και τις αξίες τους. Παρακάτω παρουσιάζονται ορισμένες βασικές παιδαγωγικές προσεγγίσεις που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την προώθηση της πολιτιστικής κληρονομιάς:

i. Διαδραστική- Βιωματική Μάθηση

Η χρήση διαδραστικών μεθόδων διδασκαλίας, όπως εκπαιδευτικά παιχνίδια, βιωματικές δραστηριότητες και εργαστήρια, μπορεί να βοηθήσει τους μαθητές να κατανοήσουν και να εκτιμήσουν την πολιτιστική κληρονομιά. Αυτές οι μέθοδοι ενισχύουν τη συμμετοχή των μαθητών και τους επιτρέπουν να ζήσουν την πολιτιστική εμπειρία ενεργά. Η διαδραστική μάθηση εμπλέκει τους μαθητές ενεργά στη διαδικασία της εκπαίδευσης μέσω παιχνιδιών, εργαστηρίων και βιωματικών δραστηριοτήτων. Χαρακτηριστικά, κάποια παραδείγματα περιλαμβάνουν:

- **Παιχνίδια Ρόλων:** Οι μαθητές αναλαμβάνουν ρόλους ιστορικών προσωπικοτήτων ή συμμετέχουν σε αναπαραστάσεις ιστορικών γεγονότων.
- **Εργαστήρια Τέχνης και Χειροτεχνίας:** Οι μαθητές δημιουργούν παραδοσιακά αντικείμενα, όπως κεραμικά ή υφαντά, βασισμένα σε ιστορικές τεχνικές.

ii. Τεχνολογία και Ψηφιακά Μέσα

Η ενσωμάτωση της τεχνολογίας, των ψηφιακών μέσων και των ψηφιακών παιχνιδιών στην εκπαίδευση προσφέρει νέες δυνατότητες για την ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς καθώς ενδυναμώνουν την αίσθηση του ανήκειν (Βαλασιάδης & Κατσαδόρος, 2017 σσ. 1026-1033). Εικονικές περιηγήσεις σε μουσεία, ψηφιακά αρχεία και διαδραστικά ντοκιμαντέρ μπορούν να προσφέρουν στους μαθητές πρόσβαση σε πλούσιο πολιτιστικό υλικό. Η τεχνολογία μπορεί να φέρει την πολιτιστική κληρονομιά πιο κοντά στους μαθητές μέσω ψηφιακών εργαλείων και πλατφορμών:

- Εικονικές Περιηγήσεις: Χρήση εικονικής πραγματικότητας για περιηγήσεις σε αρχαιολογικούς χώρους και μουσεία.
- Ψηφιακά Αρχεία: Πρόσβαση σε ψηφιοποιημένα αρχεία και συλλογές μουσειακών αντικειμένων.
- Ψηφιακά παιχνίδια: Αξιοποίηση ψηφιακών παιχνιδιών ως μέσω επανάληψης αλλά και ανακάλυψης.

iii. Διαθεματική Προσέγγιση

Η σύνδεση της πολιτιστικής κληρονομιάς με άλλα μαθήματα και θεματικές ενότητες μπορεί να προσφέρει μια ολιστική προσέγγιση στην εκπαίδευση. Για παράδειγμα, η ιστορία της τέχνης μπορεί να συνδυαστεί με τη διδασκαλία της γλώσσας και της λογοτεχνίας, ενώ η αρχαιολογία μπορεί να ενσωματωθεί σε μαθήματα γεωγραφίας. Η διαθεματική προσέγγιση συνδέει την πολιτιστική κληρονομιά με πολλά άλλα γνωστικά αντικείμενα, ενισχύοντας τη συνολική κατανόηση των μαθητών:

- Ιστορία και Λογοτεχνία: Ανάγνωση ιστορικών κειμένων και λογοτεχνικών έργων που αναφέρονται σε πολιτιστικά γεγονότα.
- Μαθηματικά και Τέχνη: Μελέτη γεωμετρικών σχεδίων και μοτίβων σε παραδοσιακά έργα τέχνης.

iv. Συνεργατική Μάθηση

Η συνεργασία μεταξύ μαθητών, καθηγητών και κοινοτήτων μπορεί να ενισχύσει την κατανόηση και την εκτίμηση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Προγράμματα

συνεργασίας με τοπικά μουσεία, πολιτιστικούς φορείς και κοινότητες μπορούν να προσφέρουν μοναδικές μαθησιακές εμπειρίες. Η συνεργατική μάθηση προωθεί την ομαδική εργασία και την αλληλεπίδραση μεταξύ των μαθητών, ενισχύοντας την κοινωνική τους ανάπτυξη:

- Ομαδικά Έργα: Οι μαθητές συνεργάζονται για να δημιουργήσουν παρουσιάσεις ή εκθέσεις σχετικά με την πολιτιστική κληρονομιά της περιοχής τους.
- Συνεργασία με Κοινότητες: Εμπλοκή τοπικών πολιτιστικών οργανισμών και κοινοτήτων στην εκπαιδευτική διαδικασία.

Η συνεργατική μάθηση εξάλλου, (Καραγιώργου, 2018) ενθαρρύνει την ομαδική εργασία και την αλληλεπίδραση μεταξύ των παιδιών. Στην προσχολική εκπαίδευση, η λαογραφία μπορεί να ενσωματωθεί μέσω ομαδικών δραστηριοτήτων όπως η αναπαράσταση παραδοσιακών ιστοριών ή η συμμετοχή σε παραδοσιακά παιχνίδια, που προάγουν την κοινωνική αλληλεπίδραση και την ανάπτυξη δεξιοτήτων συνεργασίας.

v. Εκπαιδευτικές επισκέψεις και περιηγήσεις

Οι εκπαιδευτικές επισκέψεις σε ιστορικούς χώρους, μουσεία και πολιτιστικά κέντρα μπορούν να προσφέρουν στους μαθητές μια άμεση επαφή με την πολιτιστική κληρονομιά (Kakampoura & Katsadoros, 2017, p. 254). Αυτές οι επισκέψεις μπορούν να συνδυαστούν με διαλέξεις, εργαστήρια και δραστηριότητες για μια πιο εμπλουτισμένη εμπειρία:

- Επισκέψεις σε Μουσεία: Οργάνωση περιηγήσεων σε τοπικά μουσεία και έκθεση σε σημαντικά πολιτιστικά αντικείμενα.
- Αρχαιολογικές Εκδρομές: Επισκέψεις σε αρχαιολογικούς χώρους και συμμετοχή σε δραστηριότητες όπως η ανασκαφή.

vi. Καλλιτεχνικές Δραστηριότητες

Η συμμετοχή σε καλλιτεχνικές δραστηριότητες, όπως θεατρικές παραστάσεις, μουσικές εκδηλώσεις και εικαστικά έργα, μπορεί να βοηθήσει τους μαθητές να εκφραστούν δημιουργικά και να ανακαλύψουν την πολιτιστική κληρονομιά με έναν

μοναδικό τρόπο. Η συμμετοχή σε καλλιτεχνικές δραστηριότητες βοηθά τους μαθητές να εκφραστούν δημιουργικά και να συνδεθούν με την πολιτιστική τους κληρονομιά:

- Θεατρικές Παραστάσεις: Παρουσίαση θεατρικών έργων βασισμένων σε ιστορικά γεγονότα ή παραδόσεις.
- Μουσική και Χορός: Διδασκαλία παραδοσιακής μουσικής και χορού.

vii. Πολυπολιτισμική Εκπαίδευση

Η ενσωμάτωση της πολυπολιτισμικότητας στην εκπαίδευση βοηθά τους μαθητές να κατανοήσουν και να εκτιμήσουν τη διαφορετικότητα των πολιτισμών. Αυτή η προσέγγιση ενθαρρύνει τον σεβασμό και την ανοχή προς άλλες κουλτούρες και συμβάλλει στη διατήρηση και προώθηση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Μέσα από αυτές τις προσεγγίσεις, η εκπαίδευση μπορεί να συμβάλει στην ανάδειξη και διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, προσφέροντας στους μαθητές μια πλούσια και ολοκληρωμένη εκπαιδευτική εμπειρία. Η πολυπολιτισμική εκπαίδευση αναγνωρίζει και προωθεί την πολιτιστική ποικιλομορφία, βοηθώντας τους μαθητές να κατανοήσουν και να σεβαστούν διαφορετικές πολιτιστικές παραδόσεις:

- Μελέτη Διαφορετικών Πολιτισμών: Ενσωμάτωση διδασκαλίας για διάφορους πολιτισμούς και παραδόσεις στην εκπαιδευτική ύλη.
- Γιορτές και Εκδηλώσεις: Διοργάνωση εκδηλώσεων που προβάλλουν την πολιτιστική κληρονομιά διαφορετικών κοινοτήτων.

Η ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς μέσω αυτών των παιδαγωγικών προσεγγίσεων μπορεί να συμβάλλει σημαντικά στην ανάπτυξη της πολιτιστικής συνείδησης των μαθητών, προσφέροντας μια πλούσια και ολοκληρωμένη εκπαιδευτική εμπειρία

viii. Ολιστική Εκπαίδευση

Σύμφωνα με την Διαμαντίδου (2004) η ολιστική προσέγγιση περιλαμβάνει την ενσωμάτωση της λαογραφίας στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα. Προσφέροντας μια πιο ολιστική προσέγγιση στη μάθηση, συνδέει τη γνώση με την πολιτιστική και κοινωνική πραγματικότητα των μαθητών. Έτσι, η κατανόηση και η εκτίμηση των κοινών πολιτιστικών στοιχείων μπορεί να συμβάλει στην κοινωνική συνοχή και την αλληλοκατανόηση μεταξύ των μαθητών από διαφορετικά περιβάλλοντα. Συνολικά, η

λαογραφία εμπλουτίζει τη σύγχρονη εκπαίδευση, παρέχοντας εργαλεία για την ανάπτυξη της πολιτιστικής ευαισθησίας, της κριτικής σκέψης και της δημιουργικότητας των μαθητών.

Κεφάλαιο 2^ο Ιστορική και πολιτισμική επισκόπηση της ευρύτερης περιοχής των Κοντοβουνίων

2.1 Γεωγραφικά, ιστορικά, θρησκευτικά και πολιτισμικά στοιχεία του τόπου

i. Γεωγραφικά στοιχεία της περιοχής

Η ορεινή Μεσσηνία είναι μια περιοχή της νοτιοδυτικής Πελοποννήσου, που γεωλογικά βρίσκεται στο όριο της υποθαλάσσιας επαφής και σύγκλισης των δύο λιθοσφαιρικών πλακών, της ευρασιατικής και της αφρικανικής. Στο δυτικό αυτό τμήμα του λεγόμενου σεισμικού τόξου που χαρακτηρίζεται από εντυπωσιακά τοπία, ορεινά χωριά και πλούσια φυσικά χαρακτηριστικά, επισυμβαίνουν πλήθος σεισμικών δονήσεων, στο χώρο που ορίζεται νότια της Καλαμάτας. Στο σημείο αυτό υπάρχουν βυθισμένες πόλεις και εξ αυτού συνάγεται ότι προϋπήρχε ένας ηπειρωτικός χώρος, καταποντισμένος σήμερα, που καθιστά τα τοπία παρόμοια, με τα τμήματα της οροσειράς του Ταΰγετου, η οποία είναι η ψηλότερη οροσειρά στην Πελοπόννησο με την κορυφή του Προφήτη Ηλία να φτάνει τα 2.407 μέτρα. Ο Ταΰγετος έτσι αποτελεί το φυσικό σύνορο μεταξύ της Μεσσηνίας και της Λακωνίας και παρουσιάζει γεωλογικές μορφές παραπλήσιες με τους σχηματισμούς των Κοντοβουνίων. (Αγγελόπουλος, 2018).

Ο ορεινός όγκος του Ταΰγету σχηματίζει ψηλές κορυφές, με την ψηλότερη να είναι η κορυφή Προφήτης Ηλίας (ή Αγιολιάς), που φτάνει τα 2.407 μέτρα. Αυτή η κορυφή είναι η ψηλότερη στην Πελοπόννησο και προσφέρει πανοραμική θέα σε όλη την περιοχή. Άλλες σημαντικές κορυφές περιλαμβάνουν το Μαυροβούνι, τη Νεραϊδοβούνα, και την Ξεροβούνα. Το τοπίο της περιοχής χαρακτηρίζεται από απόκρημνες χαράδρες, απότομες πλαγιές, πυκνά δάση και απόκρυφες κοιλάδες. Οι απότομες πλαγιές και οι βαθιές χαράδρες δημιουργούν εντυπωσιακές εικόνες, ενώ οι πυκνές δασικές εκτάσεις φιλοξενούν πλούσια χλωρίδα και πανίδα. Η χαράδρα του

Βυρού και το φαράγγι της Κοσκάρακας είναι από τα πιο γνωστά φαράγγια του Ταΰγετου. Η περιοχή φιλοξενεί μια μεγάλη ποικιλία φυτών, πολλά από τα οποία είναι ενδημικά. Τα δάση της περιοχής αποτελούνται κυρίως από έλατα, πεύκα, μαύρη πεύκη και κέδρους. Στις υψηλότερες περιοχές υπάρχουν λιβάδια, ενώ στις χαμηλότερες πλαγιές συναντώνται πυκνή θαμνώδη βλάστηση και ελαιώνες. Η πανίδα του περιλαμβάνει σπάνια είδη πτηνών, όπως ο γύπας και ο χρυσαετός, καθώς και θηλαστικά όπως το αγριόγιδο. Η περιοχή έχει πλούσια ιστορία και έχει συνδεθεί με πολλούς μύθους και παραδόσεις, καθώς ο Ταΰγετος ήταν ιερό βουνό για τους αρχαίους Σπαρτιάτες, οι οποίοι το θεωρούσαν ως σύνορο και φυσικό οχυρό.

Πολλές εκκλησίες και μοναστήρια είναι χτισμένα στις πλαγιές του, προσδίδοντας στο βουνό και θρησκευτική σημασία, ενώ προσφέρει πολλές ευκαιρίες για ορειβασία, πεζοπορία και εξερεύνηση της φύσης. Τα μονοπάτια του είναι δημοφιλή για τους λάτρεις της ορειβασίας ενώ η περιοχή προσελκύει επίσης επισκέπτες που ενδιαφέρονται για την παρατήρηση της φύσης και τη φωτογραφία, λόγω των εντυπωσιακών τοπίων και της πλούσιας βιοποικιλότητας. Το κλίμα του Ταΰγετου ποικίλει ανάλογα με το υψόμετρο. Στις χαμηλότερες περιοχές, που συνορεύουν με τα Κοντοβούνια το κλίμα είναι μεσογειακό, με ζεστά καλοκαίρια και ήπιους χειμώνες. Στις ψηλότερες κορυφές, το κλίμα είναι πιο ψυχρό και μπορεί να παρατηρηθούν χιονοπτώσεις κατά τη διάρκεια του χειμώνα.

Λόγω του υψόμετρου και της γεωγραφικής θέσης, το κλίμα είναι δροσερότερο σε σύγκριση με τις παραθαλάσσιες περιοχές της Μεσσηνίας. Η περιοχή καλύπτεται από μεσογειακή βλάστηση, συμπεριλαμβανομένων των ελαιώνων, των αμπελώνων και των διάφορων καλλιεργειών. Επίσης, υπάρχουν δάση με πεύκα, κυπαρίσσια και βελανιδιές. Η πλούσια βλάστηση προσφέρει ένα όμορφο φυσικό τοπίο, το οποίο είναι χαρακτηριστικό της περιοχής. Η περιοχή δεν διαθέτει μεγάλα ποτάμια, αλλά υπάρχουν μικροί χείμαρροι και εποχικά ρέματα που τροφοδοτούν τη γύρω γη με νερό, ιδίως κατά τη διάρκεια των βροχερών μηνών. Τα ποτάμια της περιοχής είναι κυρίως μικρά και εποχικά. Το σημαντικότερο ποτάμι της περιοχής είναι ο Πάμισος, ο οποίος ξεκινά από τα βουνά του Ταΰγετου και καταλήγει στον Μεσσηνιακό κόλπο.

Στην ορεινή Μεσσηνία βρίσκονται και άλλα παραδοσιακά χωριά, όπως η Καρδαμύλη, η Στούπα, (αν και σε χαμηλότερο υψόμετρο), και το Χαροκοπιό. Τα χωριά αυτά διατηρούν την παραδοσιακή αρχιτεκτονική με πέτρινα σπίτια και

λιθόστρωτα καλντερίμια. Η περιοχή διαθέτει πλούσια βιοποικιλότητα με πολλά είδη φυτών και ζώων, πολλά από τα οποία είναι ενδημικά ή προστατευόμενα. Οι δασικές εκτάσεις της ορεινής Μεσσηνίας είναι κυρίως καλυμμένες με έλατα, πεύκα και δρυς. Το πιο εντυπωσιακό και επιβλητικό ορεινό συγκρότημα της Πελοποννήσου καλύπτει ένα μεγάλο μέρος των νομών Μεσσηνίας, Λακωνίας και Αρκαδίας. Ο Ταΰγετος εκτείνεται από το νότιο τμήμα της Πελοποννήσου, με μήκος περίπου 115 χιλιόμετρα και πλάτος που κυμαίνεται από 20 έως 30 χιλιόμετρα, ως φυσικό όριο μεταξύ των νομών Λακωνίας και Μεσσηνίας και είναι μέρος της νότιας προέκτασης της Πίνδου.

Στα όρια της Μεσσηνίας, η περιοχή που ονομάζεται Κοντοβούνια περιλαμβάνει τα χωριά: Μεταξάδα ή Σαπρίκι, Ποταμιά, Σταυρός ή Βερισιτιά, Φλεσιάδα ή Παιδεμένου, Παλαιό Λουτρό ή Αλικοντούζι, Μάλη ή Μάλα, ή Μάλι, Κερασιά, Αγία Τριάδα ή Άνω Λεντεκάδα, Ραπτόπουλο ή Ραυτόπουλο, Παλαιά Βρύση ή Ασούτενα, Λυκουδέσι ή Χρυσικός, Κλωνί, Τριπύλα, Αναλυτή, Λαντζουνάτο ή Λαντζολά, ή Λαντσουνάτο, Καλογερέσι, Σελλάς ή Σελάς, Άνυδρο ή Λεσοβίτι, Καλοπαίδα, Κρυονέρι ή Σαρακηνάδα, Μοναστήρι ή Αριά, ή Βαρυμπόπη, Μανιάκι, Παπαφλέσσας ή Κοντογόνι, Κάτω Κοντογόνι, Άγιοι Απόστολοι, Άνω Βούταινα ή Άνω Βούτενα, Κάτω Βούταινα ή Κάτω Βούτενα, Μάκρενα ή Μάκραйна, Παπαγιώρη, Κεφαλόβρυσο ή Χαλβάτσο, Κουλυκάδα ή Κουλουκάδα, Λαγκάδα, Καρυόβρυση ή Ζαπάντι, Πουλίτσι ή Πουλίτσα, Κουρτάκι (Πηγή: el.wikipedia.org). Συγκεκριμένα τα Κοντοβούνια αποτελούν μια περιοχή με έκταση από την Κυπαρισσία μέχρι τα όρη της Ιθώμης και το Αιγάλεω όρος (Georgacas, 1969). Οι παραδοσιακές δραστηριότητες που καταγράφει η λαογραφία της περιοχής, όπως η γεωργία και η κτηνοτροφία, συνδέονται στενά με τις φυσικές συνθήκες του τόπου και τον κύκλο των εποχών.

ii. *Ιστορικά στοιχεία της περιοχής*

Ο Ταΰγετος είναι το αρχαίο όρος που είχε επίσης κεντρικό ρόλο στην ελληνική μυθολογία. Σύμφωνα με τον μύθο, το όρος πήρε το όνομά του από την νύμφη Ταΰγέτη, μία από τις Πλειάδες και κόρη του Άτλαντα. Η Ταΰγέτη ήταν μητέρα του Λακεδαιμόνα, του μυθικού ιδρυτή της Σπάρτης, κάτι που υπογραμμίζει τη σύνδεση του βουνού με την πόλη-κράτος της Σπάρτης. Στην αρχαιότητα, ο Ταΰγετος ήταν γνωστός για το απότομο και δυσπρόσιτο τοπίο του. Η πυκνή του βλάστηση, τα απόκρημνα φαράγγια και οι απότομες πλαγιές ενίσχυαν τη φήμη του ως τόπου

δύσκολου και μυστηριώδους (Koursoumis, 2014). Οι αρχαίοι Έλληνες πίστευαν ότι οι θεοί είχαν κατοικίες σε τέτοιους απομονωμένους και μεγαλοπρεπείς τόπους. Στις πλαγιές του Ταΰγετου υπήρχαν πολλά ιερά αφιερωμένα στη θεά Άρτεμη, τη θεά του κυνηγιού και της άγριας φύσης. Οι Σπαρτιάτες λάτρευαν την Άρτεμη ως προστάτιδα του κυνηγιού και των νέων, και η λατρεία της συνδεόταν με τελετές που πραγματοποιούνταν στο βουνό. Πολλοί αρχαίοι συγγραφείς, όπως ο Πανσανίας και ο Ηρόδοτος, ανέφεραν τον Ταΰγετο στα έργα τους, υπογραμμίζοντας τη σημασία του βουνού στην αρχαία ελληνική γεωγραφία και ιστορία (Papachatzis, 1980). Ο Πανσανίας, περιηγητής του 2ου αιώνα μ.Χ., περιγράφει τον Ταΰγετο ως ένα επιβλητικό βουνό με πλούσια χλωρίδα και δύσβατα μονοπάτια. Ο Ταΰγετος, λόγω της θέσης και του μεγέθους του, είχε στρατηγική σημασία στην αρχαιότητα. Οι πλαγιές του βουνού μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ως φυσικό οχύρωμα, και τα διάφορα περάσματα ήταν σημεία ελέγχου για την πρόσβαση από και προς τη Σπάρτη και τις γειτονικές περιοχές.

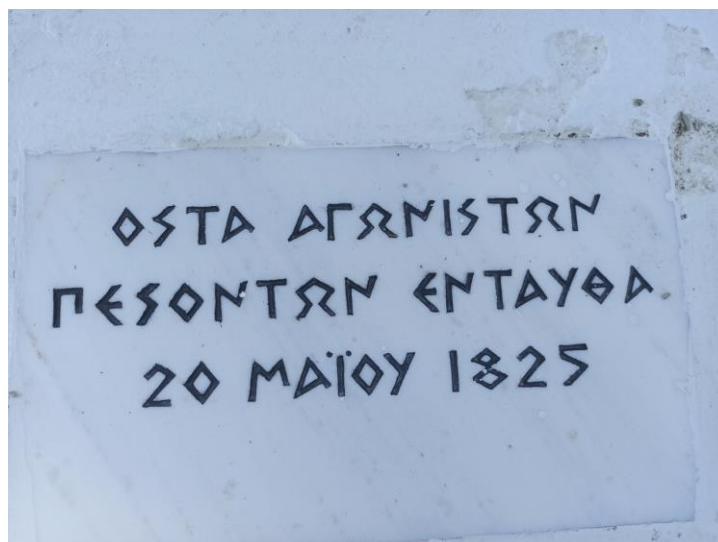
Η ιστορία των Κοντοβουνίων περιλαμβάνει περιόδους κατάκτησης και ανεξαρτησίας και έχει επηρεάσει έντονα τις παραδόσεις. Πολλά έθιμα που επιβίωσαν μέχρι σήμερα δημιουργήθηκαν ως αντιδράσεις στις δύσκολες συνθήκες ή για να εκφράσουν την πολιτισμική ταυτότητα των κατοίκων. Αυτά τα στοιχεία δίνουν μια πρώτη εικόνα της ορεινής Μεσσηνίας και των γεωγραφικών χαρακτηριστικών της. Το πιο ιστορικό χωριό της περιοχής είναι η περιοχή Κοντογόνη (Παπαφλέσσα) στη Μεσσηνία, που πήρε το όνομά του προς τιμήν του ήρωα της Ελληνικής Επανάστασης Παπαφλέσσα (Γρηγόριος Δικαίος), και είναι γνωστή για την ιστορική της σημασία και τα όμορφα τοπία της. Ιστορικά στοιχεία της περιοχής Παπαφλέσσα Μεσσηνίας

Η περιοχή Παπαφλέσσα στη Μεσσηνία είναι στενά συνδεδεμένη με την ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης και ιδιαίτερα με τη ζωή και το έργο του ήρωα Γρηγόριου Δικαίου, γνωστού ως Παπαφλέσσα. (Μιχαηλάρης, 2012). Ο Γρηγόριος Δικαίος (Παπαφλέσσας) ήταν ένας από τους πιο εμβληματικούς ήρωες της Ελληνικής Επανάστασης του 1821. Γεννήθηκε το 1788 στο χωριό Πολιανή της Μεσσηνίας, κοντά στην περιοχή που σήμερα φέρει το όνομά του. Ήταν κληρικός, πολιτικός και στρατιωτικός ηγέτης, γνωστός για τον επαναστατικό του ζήλο και την αφοσίωσή του στην απελευθέρωση της Ελλάδας από τον οθωμανικό ζυγό.

Εικόνα 1: Ο τύμβος, μνημείο στο σημείο θανάτου του Παπαφλέσσα. Πηγή: Προσωπικό αρχείο Μαρίας Πάντζιου.

Η περιοχή Παπαφλέσσα λοιπόν είναι άμεσα συνδεδεμένη με τη Μάχη του Μανιακίου, που έλαβε χώρα στις 20 Μαΐου 1825. Στη μάχη αυτή, ο Παπαφλέσσας πολέμησε εναντίον των δυνάμεων του Ιμπραήμ Πασά, οι οποίες είχαν εισβάλει στην Πελοπόννησο. Ο Παπαφλέσσας, αν και αριθμητικά πολύ πιο αδύναμος, αποφάσισε να αντισταθεί ηρωικά, δίνοντας τη ζωή του για την πατρίδα. Η μάχη αυτή είναι μια από τις πιο ένδοξες σελίδες της Ελληνικής Επανάστασης και ανέδειξε την αυτοθυσία και τον ηρωισμό του Παπαφλέσσα. Ο Παπαφλέσσας έπεσε μαχόμενος στη Μάχη του Μανιακίου. Η θυσία του συγκλόνησε την ελληνική κοινή γνώμη και τον κατέστησε σύμβολο της επαναστατικής δράσης. Μετά το θάνατό του, ο Ιμπραήμ, σε ένδειξη σεβασμού προς το θάρρος του, διέταξε να τον θάψουν με τιμές.

Εικόνα 2: Επιγραφή στον τύμβο πεσόντων στο Μανιάκι Πηγή: Προσωπικό αρχείο Μαρίας Πάντζιου.

Υπάρχουν άφθονες μαρτυρίες υπέργηρων βοσκών και αγροτών που διηγούνται ότι έβαζαν το αλέτρι και σκάβοντας έβρισκαν κόκαλα παντού, μια και ο τόπος ήταν απάτητος μετά την τουρκοκρατία. Έσπερναν και έπεφταν πάνω σε λείψανα, που τα συγκέντρωναν και τα τοποθετούσαν στο οστεοφυλάκιο σε εκκλησία της περιοχής. Το ίδιο γινόταν κι όταν έβοσκαν τα πρόβατα, και ανακάλυπταν τα κόκαλα των Ελλήνων και των Οθωμανών εκείνης της μάχης.

Σήμερα, στην περιοχή Παπαφλέσσα υπάρχει μνημείο αφιερωμένο στη μνήμη του ήρωα και της μάχης του Μανιακίου. Το μνημείο αυτό αποτελεί σημείο αναφοράς για την περιοχή και το επισκέπτονται πλήθος ντόπιων και ξένων επισκεπτών που θέλουν να αποτίσουν φόρο τιμής στον Παπαφλέσσα και τους συμπολεμιστές του. Η ιστορική μνήμη του Παπαφλέσσα και της μάχης του Μανιακίου παραμένει ζωντανή μέσα από εκδηλώσεις, τελετές και εκπαιδευτικές δραστηριότητες, που διοργανώνονται στην περιοχή, ενισχύοντας την ιστορική συνείδηση των κατοίκων και των επισκεπτών.

iii. Θρησκευτικά στοιχεία των Κοντοβουνίων

Οι θρησκευτικές γιορτές και οι παραδόσεις έχουν μεγάλη σημασία για τους κατοίκους της περιοχής, καθώς συνδέονται άρρηκτα με τη χριστιανική πίστη, και επηρεάζουν και τη λαογραφία της περιοχής. Οι γιορτές του Πάσχα, της Παναγίας, των Αγίων και των άλλων θρησκευτικών εορτών συνδέονται με ιδιαίτερες τελετουργίες,

όπως οι λιτανείες, οι αναπαραστάσεις, τα πανηγύρια και τα θρησκευτικά τραγούδια. Η Μεγάλη Εβδομάδα και το Πάσχα γιορτάζονται με ιδιαίτερη ευλάβεια στη Μεσσηνία, με κάθε χωριό να έχει τα δικά του έθιμα, όπως το κάψιμο του Ιούδα ή τα πασχαλινά πανηγύρια με παραδοσιακούς χορούς και τραγούδια.

Ο πρώτος άξονας περιλαμβάνει την θρησκευτική ζωή των κατοίκων. Γύρω από τα μοναστήρια εκτυλίσσεται από τον 8ο αιώνα μ.Χ., (οπότε και ιδρύθηκε το μοναστήρι του Βουλκάνου στο όρος Ιθώμη) μια μεγάλη ιστορική περίοδος, που παραμένει αναλλοίωτη μέχρι σήμερα (Χατζηφώτης, 1993). Το μοναστήρι του Βουλκάνου είναι αφιερωμένο στην Παναγία, η οποία τιμάται ιδιαίτερα στις 15 Αυγούστου και στις 8 Σεπτεμβρίου, ημέρα της Γέννησης της Θεοτόκου. Έχει βαθιές ρίζες στη ζωή της Μεσσηνίας, καθώς είναι το πιο μεγάλο και πιο ιστορικό μοναστήρι της ευρύτερης περιοχής και έχει διαδραματίσει σημαντικό ρόλο σε περιόδους εθνικών αγώνων, προσφέροντας στήριξη και καταφύγιο σε τοπικούς αγωνιστές. Υπήρξε το καταφύγιο για τους επαναστατημένους Έλληνες που καταδιώκονταν από τον Ιμπραήμ πασά, το 1825, όταν ο τελευταίος πυρπόλησε τη Μονή και οι μοναχοί βρήκαν καταφύγιο στη Μάνη και στο νησί της Ζακύνθου. Εκεί πήραν και διέσωσαν και την εικόνα της Παναγίας, μέχρι το 1828 οπότε και επανήλθε η εικόνα στο μοναστήρι. Έκτοτε λειτουργεί αδιάπτωτα μέχρι σήμερα.

Εικόνα 3: Το μοναστήρι του Βουλκάνου. Πηγή: <https://el.wikipedia.org>

Η εικόνα της Παναγίας του Βουλκάνου θεωρείται θαυματουργή και προσελκύει πλήθος πιστών, ιδιαίτερα κατά την περίοδο των πανηγυρικών εορτασμών όπου κάθε χρόνο συμμετέχουν σε πομπές και λιτανείες, μεταφέροντας την εικόνα της Παναγίας από το παλαιό μοναστήρι στο νεότερο. Όλα τα πανηγύρια που συνδέονται με το μοναστήρι αποτελούν σημαντικότερες εκδηλώσεις θρησκευτικής λατρείας και τοπικής κοινωνικής ζωής (Βαρβούνης, 2017). Το μοναστήρι λειτουργεί ως κέντρο πνευματικής αναζήτησης, προσφέροντας στους πιστούς έναν τόπο προσευχής, περισυλλογής και ενδυνάμωσης της πίστης. Οι πιστοί αποδίδουν πολλά θαύματα στην Παναγία του Βουλκάνου, γεγονός που ενισχύει τη δέσμευσή τους στο μοναστήρι. Τα τάματα είναι συχνό φαινόμενο, με πολλούς να προσφέρουν πολύτιμα αντικείμενα ή προσωπικές θυσίες σε ένδειξη ευγνωμοσύνης.

Οι εορταστικές εκδηλώσεις αποτελούν ευκαιρίες για κοινωνική σύσφιξη και αναβίωση παραδόσεων, συνδέοντας τις γενιές μέσα από κοινές θρησκευτικές εμπειρίες (Πασχάλης, 2006). Εκτός από πνευματικός τόπος, το μοναστήρι είναι και τουριστικός προορισμός, προσελκύοντας επισκέπτες από όλη την Ελλάδα, γεγονός που συμβάλλει στην προβολή και οικονομική ανάπτυξη της περιοχής.

Ο συμβολισμός και οι λαογραφικές πτυχές στην πορεία της Εικόνας του Βουλκάνου και στη μεταφορά της εικόνας από το παλιό στο νέο μοναστήρι έχει χαρακτηριστικά λαϊκής τελετουργίας, με θρησκευτικά άσματα, προσευχές και συμμετοχή όλων των κοινωνικών στρωμάτων, με πάνδημη προσέλευση των πιστών όλων των ηλικιών. Υπάρχουν πολλές παραδόσεις και θρύλοι που αναφέρονται στην ίδρυση του μοναστηριού. Χαρακτηριστική της ζωντανής σχέσης με το παρελθόν είναι η αφήγηση του Μεσσήνιου υπέργηρου αγρότη, με το προσωνύμιο «παππούς Βουλκάνος» για την ίδρυση της Ιεράς Μονής του Βουλκάνου. Η αφήγησή του εκτυλίσσεται σαν να ήταν ο ίδιος παρών, ενώ έχει απόσταση διακοσίων χρόνων από το γεγονός. *«Ένας βοσκός»-διηγείται-«είδε σε όραμα την Παναγία, που τον οδήγησε σε ένα πουρνάρι, όπου άναβε ένα καντήλι, εκεί όπου και βρέθηκε η θαυματουργή εικόνα της Παναγίας.»* . Ο ίδιος αναφέρεται στη σωτηρία των προπαππούδων του από τη φοβερή αρρώστια της χολέρας, την οποία είχαν φέρει στην περιοχή Αγαρηνοί πειρατές. Συμπεραίνουμε την διαρκή παρουσία των προφορικών παραδόσεων από γενιά σε γενιά κι από στόμα σε στόμα και μόνο από αυτήν τη ζωντανή παράδοση της ιστορίας του θρησκευτικού προσκυνήματος της Μονής του Βουλκάνου (Λιάκος, 1985). Πολλές άλλες λαϊκές διηγήσεις αναφέρουν θαύματα της Παναγίας, όπως

θεραπείες από χρόνιες νόσους ή την προστασία της περιοχής από φυσικές καταστροφές, από πλημμύρες, από σεισμούς ή άλλα ακραία φυσικά φαινόμενα.

Η Μονή λοιπόν ιδρύθηκε σύμφωνα με την καταγραφή των ντόπιων κοντά σε αρχαίο ναό του Δία Ιθωμάτα, αντικατοπτρίζοντας τη μετάβαση από την αρχαία θρησκεία της ειδωλολατρίας στη νέα πίστη των Χριστιανών (Marinis, 2019). Η Μονή Βουλκάνου έχει δύο τοποθεσίες: την Παλαιά Μονή (στην κορυφή του όρους) και τη Νέα Μονή (πιο χαμηλά). Οι θρησκευτικές εκδηλώσεις που συνάπτονται με τη Μονή συνδυάζονται με μεγάλες λαϊκές γιορτές, όπως αγρυπνίες, αρτοκλασίες, πανηγύρια στα οποία οι κάτοικοι εκφράζονται με παραδοσιακούς χορούς και τραγούδια και συνδυάζουν τις παραδοσιακές μαγειρικές με την συμμετοχή στις εκδηλώσεις όπου συρρέουν πλήθος κατοίκων από όλη την Πελοπόννησο.

Η Εκκλησία της Υπαπαντής στη Μεσσηνία είναι ο δεύτερος μεγαλύτερος πόλος λατρευτικής ζωής και από τους σημαντικότερους θρησκευτικούς και πολιτιστικούς πυλώνες της περιοχής, με βαθιά επιρροή στη θρησκευτικότητα των ορθόδοξων πιστών της Μεσσηνίας. Έχει έναν ιδιαίτερο ρόλο στη συνύπαρξη με τις μουσουλμανικές κοινότητες, ειδικά κατά την περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας. Ο καθεδρικός ναός της Υπαπαντής του Σωτήρος βρίσκεται στην Καλαμάτα και είναι αφιερωμένος στη γιορτή της Υπαπαντής, η οποία εορτάζεται στις 2 Φεβρουαρίου. Η κατασκευή της ξεκίνησε το 1860 και ολοκληρώθηκε το 1873, αποτελώντας ένα επιβλητικό δείγμα εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής. Φιλοξενεί τη θαυματουργή εικόνα της Παναγίας Υπαπαντής, που θεωρείται προστάτιδα της Μεσσηνίας. Η Υπαπαντή ως προσκύνημα αποτελεί κέντρο λατρείας και προσευχής, συγκεντρώνοντας χιλιάδες προσκυνητές, ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια του εορτασμού της. Η θαυματουργή εικόνα συνδέεται με πολλές λαϊκές διηγήσεις για θεραπείες και θεϊκή βοήθεια. Οι πιστοί φέρνουν αμέτρητα τάματα στην εικόνα, όπως κοσμήματα, αναθηματικές πινακίδες και άλλα αντικείμενα ως ένδειξη ευγνωμοσύνης ή επίκληση βοήθειας (Marinis, 2019).

Όπως και στην Μονή Βουλκάνου οι πιστοί συμμετέχουν σε λιτανείες και προσφέρουν τάματα στη θαυματουργική εικόνα της Υπαπαντής. Η εκκλησία λοιπόν, λειτουργεί ως κέντρο πνευματικής ενδυνάμωσης και ενίσχυσης της ορθόδοξης ταυτότητας, ιδιαίτερα σε περιόδους ιστορικών κρίσεων. Χαρακτηριστική για την φυσιογνωμία της λατρευτικής ζωής των Μεσσηνίων είναι και η συμμετοχή πολλών θρησκευτικών ηγετών, όπως κάποιων Μητροπολιτών και Πατριαρχών αλλά και ξένων

απεσταλμένων άλλων δογμάτων στις εκδηλώσεις των προαναφερθέντων πανηγύρεων. Οι εορτασμοί των θρησκευτικών εορτών αποτελούν σύμβολο προστασίας και ενότητας, καθώς ενδυναμώνουν τη συλλογική θρησκευτική ταυτότητα των Μεσσηνίων και επιπλέον αναπτύσσουν δεσμούς ακόμα και με Μουσουλμάνους που ζουν και εργάζονται για χρόνια στην περιοχή αλλά και με πιστούς άλλων δογμάτων.

Κατά την οθωμανική κυριαρχία, η εκκλησία λειτουργούσε ως σημείο αναφοράς για τους ορθόδοξους πληθυσμούς, που συχνά ζούσαν δίπλα σε μουσουλμανικές κοινότητες ενώ υπήρχαν πάντοτε περιπτώσεις ανταλλαγής πολιτιστικών στοιχείων και αλληλεπίδρασης μεταξύ των δύο θρησκευτικών ομάδων. Η διαφορετικότητα έτσι γινόταν ανεκτή καθώς οι ίδιοι οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί είχαν να διηγηθούν περιστατικά θαυμαστής επέμβασης της Παναγίας στη ζωή τους. Η παρουσία της εκκλησίας έτσι σε ένα περιβάλλον πολυπολιτισμικό ενίσχυσε την ορθόδοξη ταυτότητα, λειτουργώντας ως άξονας αντίστασης και διατήρησης της πίστης (Μάλαμα, 2023). Κατά τη διάρκεια δύσκολων ιστορικών περιόδων, τα μοναστήρια της Μεσσηνίας λειτουργούσαν ως κέντρα παιδείας, γραμμάτων και συντήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς. Οι χειρόγραφοι κώδικες και τα αρχεία τους αποτελούν ανεκτίμητες πηγές για τον λαϊκό πολιτισμό.

Συναφής με τα παραπάνω είναι και ο δεύτερος λαογραφικός άξονας, της πολιτιστικής επιρροής που ασκούσε η θρησκευτική τέχνη και η λειτουργική μουσική. Οι γιορτές της Υπαπαντής επηρέασαν τις πολιτιστικές εκφράσεις της περιοχής, συμβάλλοντας στη δημιουργία μιας μοναδικής πολιτιστικής ταυτότητας που επηρέασε και τους μουσουλμανικούς πληθυσμούς. Στο σήμερα, τα εργαστήρια κεραμικής και σμαλτοτεχνίας σμιλεύουν πλήθος από κομψοτεχνήματα τα οποία προορίζονται για πιστούς που έρχονται να εκπληρώσουν τα τάματά τους. Ο λόγος είναι ότι η ετήσια γιορτή της Υπαπαντής έχει εξελιχθεί σε σημαντικό πολιτιστικό γεγονός, προσελκύοντας τόσο θρησκευτικούς προσκυνητές όσο και τουρίστες.

Εικόνα 4: Η εκκλησία της Υπαπαντής στην Καλαμάτα. Πηγή:
<https://www.oloimazi.gr/el/arhra/ekklisia-ypapantis-kalamata>

Ο διαθρησκευτικός διάλογος λειτουργεί επίσης γύρω από το προσκύνημα και την κληρονομιά της Υπαπαντής, όταν διοργανώνονται συνέδρια που μπορούν να λειτουργήσουν ως γέφυρα για την κατανόηση και τον διάλογο μεταξύ διαφορετικών θρησκειών. Ο «πολιτιστικός Φάρος» της εκκλησίας της Υπαπαντής παραμένει σύμβολο πνευματικής καθοδήγησης, ενότητας και πολιτιστικής συνέχειας για τους Μεσσήνιους (Μάλαμα, 2023).

Κάθε χρόνο, η εικόνα της Παναγίας Υπαπαντής περιφέρεται στους δρόμους της Καλαμάτας, συνοδευόμενη από πλήθος πιστών. Αυτή η λιτανεία είναι μια εξαιρετικής σημασίας λαογραφική εκδήλωση, που συνδυάζει θρησκευτική ευλάβεια και κοινωνική συμμετοχή. Οι πιστοί προσφέρουν λουλούδια και κεριά κατά τη διάρκεια της πομπής, ενώ συνοδεύεται από φιλαρμονικές, από «ζυγιές» παραδοσιακής μουσικής, από χορωδίες και χορευτικούς ομίλους που συμμετέχουν στη πάνδημη γιορτή.

Κατά τη διάρκεια της εορτής, συνηθίζονται παραδοσιακά φαγητά και γλυκίσματα, όπως η παρασκευή άρτου και η διανομή του στους πιστούς. Η γιορτή είναι επίσης μια ευκαιρία για τις τοπικές κοινότητες να συγκεντρωθούν, ενισχύοντας τους δεσμούς μεταξύ των ανθρώπων. Οι θρύλοι γύρω από την Παναγία Υπαπαντή και την ίδρυση της εκκλησίας διατηρούνται ζωντανοί μέσω προφορικών διηγήσεων που δραματοποιούνται στην ημέρα του εορτασμού, καθώς έχουν δημιουργηθεί λαϊκά

ποιήματα και ύμνοι αφιερωμένοι στην Παναγία, που τραγουδιούνται κατά την εορτή της (Οικονομίδης 1959).

Εικόνα 5 Λιτανεία στο χωριό Παπαφλέσσα. Πηγή: Προσωπικό αρχείο συνεντευξιαζόμενου- Γεωργίου Βαφάκου

Ο κοινωνικός και πολιτιστικός ρόλος των θρησκευτικών πανηγύρεων είναι με τον τρόπο αυτό η διαρκής ενίσχυση της τοπικής ταυτότητας. Οι παραδόσεις που σχετίζονται με την Υπαπαντή συμβάλλουν στη διατήρηση της πολιτιστικής ταυτότητας της Μεσσηνίας και τονώνουν και τον θρησκευτικό τουρισμό (Μπιτσάνης, 2006). Η φήμη της Παναγίας Υπαπαντής προσελκύει όχι μόνο προσκυνητές, αλλά και τουρίστες, που έρχονται να γνωρίσουν τις παραδόσεις και την ιστορία της περιοχής.

Τα έθιμα και οι παραδόσεις διατηρούνται ζωντανά και μέσα από άλλα τοπικά πανηγύρια και θρησκευτικές εορτές, συνάξεις σε οικογενειακό και κοινοτικό επίπεδο και αλληλεπιδράσεις μεταξύ των κατοίκων. Το πανηγύρι της Χώρας Μεσσηνίας έχει κέντρο τον πολιούχο της, τον Νεομάρτυρα Άγιο Δημήτριο, τον επονομαζόμενο Χωραΐτη που τιμά με λαμπρότητα η Χώρα κάθε Οκτώβριο, στη Χώρα Νέστορος, του Δήμου Πύλου- Νέστορος. Ο Μέγας πανηγυρικός Εσπερινός τελείται στον Ιερό Ναό Αγίου Γεωργίου, χοροστατούντος κάποιου τοπικού ή άλλου Μητροπολίτη. Παρόμοια, τα πανηγύρια του Προφήτη Ηλία, της Κοίμησης της Θεοτόκου, και του Αγίου Δημητρίου, αποτελούν πόλο έλξης και σημείο αναφοράς για τους λαογραφικούς συλλόγους που δραστηριοποιούνται πάντα με επίκεντρο τις μεγάλες θρησκευτικές

εορτές. Με αφετηρία αυτή την δραστηριότητα οι πολιτιστικοί σύλλογοι έχουν έντονη παρουσία σε πλήθος άλλων λαογραφικών πεδίων (Μάργαρη, 2018). Οι χορευτικοί όμιλοι, η ίδρυση μουσείων, η δημιουργία ηλεκτρονικών εκδόσεων, τα ψηφιακά αποθετήρια πολιτιστικής και λαογραφικής μνήμης, αποτελούν κάποιες από τις ευκαιρίες διατήρησης και εμβάθυνσης της λαϊκής πολιτιστικής κληρονομιάς της περιοχής που εξετάζεται. Η κλασική παράσταση στο Κάστρο της Καλαμάτας με τίτλο «τα παλαιά ανιστορώ» με τη συμμετοχή πολλών συλλόγων, αποτελεί μια εξαιρετική μαρτυρία για τη ζωντανή λαογραφική παράδοση που αποτελεί στοιχείο διαχρονικό στη Μεσσηνία.

iii. Πολιτισμικά στοιχεία των Κοντοβουνίων

Μια πολυδιάστατη φανέρωση της λαϊκής δημιουργίας με βαθιές ρίζες στην ιστορία της περιοχής περιλαμβάνεται στον λαϊκό πολιτισμό και στις παραδόσεις που επιβιώνουν μέχρι σήμερα στα χωριά που βρίσκονται στα βουνά της Μεσσηνίας, και ιδιαίτερα στα Κοντοβούνια. Πλήθος συλλόγων δραστηριοποιούνται στις περιοχές αυτές, που -παρόλη την αστυφιλία- οι κάτοικοί τους επιστρέφουν με νοσταλγία από όλα τα μέρη της Ελλάδας και της Ευρώπης για να βιώσουν το ασύγκριτο αίσθημα του «ανήκειν» στην πατρογονική κοινότητα και να στηρίξουν τους τόπους καταγωγής τους. Εξάλλου, είναι γνωστός ο πόθος των ανθρώπων να ανήκουν σε δικό τους φορέα πολιτισμού, που τους αγκαλιάζει σαν δεύτερη οικογένεια, κι όπου μπορούν να καταθέτουν τις αναμνήσεις, την ιστορία, τα γεγονότα ή τα απλά τραγούδια της γενιάς τους, ως παρακαταθήκη στις επόμενες γενιές, στις οποίες κληροδοτούν τον πολιτισμό και την ιστορία των πολύτιμων προγόνων τους (Κακάμπουρα, 2023).

Εικόνα 6: Ξύλινη ρόκα στο χωριό Παπαφλέσσα της Μεσσηνίας. Πηγή: προσωπικό αρχείο συνεντευξιαζόμενης- Σταυρούλας Σκρεπετού.

Τα πεδία στα οποία αναπτύσσεται η λαϊκή παράδοση της περιοχής, περιλαμβάνουν αρχικά τις τέχνες και τις χειροτεχνίες, που κατέχουν σημαντική θέση στον λαϊκό πολιτισμό των Κοντοβουνίων. Οι ντόπιοι τεχνίτες δημιουργούν χειροποίητα αντικείμενα όπως υφαντά, κεντήματα και ξυλόγλυπτα, τα οποία όχι μόνο εξυπηρετούν καθημερινές ανάγκες αλλά και διακοσμούν τα σπίτια με την παραδοσιακή τους αισθητική (Μπιτσάνης, 2006). Ακόμη και το πιο φτωχό καλύβι μεταβάλλεται σε χώρο αγαπητό και ζεστό, που συγκεντρώνει όλη την οικογένεια με τον τρόπο της συμμετοχής σε ομαδικές χειροτεχνικές εργασίες.

Αφήγηση παράδοσης Γεωργίου Βαφάκου, ετών 67, κάτοικο Μηλιώτη: «*Κάποτε ζούσε μια όμορφη κοπέλα, η Νυφίτσα που ήταν η καλύτερη υφάντρα του χωριού. Παντρεύτηκε λοιπόν έναν νιο, αλλά η πεθερά της ήταν μητριά του γαμπρού και κακός άνθρωπος. Ήταν τόσο κακιά απέναντί της που δεν το βαστούσε άλλο. Παρακάλεσε τότε τον Θεό να την κάνει ζώο κι έτσι την μεταμόρφωσε στο ζώο που ξέρουμε όλοι ως νυφίτσα.....όταν λοιπόν πηγαίναμε το καλοκαίρι στο χωράφι παίρναμε μαζί μας και τις κότες. Η μάνα μου κουβαλούσε πάντοτε και τη ρόκα μαζί της. Την κάρφωνε στο κοτέτσι άπλωνε απάνω και λίγο μαλλί και έλεγε όμορφα λόγια στη νυφίτσα : «καλή μου εσύ νυφίτσα, που τόσο όμορφα υφαίνεις...» και άλλα τέτοια , εμάς ποτέ δεν μας πείραζαν οι*

νυφίτσες τις κότες. Μια φορά θυμάμαι ο θεϊός μου δεν είχε την ρόκα και του τις εφάγανε.»

Χαρακτηριστική είναι η διήγηση της Σταυρούλας Σκρεπετού, ετών 56 , κατοίκου Παπαφλέσσα Μεσσηνίας από τα παιδικά της χρόνια, τη δεκαετία του 1960: *« Το χειμώνα οι αγροτικές δουλειές αφορούσαν κυρίως το μάζεμα της ελιάς. Πρωινό ξύπνημα, μαγείρεμα για τους εργάτες κάτι χορταστικό και πλούσιο: φασολάδα, μπακαλιάρος με ντομάτα ήταν συνηθισμένα. Μετά δουλειά, έως ότου "έπεφταν τα απόσκια", άρχιζε δηλαδή να μειώνεται το φως του ήλιου. Επιστροφή στο σπίτι, πιθανόν ξεδιάλεγμα των βρώσιμων ελιών. Όταν νύχτωνε, με λιγοστό φως από λάμπες πετρελαίου ή λυχνάρι, άρχιζαν οι γυναικείες δουλειές: "Γνέψιμο" μαλλιού στην ρόκα. Το μαλλί είχε μαζευτεί το καλοκαίρι από την κουρά των προβάτων. Είχε πλυθεί πολλές φορές να ασπρίσει, το είχαν "ζάνει" για να αφρατέψει και τώρα το έγνεθαν για να γίνει ωραίες κλωστές. Αυτές τις έβαφαν αργότερα σε καζάνια με μπογιές που αγόραζαν από την πόλη. Και με αυτές έφτιαχναν κιλίμια και κουβέρτες πολύχρωμες στον αργαλειό. Στον αργαλειό έφτιαχναν και κουρελούδες από τα παλιά ρούχα. Τα μάζευαν όλα τα παλιά, τα έκοβαν σε ισοπαχείς λωρίδες, τα τύλιγαν γύρω από κάτι ξυλάκια -που δεν θυμάμαι το όνομά τους- και με αυτά έφτιαχναν ωραίες πολύχρωμες κουρελούδες.»*

Εικόνα 7: Αργαλειός στη Μεσσηνία. Πηγή:

https://anodorio.blogspot.com/2010/03/blog-post_07.html?m=1

Σε αναλογικό ταίριασμα με την φροντίδα για το σωματικό ντύσιμο, η κατασκευή υφαντών και άλλων χειροτεχνημάτων μεταμορφώνει τα σπίτια στην Μεσσηνιακή ύπαιθρο στα χωριά και τις κωμοπόλεις σε καταφύγια οικογενειακής ζεστασιάς, αξιοπρέπειας, ψυχικής ευφορίας και ξεκούρασης από τις βαριές δουλειές της αγροτοποιομενικής ζωής. Μια πρώιμη μορφή οικοτεχνίας είναι ο αργαλειός, το πανάρχαιο μέσο κατασκευής και ύφανσης των απαραίτητων για τη διαβίωση. (Χατζημιχάλη, 1984). Πριν από τον αργαλειό χρησιμοποιήθηκε το πλέξιμο, που υπήρξε η πρώτη χειροτεχνία για στρώματα δαπέδου και τελευταία καλλιιεργήθηκε το κέντημα, μια κατεξοχήν καλλιτεχνική δραστηριότητα (Λουκάτος, 1985).

Εικόνα 8: Η ηγουμένη της Μονής μοναχή Θεοδούλη με την αδερφή Θεοπίστη, μπροστά στον ξύλινο αργαλειό. Πηγή: <https://www.tharrosnews.gr>.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η δραστηριότητα της υφαντικής, ενταγμένη μέσα στον ασκητικό τρόπο ζωής των καλογριών της Μεσσηνίας. Η Μονή Καλογραιών Καλαμάτας που ιδρύθηκε στα τέλη του 1796 από τον ιερομόναχο Γεράσιμο Παπαδόπουλο, και λειτούργησε και ως ορφανοτροφείο Θηλέων. Φημίζεται για τα μεταξωτά της υφαντά. Ο ίδιος ο κτήτορας της μονής, που είναι αφιερωμένη στους Αγίους Κωνσταντίνο και Ελένη, δίδαξε στις μοναχές τη σηροτροφία και την παραγωγή μεταξωτών υφασμάτων. Τα περίφημα μεταξωτά καλαματιανά μαντήλια ακόμη και σήμερα υφαίνονται σε ξύλινους αργαλειούς της Μονής. Κεντήματα, άμφια, κουρτίνες και άλλα περίτεχνα υφάσματα βγαίνουν από τα χέρια των καλογραιών, που μαθαίνουν

και σε νέα παιδιά την τέχνη αυτή. Θυμίζουν σε όλους τους παλαιότερους αιώνες, όταν η Καλαμάτα είχε εξελιχθεί σε μια κανονική μεταξούπολη και αποτελούν μέχρι σήμερα στολίδι για όλη την Μεσσηνία. Από αυτήν την παράδοση προέρχεται το περίφημο καλαματιανό μαντήλι.

Εικόνα 9 : Παλιό ολομέταξο υφαντό μαντήλι αργαλειού από τη Μονή Καλογραιών. Πηγή:
<https://www.tharrosnews.gr>.

Τα παραδοσιακά ενδύματα, οποία διαφέρουν από περιοχή σε περιοχή και αντανακλούν το κλίμα, την κοινωνική θέση και την ηλικία των ατόμων που τα φορούν. Οι ενδυμασίες είναι συχνά διακοσμημένες με παραδοσιακά μοτίβα και κεντήματα, που αναδεικνύουν την τοπική πολιτιστική ταυτότητα, την καλαισθησία, την υπομονή και το μεράκι των ανθρώπων που τις κατασκευάζουν.

Εικόνα 10: Υφαντό του μεσσηνιακού τύπου. Πηγή: προσωπικό αρχείο συνεντευξιαζόμενης, Ελένης Κοσμοπούλου.

Εικόνα 11: Αργαλειός της Μονής

Καλογραιών.Πηγή:<https://visitpeloponnese.com/it/prdct/kalamatiano-mantili-kai-i-moni-kalograion>

Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην υφαντική τέχνη, καθώς η ύφανση αποτελεί μια κεντρική ασχολία των γυναικών στις παραδοσιακές κοινωνίες, παράγοντας υφάσματα για τις καθημερινές και γιορτινές ανάγκες της οικογένειας. Οι λεγόμενες τσακόνικες παραδοσιακές φορεσιές της Μεσσηνίας αποτελούνται από μια σειρά χειροποίητων κομματιών, που συνθέτουν ένα αδιάσπαστο σύνολο, αλλά κάποια τμήματα φοριούνται στις γιορτές: υποκάμισο, από πάνω φόρεμα, κουτούνι, ατλάζι, ένα απλό φέσι και μακρυμάνικο κοντογούνι. Για τις ανδρικές φορεσιές απαραίτητα ήταν: φέσι, ολόλευκη φουστανέλα, ολόασπρο πουκάμισο, γιλέκο μπλέ η και μαύρο, σελάχι, χειρομάντηλα, στενοβράκι, κάλτσες, και αρβανίτικο τσαρούχι.

Τα χειροποίητα είδη όμως δεν είναι μόνο διακοσμητικά. Στην ιστορία της Μεσσηνίας λειτουργούσαν με τρόπο χρηστικό για τις ανάγκες ενός νοικοκυριού, για τον μεμονωμένο κάτοικο, για την οικογένειά του και για όλη την κοινότητα (Καχραμάνη, 1969). Οι οικογενειακές παραδόσεις για την χειροτεχνία και την δημιουργία παίζουν σημαντικό ρόλο στην κοινωνία των Κοντοβουνίων, με τελετές όπως ο γάμος και η βάπτιση να ακολουθούν συγκεκριμένα παραδοσιακά πρότυπα.

Αυτές οι τελετές είναι γεμάτες από συμβολισμούς και έθιμα που έχουν διατηρηθεί για αιώνες. Συγκεκριμένες τελετουργίες, όπως η “στολισιά” της νύφης και η μεταφορά της προίκας στους γάμους, για παράδειγμα, συνδέονται με την παραγωγή αυτών των χειροτεχνημάτων. Διαχρονικά ιδιαίτερη σημασία δινόταν στην προετοιμασία της προίκας των κοριτσιών, για την οποία προετοιμάζονταν πολλά χρόνια πριν την ενηλικίωση και τον αρραβώνα. Στον κατάλογο των απαραίτητων στοιχείων κάθε προίκας υπήρχαν τα ασπρόρουχα, όπως τα σεντόνια, τα μαξιλάρια, οι κουβέρτες, τα χοντρά μάλλινα σκεπάσματα, οι αντρομίδες (τα πάσης φύσεως βαριά μάλλινα σκεπάσματα) οι μπαντανιές ή βελέντζες, οι φλοκάτες, τα μικρά και μεγάλα μάλλινα παπλώματα (Καχραμάνος,1969). Επίσης απαραίτητα ήταν για το νέο σπιτικό τα χαλκώματα, τα σκεύη της κουζίνας, που ετοιμάζονταν και μεταφέρονταν με τα φορτσέρια ή αλλιώς μπαούλα.

Υπήρχε ένα τελετουργικό για την προετοιμασία στο σπίτι της νύφης. Αφηγείται η Σταυρούλας Σκρεπετού, την προετοιμασία για τη μεταφορά της προίκας: «[...] Λίγες μέρες πριν το γάμο όλα τα προικιά έβγαιναν από τα μπαούλα, φρεσκοσιδέρωναν όλα τα ασπρόρουχα, τα διπλώνουμε με τη σειρά, και άπλωναν τα κορίτσια σε σχοινιά όλα τα κεντήματα, τα εσώρουχα, τις καλές φορεσιές, τα σεντόνια και όσα άλλα είχαν ετοιμαστεί για το γάμο. Χοντρά ρούχα, τα λεγόμενα σκουτιά, οι κουβέρτες, τα υφαντά ρούχα από τραγόμαλλο, τα λεγόμενα σαΐσματα και όλα τα άλλα τα βάζαμε διπλωμένα όμορφα και σχολαστικά πάνω σε ένα καινούργιο μπαούλο, στο οποίο τοποθετούσαμε-για προστασία από τα ζώφια – αποξηραμένα δαφνόφυλλα (τα λεγόμενα βάγια) ή δεντρολίβανα, και τα φκιάναμε σε «γιούκο», έναν ειδικό χώρο του σπιτιού που συγκεντρώναμε όλα τα «ρούχα», τα σκεπάσματα δηλαδή, σε στοίβα.

Την Πέμπτη της εβδομάδας πριν το γάμο, το απόγευμα κάναμε γιορτή, απλώνουμε τα προικιά, ωραία και καθαρά και στολισμένα και έρχονταν όλοι οι καλεσμένοι φίλοι, οι συγγενείς μας και γνωστοί για να ραντίσουν τα προικιά και να ευχηθούν. Ερχόταν όμως στο σπίτι της νύφης πάντα και κάποιοι καλεσμένοι του γαμπρού για να τα ραντίσουν τα προικιά και για να τα ασημώσουν. Πρώτα ο πεθερός έριχνε κάποια χρυσά νομίσματα και συνάμα ο πατέρας του γαμπρού αλλά και ο γαμπρός, φρόντιζαν να τιμήσουν την ώρα εκείνη το σπιτικό και τα προικιά με ρύζι, καρύδια, κουφέτα και ρόδια και εύχονταν στο ζευγάρι και τους γονείς «να σας ζήσουνε», και για τα προικιά να είναι καλόλιωτα και καλορίζικα.»

Εξάλλου όπως αφηγείται ο Νικολάου Φιλοπούλου, ετών 87, κάτοικο Παπαφλέσσα «[...]Τη μέρα εκείνη σεβριρίζονταν τα γλυκά, το κρασί, οι μεζέδες και αμέσως άρχιζε ο χορός. Έβαζαν μπροστά στολισμένη τη νύφη, την βάσταζαν ο γαμπρός και οι φίλες της, οι κοπέλες, και της τραγουδούσαν το τραγούδι ‘ωραία που είναι η νύφη μας, ωραία τα προικιά της’. Ο χορός της μέρας αυτής συνεχιζόταν μέχρι πολύ αργά το βράδυ, οπότε και οι συμπαέθροι και οι επισκέπτες αναχωρούσαν».

Το χαρακτηριστικό γιορτινό κέρασμα, «για να διπλώσει η χαρά», όπως ήταν η χαρακτηριστική συνοδευτική φράση, ήταν οι δίπλες, παρασκευασμένες ειδικά για αρραβώνες, γάμους, βαπτίσεις και άλλες χαρές. Το μέλι και τα καρύδια είναι βασικά συστατικά αυτού του γλυκίσματος, που προσφερόταν σε πανέρια με τη συνοδεία κρασιού ή λικέρ ή άλλου ηδύποτου, και στολιζόταν με κουφέτα και λουλούδια.

Η Παρασκευή των αγροτικών προϊόντων όπως το ψωμί, το τυρί, το κρασί και το παστό κρέας απαιτούσε ανέκαθεν τη συνεργασία μεταξύ των γυναικών της οικογένειας ή του χωριού. Οι γυναίκες συχνά συγκεντρώνονταν για να φτιάξουν παραδοσιακά τρόφιμα και να ανταλλάξουν συνταγές και τεχνικές. Αυτές οι διαδικασίες ήταν συχνά συλλογικές και είχαν ιδιαίτερο τελετουργικό χαρακτήρα. Σύμφωνα με τον Κοσμόπουλο (2006) υπήρχε μια ιεροτελεστική διαδικασία στην συλλογή των αγροτικών προϊόντων, στα λεγόμενα γεννήματα. Στο κασόνι οι νοικοκυρές γεμίζουν τα γεννήματα και κρατούν τον σπόρο για την επόμενη χρονιά. Αφού πηγαιναν στο μύλο για να αλέσουν το σιτάρι, φροντίζανε να ζυμωθεί η αχνιστή λαγάνα και να μοιραστεί σε όλο το χωριό. Στο εικόνισμα της Παναγίας κρεμούσαν την κουλούρα που φτιάχνανε ειδικά με το λεγόμενο λειτουργγάλευρο, δηλαδή το αλεύρι που προοριζόταν για το πρόσφορο που θα χρησιμοποιούσαν στη λειτουργία.

Εικόνα 12: Λεπτομέρεια νυφιάτικης κουλούρας. Πηγή: <http://www.messiniamobi.gr>

Από κει και πέρα η συλλογική εργασία ήταν σημαντική για την προμήθεια της οικογένειας με τα απαραίτητα προϊόντα, φροντίζοντας και για τις οικογένειες του χωριού που δεν είχαν γεννήματα τη χρονιά εκείνη. Η προετοιμασία και αποθήκευση των παραδοσιακών προϊόντων στα χωριά των Κοντοβουνίων ήταν (και παραμένει σε πολλές περιοχές) μια σημαντική δραστηριότητα, στενά συνδεδεμένη με την αυτάρκεια, την οικογενειακή διατροφή και την τοπική οικονομία. Οι κάτοικοι χρησιμοποιούσαν αγνά υλικά από τη γη τους και τηρούσαν παραδοσιακές μεθόδους που περνούσαν από γενιά σε γενιά.. Ακολουθούν ορισμένα από τα πιο σημαντικά παραδοσιακά προϊόντα που παρασκευάζονταν στα χωριά των Κοντοβουνίων:

Το παστό κρέας (σύγλινο) είναι μια επιβίωση των πανάρχαιων τεχνικών της συντήρησης και της αποθήκευσης των τροφών, όταν ακόμη δεν υπήρχαν ούτε ψυγεία πάγου, ούτε άλλα μέσα ασφαλούς συντήρησης. Η παραδοσιακή μέθοδος συντήρησης του κρέατος περιλάμβανε μια σειρά διαδικασιών, που ακολουθούνταν με τελετουργική προσήλωση. Μετά τη σφαγή του χοίρου (που συχνά γινόταν το χειμώνα), το κρέας κοβόταν σε κομμάτια, αλατιζόταν καλά και στη συνέχεια καπνιζόταν με αρωματικά ξύλα, όπως δάφνη και φασκόμηλο. Αποθηκευόταν σε δοχεία γεμάτα με λιωμένο λίπος για να παραμείνει αναλλοίωτο για πολλούς μήνες. Το σύγλινο ήταν ένα πολύτιμο προϊόν για την επιβίωση τη διάρκεια του χειμώνα και συνόδευε πολλά παραδοσιακά πιάτα. Στα χωριά παράγονταν και παράγονται ακόμα πολλά είδη τυριών, όπως η φέτα, η μυζήθρα και το κασέρι. Η παραγωγή τους γίνεται και σήμερα από αιγοπρόβειο γάλα, και η διαδικασία περιλαμβάνει πήξιμο του γάλακτος, στράγγισμα και ωρίμανση. Το τυρί συντηρούνταν σε πήλινα δοχεία ή σε ξύλινα βαρέλια με αλατόνερο, και ήταν σημαντικό για την καθημερινή διατροφή (Ροβά, 2013).

Το ζύμωμα και το ψήσιμο του ψωμιού ήταν μία άλλη τελετουργική διαδικασία που γινόταν συνήθως από τις γυναίκες του σπιτιού. Το ψωμί ζυμωνόταν σε μεγάλες γούρνες και ψηνόταν σε παραδοσιακούς φούρνους με ξύλα. Εκτός από το απλό ψωμί, παρασκευάζονταν και άλλες ζύμες, όπως οι πίτες, οι οποίες γεμίζονταν με τοπικά υλικά (π.χ., χόρτα, μυζήθρα, κρέας). Οι εορταστικές κουλούρες εξάλλου ήταν ένα κομψοτέχνημα, που συνόδευε τον στολισμό των γάμων και των άλλων εορταστικών ευκαιριών. Πρόκειται για ένα πολύ παλιό και όμορφο έθιμο που σχετίζεται με τον γάμο, την προσφορά του γαμπρού, τη σχέση που ξεκινά ανάμεσα στα δύο σόγια και τις ευχές για το ζευγάρι.

Την Τετάρτη, της εβδομάδας πριν από το γάμο, πριν δύσει ο ήλιος, η μητέρα του γαμπρού, ετοιμάζει το προζύμι και προσκαλεί όλες τις συγγενίσσές της και τις γειτόνισσες να έρθουν από νωρίς το πρωί για να προετοιμάσουν την «κουλούρα της νύφης». Οι γυναίκες που έρχονται βάζουν τόσο μεράκι, δεξιοτεχνία και τέτοια φαντασία και μαστοριά, που η κουλούρα που ετοιμάζουν γίνεται ένα έργο τέχνης, ικανό να συναγωνιστεί τις ομορφότερες δημιουργίες.

Διηγείται η Ελένη Κοσμοπούλου, ετών 63, κάτοικο Κουρτακίου τον τρόπο προετοιμασίας, που έβλεπε από μικρό παιδί να διαδραματίζεται και επαναλαμβάνεται και σήμερα όταν προετοιμάζουν την κουλούρα του γάμου: *«Πλάθουν αρχικά πολλά μικρά κομμάτια από ζυμάρι και τα τοποθετούν αριστοτεχνικά στην κουλούρα, δημιουργώντας άλλοτε κληματαριές με φύλλα και σταφύλια, άλλοτε πουλιά, ή ζώα, ή λουλούδια, συχνά φρούτα και πολλά άλλα σχέδια, γεμίζοντας έτσι όλη την επιφάνεια, με μεγάλη μαεστρία και εξαιρετική τεχνική, σαν να πλάθουν την ασπίδα του Αχιλλέα, που περιγράφει αναλυτικά ο Όμηρος στην Ιλιάδα. Τόσο περίπλοκη και όμορφη είναι η τελική μορφή της. Όλα όμως όσα απεικονίζονται στην "κουλούρα" έχουν την ιδιαίτερη σημασία τους. Τα πουλιά που την στολίζουν συμβολίζουν με κάποιο τρόπο τα παιδιά που θα γεννήσει η νέα οικογένεια που ετοιμάζεται να παντρευτεί. Τα σταφύλια και τα άλλα φρούτα συμβολίζουν την παραγωγικότητα και την ευημερία του ζευγαριού, και τα λουλούδια είναι η εικόνα της ευχής που δίνεται για ένα βίο ανθόσπαρτο στους μελλοντόμφοις. Την ώρα του στολισμού, οι γυναίκες τραγουδούν όσα παραδοσιακά τραγούδια του γάμου και της αγάπης γνωρίζουν. Όταν ετοιμαστεί η κουλούρα προσφέρονται πολλά γλυκά και ποτά που φέρνουν οι συγγενείς του γαμπρού. Η κουλούρα φουρνίζεται στο φούρνο και τοποθετείται την Κυριακή του γάμου σε ένα καλάθι στολισμένο με λουλούδια, στο οποίο επίσης ρίχνουν κουφέτα αλλά και το καθιερωμένο ρύζι, ενώ αναθέτουν σε κάποιο νέο ανύπαντρο, κάποιο στενό συγγενή του γαμπρού, που ζουν και οι δύο του γονείς, να προσφέρει στη νύφη την κουλούρα, όταν οι συμπέθεροι πηγαίνουν τραγουδώντας πάντα, στο σπίτι της για να την πάρουν. Την μέρα του γάμου, οι συγγενείς της νύφης υποδέχονται με γλυκά, ποτά και μεζέδες τους συμπεθέρους στο σπίτι, ενώ ο νεαρός μελλοντόμφοις με στολισμένο το καλάθι ζητά από τη νύφη να κόψουν και να μοιράσουν την κουλούρα. Κόβουν με τα χέρια την κουλούρα και προσπαθεί ο κάθε ένας να πάρει το μεγαλύτερο κομμάτι. Έπειτα τεμαχίζουν τα κομμάτια τους σε άλλα πιο μικρά και τα μοιράζουν ο κάθε ένας στους υπόλοιπους συγγενείς».*

Ο τραχανάς και οι χυλοπίτες ήταν τρόφιμα που παρασκευάζονταν από τις γυναίκες, συνήθως στο τέλος του καλοκαιριού, για να υπάρχουν αποθέματα για τον χειμώνα. Ο τραχανάς φτιαχνόταν από αλεύρι και γάλα ή γιαούρτι, που αναμειγνύονταν, στεγνώνονταν και κομματιάζονταν σε μικρά κομμάτια. Οι χυλοπίτες παρασκευάζονταν από ζυμάρι με αλεύρι και αυγά και κόβονταν σε μικρά τετράγωνα κομμάτια, τα οποία επίσης αποξηραίνονταν.

Τα γλυκά του κουταλιού φτιάχνονταν από φρούτα της εποχής, όπως σύκα, κυδώνια, σταφύλια, και βύσσινα. Τα φρούτα βράζονταν με ζάχαρη μέχρι να δέσουν σε σιρόπι, και τοποθετούνταν σε γυάλινα βάζα για να διατηρηθούν για μήνες. Τα γλυκά του κουταλιού προσφέρονταν ως κέρασμα σε επισκέπτες και αποτελούσαν σημαντικό μέρος της φιλοξενίας.

Το σαπούνι από ελαιόλαδο ήταν ένα ακόμη παραδοσιακό προϊόν που παρασκευαζόταν στα πελοποννησιακά χωριά. Το ελαιόλαδο αναμειγνυόταν με στάχτη και νερό και, μέσω μιας χρονοβόρας διαδικασίας, γινόταν ένα φυσικό σαπούνι. Το σαπούνι αυτό ήταν πολύτιμο, καθώς ήταν αγνό και χρησιμοποιούνταν τόσο για τον καθαρισμό του σώματος και των ρούχων όσο και για θεραπευτικούς σκοπούς.

Οι ελιές ήταν σημαντικό προϊόν και συντηρούνταν με διάφορους τρόπους. Οι ελιές σε άλμη (αλμυρό νερό με ξύδι) ήταν από τις πιο κοινές παρασκευές, ενώ οι μαύρες ελιές αποξηραίνονταν στον ήλιο ή ψήνονταν στον φούρνο με χοντρό αλάτι. Οι ελιές αποτελούσαν βασικό συνοδευτικό στο τραπέζι και ήταν μέρος της καθημερινής διατροφής (Μούτσου, 2002). Παραδοσιακά πιάτα όπως η φασολάδα, το σπανακόρυζο και τα χωριάτικα λουκάνικα αποτελούν διατροφικές επιλογές που μεταφέρονται από γενιά σε γενιά.

Απαραίτητη καταληκτική αναφορά στην ενότητα που αφορά στα τοπικά προϊόντα είναι η άποψη του Δημήτρη Κουρέτα, καθηγητή Φυσιολογίας Ζωικών Οργανισμών και Τοξικολογίας στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, και μέλους της Παγκόσμιας Ακαδημίας Επιστημών, για το πόσο απαραίτητη είναι η ύπαρξη και η ακολούθηση σήμερα αυτών των τρόπων παρασκευής παραδοσιακών προϊόντων. Σύμφωνα με την ανάλυσή του για τα αγροτικά κυρίως παραδοσιακά προϊόντα, το πρόβλημα που λύνουν εντοπίζεται ακριβώς στην σύγχρονη δυτική κοινωνία. Εκεί όπου η κεντρική αξία της απόκτησης κύρους και χρημάτων συμβαδίζει πάντα με την αποθέωση της υλικής κατανάλωσης. Ένας χείμαρρος -κυρίως στις ανεπτυγμένες

χώρες- διαφημίσεων ενισχύει την ψευδαίσθηση του ανθρώπου, ότι δήθεν η συσσώρευση των υλικών αγαθών είναι η βασιλική οδός προς την ευτυχία. Βασικά ο Κουρέτας (2007) ισχυρίζεται ότι οι ΗΠΑ προβάλλουν την ισχύ τους μέσω της δύναμης που έχουν να μεγαθύνεται πάντα η παραγωγή. Όλο το σκεπτικό της σημερινής επιστήμης και της οικονομίας είναι ότι οι φυσικοί πόροι είναι ανεξάντλητοι και συνακόλουθα πρέπει να φτάσουν τα προϊόντα που παράγονται με κάθε τρόπο, παντού. Η ελευθερία έτσι είναι ταυτισμένη με το ελεύθερο εμπόριο. Αυτή ωστόσο η αποθέωση της υλικής κατανάλωσης έχει βαθιές ρίζες, που οδηγούν σε διαστρεβλώσεις και κακές πρακτικές, προσθετικά τροφίμων, συντηρητικά, και μεταλλαγμένα προϊόντα, μια και είναι πιο ανθεκτικά σε πιθανές αλλοιώσεις. Μια διαφορετική οπτική παρόλα αυτά, περιλαμβάνει μια διατροφή κοντά στις αληθινές, στις πραγματικές μας ανάγκες. Αυτές δεν μπορεί να είναι τίποτα διαφορετικό από μια -όσο το δυνατόν φυσικότερη- τροφή, που να προέρχεται από προϊόντα που παράγονται σχετικά κοντά στον τόπο που μένουμε και παράγουμε. Να αναζητούμε λοιπόν πόρους που δεν απαιτούν πολλή ενέργεια και πολλά συντηρητικά για να φτάσουν στο πιάτο μας (Κουρέτας, 2007). Οι πρακτικές της μεσσηνιακής αγροτικής παραγωγής αποτελούν έναν άριστο οδοδείκτη προς την κατεύθυνση αυτή, και λειτουργούν ακόμη και σήμερα, μέσα στα χωριά και τους συνεταιρισμούς που δραστηριοποιούνται στη μεσσηνιακή γη.

2.2 Τα δημοτικά τραγούδια της ευρύτερης περιοχής των Κοντοβουνίων

Συνυφασμένα με κάθε στιγμή του μεσσηνιακού βίου, είναι τα δημοτικά τραγούδια, που συνδυάζουν το λυρικό και το ηρωικό περιεχόμενο με την υψηλή μουσική και στιχουργική τέχνη (Λουκάτος, 1969). Το άρτιο αποτέλεσμα που παρουσιάζουν, συνοδεύει κάθε λεπτό της καθημερινότητας και της γιορτής των κατοίκων των Κοντοβουνίων, μετατρέποντάς την σε γιορτή ή σε παραμυθητικό τρόπο αντιμετώπισης των αντιξοοτήτων. Στο κεφάλαιο αυτό θα αναφερθούν κάποια αντιπροσωπευτικά δημοτικά τραγούδια, ταξινομημένα με την ανάλογη πτυχή της καθημερινής ζωής που συνοδεύουν, σύμφωνα με την κλασική διαίρεση του λαογράφου Νικολάου Πολίτη (Πολίτης, 1914). Η βασική ταξινόμηση περιλαμβάνει: τα Επικά τραγούδια, που αφηγούνται και επαινούν τις ηρωικές πράξεις Κλεφτών και

Ακριτών. Τα Λυρικά τραγούδια, που διηγούνται τις περιπέτειες της αγάπης, είτε σαν μυθιστορήματα είτε σαν αισθηματικές εκδηλώσεις (Οι Παραλογές της Αγάπης). Τα Οικογενειακά τραγούδια (Νυφιάτικα, της Ξενητιάς, Μοιρολόγια, του Τραπεζιού). Τα Θρησκευτικά τραγούδια (Κάλαντα, Φώτα, Χριστούγεννα, Λάζαρος, Πάθη). Τα Εποχικά τραγούδια (πρωτομηνιές και κάποιες ευχές για τη σοδειά). Τέλος, τα Κοινωνικά τραγούδια με ψυχαγωγικό περιεχόμενο. Τα Γνωμικά τραγούδια με στοχαστικό περιεχόμενο, τα παιδικά τραγούδια με νανουρίσματα, τα ταχταρίσματα και τα παιγνιοτράγουδα. Όλα όσα δειγματοληπτικά παρατίθενται εδώ προέρχονται από τη συλλογή του Ν. Πολίτη (1914), από την καταγραφή των μεσσηνιακών τραγουδιών στο έργο του Κοσμόπουλου (2006) και από τους συνεντευξιαζόμενους.

ι. Εργατικά Τραγούδια

Τα εργατικά τραγούδια ήταν τα πιο συνηθισμένα και τραγουδιούνταν για να κρατούν τον ρυθμό των εργατών σταθερό. Αυτά είχαν επαναλαμβανόμενους στίχους και αναφορές στον θερισμό, τη σοδειά και τις ευλογίες για πλούτο και καλή χρονιά.

*«Τρυγάτε χέρια δυνατά,
γεμίστε τα κοφίνια,
κι ο μούστος να γεμίσει γη,
να 'χουμε κρασί στα κτήνια.» (Γεώργιος Βαφάκος)*

*«Μια βλάχα μια παλιόβλαχα
παντρεύει τον υιό της.
Δώδεκα μύλοι αλέθανε
τ' αλεύρι για το γάμο.
Οι έξι αλέθουν με νερό
κι οι έξι με το γάλα.
Κι ένας μύλος ζερβόμυλος
αλέθει το πιπέρι...»*

*«Σπυρί πιπέ σπυρί,
πιπέρι νέσπερνα,
μες των κοριτσιών τα χείλη
μόσχος είν' και καρυοφίλι.*

Κι ανάρια να κι ανα-
ρια ναρια το 'σπερνα.
Για να μην δασοφυτρώσει
και την κόρη βαλαντώσει.

.....

Κοπέλλες το κοπέλλες
το θερίζανε
και παιδιά το κουβαλάνε
αηδόνια και πουλιά λαλάνε.

Κι ένας καλέ κι ένας
παπάς τ' αλώνιζε
σ' ένα μαρμαρένιο αλώνι
λάλατο πουλί κι αηδόνι.

Κι ένας καλέ κι ένας
παπάς τα' αλώνιζε
με μια τσίλικη φοράδα
σ' αγαπώ κυρά δασκάλα.»

ii. *Τραγούδια Ευχαριστίας στη Γη και στους Αγίους*

Αυτά τα τραγούδια περιείχαν ευχαριστίες προς τη γη, την οποία έβλεπαν ως μητέρα που τους προσέφερε τους καρπούς της. Υπήρχαν επίσης αναφορές σε αγίους που θεωρούνταν προστάτες των αγροτών, όπως ο Άγιος Γεώργιος και η Παναγία, ζητώντας την ευλογία τους για την καλή σοδειά.

*«Άγια Βαρβάρα μίλησε
Ο Σάββας απλοήθη
Μαζεύτε ξύλα κι άχυρα*

*Και σύρτε και στο μύλο
Γιατ' Αϊ- Νικόλας έφτασε
Τα χιόνια φορτωμένος»*

*«Άγιε Γιώργη βοήθα μας,
στο θέρος, στον αλωνισμό,
την γη καλά να θρέψουμε
και πλούτο να μαζέψουμε.»*

iii. *Ερωτικά Τραγούδια*

Οι άντρες και οι γυναίκες που δούλευαν μαζί στα χωράφια συχνά τραγουδούσαν ερωτικά τραγούδια που εξέφραζαν αγάπη, πόθο και θαυμασμό για το άλλο φύλο. Τα ερωτικά αυτά τραγούδια ήταν συχνά έμμετροι διάλογοι ανάμεσα σε νέους και νέες που φλέρταραν ή εκδήλωναν την αγάπη τους.

*Εβγάτε αγόρια στο χορό, κοράσια στα τραγούδια,
Πέστε και τραγουδήσετε πως πιάνεται η αγάπη:
- Από τα μάτια πιάνεται, στα χείλια κατεβαίνει,
Κι από τα χείλια στην καρδιά ριζώνει και δε βγαίνει.*

*Δεν είν' ο έρωτας ανθός, μαζί του για να παίζεις
Μόν' είναι βάτος μ' αγκαθιές κι αλίμονό σου αν μπλέξεις.*

*Ή αγάπη θέλει φρόνηση, θέλει ταπεινοσύνη,
Θέλει λαγού περπατησιά, αϊτού γληγοροσύνη.*

*Μάτια με μάτια βλέπονται κι αχείλι δε φιλιέται,
Κορμί δεν αγκαλιάζεται, αγάπη δε λογιέται.*

*Ή αγάπη βράχους κατελεί και τα θεριά μερώνει,
Κι εγώ την έχω στην καρδιά, γι' αυτό με θανατώνει.*

*Ο έρωτας ανυφαντής με πανουργιά εγίνη,
Αράχνη έστησε ψηλά και πιάστηκα σ' εκείνη.
Και για να φύγω δεν μπορώ, με τα φτερά με σώνει,
Αυτός ζυγώνει από κοντά κι από μακριά σκοτώνει.*

*Δεν είναι πόνος να πονεί, πόνος να θανατώνει,
Σαν την αγάπη την κρυφή, που δεν ξεφανερώνει.*

*Δίχως χιονιά χιονίζουμαι, δίχως βροχές βροχιούμαι,
Δίχως μαχαίρια σφάζουμαι, όντας σε συλλογιούμαι.*

*Της θάλασσας τα κύματα τρέχω και δεν τρομάζω,
Κι όταν σε συλλογίζομαι τρέμω κι αναστενάζω.*

*Στάλα στάλα το νερό τρυπάει το λιθάρι,
Κι ή κόρη με τα νάζια της σφάζει το παλικάρι.*

*Τί να σου πω; Τί να μου πεις; Εσύ καλά γνωρίζεις,
Και την ψυχή μ' και την καρδιά μ' εσύ με την ορίζεις.*

*Μα σύ 'σαι μια βασίλισσα, π' όλο τον κόσμο ορίζεις,
Σα θέλεις παίρνεις τη ζωή, σα θέλεις τη χαρίζεις.*

*Μελαχρινό μου πρόσωπο, μη βάνεις κοκκινάδι,
Κι αποθαμένους και νεκρούς, τους βγάζεις απ' τον Άδη.*

*Σένα σου πρέπει, μάτια μου, βασίλισσα να γίνεις,
Και στο θρονί να κάθεις, τις όμορφες να κρίνεις.*

iv. Χιουμοριστικά και Σατιρικά Τραγούδια

Στη Μεσσηνία και στα χωριά της τραγουδούσαν ανέκαθεν χιουμοριστικά τραγούδια για να διασκεδάσουν και να δώσουν κέφι στην παρέα. Τα τραγούδια αυτά ήταν συχνά σατιρικά και περιέγραφαν με κωμικό τρόπο τους χαρακτήρες των αγροτών, τα βάσανα της αγροτικής ζωής ή τις αστείες καταστάσεις που προέκυπταν από τη δουλειά.

«Ο Γιώργης πάει με το καλάθι,
κι όλο σταφύλια χάνει,
ποιος θα του πει πως τρυγά,
σαν νά 'χει σπάσει ράχη;»

«Για ιδέστε το μαριολικό
Τ'αναθεματισμένο,
Πως βάζει τόοοοοο
Τόοοοοοο φεσάκι του...
Σαν να ' ναι μεθυσμένο...»

v. *Αποχαιρετιστήρια Τραγούδια*

Τα αποχαιρετιστήρια τραγούδια τραγουδιόντουσαν για να γιορτάσουν την ολοκλήρωση της δουλειάς και να ευχηθούν καλή σοδειά. Τα τραγούδια αυτά συχνά κατέληγαν σε ευχές για υγεία και καλή τύχη, και πολλές φορές ακολουθούσαν γιορτές με χορό και γλέντι.

«Γεια σας, δρεπάνια ακούραστα,
γεια σας και θεριστάδες,
κι ας έχουμε και του χρόνου,
καλή σοδειά και χαρές.» (Ελένη Κοσμοπούλου)

vi. *Της ξενιτιάς*

«Δυο μαύρα μάτια π' αγαπώ δεν είναι τρόπος να τα δω,
αφού βρίσκονται στα ξένα και αλίμονο σε μένα.
Αγάπη έχω στην ξενιτιά, βάστα καημένη μου καρδιά
και την περιμένω να 'ρθει, το γαρίφαλο και τ' άνθη.
Γυρίζω νύχτα και πρωί, παν τα ματάκια μου βροχή
κι όλο σκέφτομαι εκείνη, ο καημός μου τι θα γίνει.
Της στέλνω γράμμα και γραφή, δεν είναι τρόπος για να 'ρθει,
για να 'ρθει να φιληθούμε την αγάπη να χαρούμε.

*Της στέλνω τριαντάφυλλο μέσα στο κυδομάντηλο,
το τριαντάφυλλο μαδιέται και η αγάπη μου μ' αρνιέται.»*

vii. *Τραγούδια για την Κούραση και την Υπομονή*

Ο θερισμός όπως και οι υπόλοιπες αγροτικές εργασίες ήταν εξαιρετικά κουραστική δουλειά, ειδικά κάτω από τον καυτό καλοκαιρινό ήλιο. Υπήρχαν τραγούδια που εξέφραζαν την κούραση και τη δυσκολία της εργασίας, αλλά ταυτόχρονα ενθάρρυναν τους θεριστές να συνεχίσουν με υπομονή και αντοχή.

*«Κουράγιο, αδέλφια, στο θερισμό,
κι η κούραση διαβαίνει,
σαν έρθει η ώρα του ψωμιού,
η γη μας περιμένει.»*

viii. *Αυτοσχεδιασμοί και Μαντινάδες*

Πολλοί συνήθιζαν να αυτοσχεδιάζουν στίχους με βάση την καθημερινότητα, τα βιώματά τους ή τους συναδέλφους τους. Οι μαντινάδες αυτές, σύντομες και συνήθως ρίμες τεσσάρων στίχων, έδιναν ζωντάνια και χιούμορ στη διαδικασία του θερισμού.

*« Μπότσα μια! Ένας κι ο Θεός!
Δυό! Της εκκλησιάς μας!
Τρεις ! και η Αγιά -Τριάδα!
Τέσσερες! Σταυρός κι ο παπα-Γιάννης ο χοντρός !
Πέντε είν' αφέντη! Παπαγιάννη μου λεβέντη!
Έξη! Με τα καλό να ταξιδέψει!
Εφτά! Σημάδεψε γραμματικές κι αυτά!
Οχτώ! Γιομάτο και κοφτό!
Εννιά! Νιά είσαι και μη νοιαζεσαι, γλήγορα αραβωνιάζεσαι!
Δέκα! Τάλια πρώτη κι άλλη καπότη!»*

ix. *Εποχικά και Φυσιολατρικά Τραγούδια*

Τα τραγούδια του θερισμού συχνά περιέγραφαν τη φύση, τον ήλιο και τον κάμπο, υπογραμμίζοντας τη στενή σχέση των ανθρώπων με τη γη και την ύπαιθρο.

Αυτά τα τραγούδια ήταν ένας φόρος τιμής στη φύση και τις εποχές, με αναφορές στον καλοκαιρινό ήλιο και το πλούσιο πράσινο των χωραφιών.

«Πράσινος είναι ο κάμπος μας,
κι ο ήλιος τον ζεσταίνει,
κι όποιος δουλεύει και θωρεί,
καρπούς καλούς προσμένει.» (Γεώργιος Βαφάκος)

x. *Τραγούδια Ευχαριστίας για τη Σοδειά*

Τα τραγούδια αυτά εξέφραζαν την ευγνωμοσύνη των ανθρώπων για την καλή σοδειά των αμπελιών. Περιλάμβαναν ευχές για καλή χρονιά και αναφορές στη γη, τον ήλιο και τον κόπο των τρυγητών. (Λουκάτος, 1985)

«Δόξα στην καλή σοδειά,
και στα χέρια τα δικά μας,
που τα αμπέλια μας καρπούν,
και η γη μας ευλογά μας.»

xi. *Τραγούδια για τη Φύση .*

Τα τραγούδια αυτά ήταν ένας φόρος τιμής στη φύση, που προσέφερε άφθονα αγαθά της. Η χαρά για τη συγκομιδή των σταφυλιών και η αφθονία ήταν βασικά θέματα.

«Αμπέλι μου καλοτρυγητό,
και χέρια που το ζούνε,
σταφύλια γλυκά σαν το φιλί,
που όλοι αποζητούνε.»

xii. *Αυτοσχεδιασμοί και Μαντινάδες*

Οι τρυγητές συνήθιζαν να αυτοσχεδιάζουν στίχους και μαντινάδες, αναφέροντας την καθημερινότητά τους, τους συνεργάτες τους ή την ίδια τη διαδικασία του τρύγου. Οι μαντινάδες ήταν συχνά ευφάνταστες, ενώ συχνά επαινούσαν ή κοροΐδευαν κάποιον συνάδελφο.

*«Άσπρη βαμπακιά μωρέ άσπρη βαμπακιά,
άσπρη βαμπακιά είχα στην πόρτα μου,
είχα στην πόρτα μου.
Μου την πήρανε μωρέ, μου την πήρανε,
μου την πήρανε την Παναγιώτα μου,
την Παναγιώτα μου...»*

*«Ηρθαν οι όμορφες εδώ,
κι έπιασαν ένα χορό,
στου Κονόμ' τον Οβορό.
Τρέξετε μωρέ παιδιά
να διαλέξουμε από μια,
να 'ναι ρούσα να 'ναι νιά,
να την λεν' Κωνσταντινιά...»*

xiii. Τραγούδια Ευχών για Καλή Ζύμωση και Καλό Κρασί

Μετά τον τρύγο, τα σταφύλια μεταφέρονταν στο πατητήρι για να γίνει το πάτημα και η παραγωγή του μούστου. Τραγουδιούνταν τότε ευχές για καλή ζύμωση και καλό κρασί.

*«Στ' αμπέλι βγήκε ο μούστος μας,
κι ήρθε το καλό κρασί μας,
στην υγεία μας και χαρά,
στους φίλους και στα σπιτικά μας.»*

Οι τρυγητές με τα τραγούδια τους όχι μόνο έκαναν τη σκληρή δουλειά πιο ευχάριστη, αλλά έδιναν και την ευκαιρία να διατηρήσουν τις αξίες, τις παραδόσεις και τη χαρά της συλλογικότητας. Τα τραγούδια του τρύγου ήταν αναπόσπαστο μέρος της πολιτιστικής κληρονομιάς και μεταφέρονταν από γενιά σε γενιά, διατηρώντας τη μνήμη των προγόνων ζωντανή.

«Νάνι νάνι, νάνι,
Κι ότι τον πονεί να γιάνει.
Έλα ύπνε ύπνωσέ το και γλυκαποκοίμησέ το.»

« Ω, πω πω, πω πω, πω πω,
το παιδί μ' θέλει χορό.
Όξω από τον Οβροό
που' να λάσπες και νερό.»

«Νάνι, νάνι, νάνι του,
ώσπου να 'ρθει η μάνα του
να του φέρει κάτι τι
λουκουμάκια στο χαρτί.»

«Νάνι, νάνι το παιδί
Όσπου να 'ρθει η μάνα του
Γιατί πάει μακριά
Και δε φαίνεται πουθενά.»

«Νάνι σου να σε χαρώ
Να σε ιδώ μεγάλο 'γω
Να σε στείλω στο χωριό
Βιβλία θα σου πάρω 'γώ»

«Έλα ύπνε αγάλι αγάλι
απ' την όρτα τη μεγάλη.
Έλα ύπνε από τα πλάγια
από δροσιές από χορτάρια.»

«Έλα ύπνε αγάλι αγάλι
στης μπεμπέκας το κεφάλι.
Έλα ύπνε απ' τα βουνά

κι απ' τα κρύα τα νερά»

«Της μπεμπέκας μου το γάμο

’γω Απρίλη θα τον κάμω.

Θα καλέσω τα βιολιά

να λαλούν στον Άγιο- Λιά».

«Το παιδί μ’ θέλει χορό

Τα βιολιά δεν είναι εδώ.

Ποιός θα πάει να τα φέρει

μ’ ένα τάλαρο στο χέρι.»

Η μουσική της περιοχής περιλαμβάνει μια ποικιλία παραδοσιακών οργάνων, όπως το βιολί, το λαούτο και το νταούλι. Όλα τα τραγούδια έχουν ρίζες σε παλιές παραδόσεις και συνήθως αφηγούνται ιστορίες για την αγάπη, τον πόλεμο, την ξενιτειά, το θάνατο και την καθημερινή ζωή (Εμπεριάδου, 2014). Οι παραδοσιακοί χοροί, όπως ο τσάμικος και ο καλαματιανός, ο τσακόνικος, ο περατιανός, ο χασάπικος, ο αραχωβίτικος και άλλοι, έχουν γίνει αναπόσπαστο μέρος των εορτασμών και των πανηγυριών της περιοχής και δεν παραπέμπουν πλέον σε συγκεκριμένες περιοχές της Ελλάδας, αλλά στην πράξη υπερβαίνουν την συντηρητική πολιτισμική τάση, που τόνιζε ανέκαθεν τις τοπικές μουσικές και τα τραγούδια κάθε χωριού (Γκαρτζωνίκα, Κώτσικα, 2016). Οι χοροί αυτοί συνοδεύονται από μουσική στην οποία συμμετέχουν όλες οι ηλικίες και εκφράζουν πηγαία και γνήσια τη χαρά και τη ζωντάνια στις συνάξεις των κατοίκων.

Στα τραγούδια αναπτύσσεται ένας πλούτος από λαϊκές αφηγήσεις, μύθους και παραμύθια που έχουν μεταφερθεί προφορικά από γενιά σε γενιά. Ιστορίες για αρχαίους ήρωες, θρύλους για φαντάσματα και νεράιδες, καθώς και παραδοσιακά παραμύθια είναι χαρακτηριστικά παραδείγματα της προφορικής παράδοσης της περιοχής. Αυτές οι αφηγήσεις είναι συχνά εμπνευσμένες από την ιστορία και τη μυθολογία, όπως οι ιστορίες για τον Ηρακλή και τις άθλους του, ή τους μύθους της αρχαίας Μεσσηνίας και της αρχαίας Ιθώμης.

2.3 Λαϊκές διηγήσεις και παραμύθια της περιοχής των Κοντοβουνίων

Αναπόσπαστο κομμάτι της λαϊκής παράδοσης του τόπου των Κοντοβουνίων είναι οι λαϊκές αφηγήσεις με υπερφυσικά στοιχεία και οι θρύλοι ή παραδόσεις, σύμφωνα με τη διάκριση των ειδών του προφορικού λαϊκού λόγου στη λαογραφία, που πλάθει ο λαός με βάση συγκεκριμένες δοξασίες που τις θεωρεί αληθινές. Οι παραδόσεις σύμφωνα με τον Μαλαφάντη (2011) προσδίδουν οικείες προς τον ακροατή διαστάσεις του χώρου και του χρόνου, συνδέονται άμεσα με την καθημερινότητα και έχουν χρηστικό χαρακτήρα, είναι πιστευτές από το κοινό και πολυδιάστατες. Περιλαμβάνουν συνήθως διηγήσεις για ξωτικά, αφηγήσεις για ταξίδια και πολέμους, περιστατικά από τη θρησκευτική ζωή, ευτράπελες διηγήσεις ή αινιγματικά παραμύθια, που ξεκινούν με κάποιο αίνιγμα (Μέγας, 1978). Η έννοια της παράδοσης δεν ταυτίζεται εδώ με τα κληρονομημένα έθιμα, αλλά με τις κληρονομημένες ιστορίες ή τις ερμηνείες των φαινομένων (Πολίτης, 1914). Αναφέρονται ενδεικτικά οι χαρακτηριστικές θεματικές που αναπτύσσουν οι παραδόσεις, με τα εξής:

i. *Νεράιδες και Νύμφες*

Οι νεράιδες είναι συχνές στα πελοποννησιακά παραμύθια, απεικονίζονται ως όμορφες αλλά μυστηριώδεις μορφές που κατοικούν σε ποτάμια, σπηλιές ή βουνά. Οι άνθρωποι πίστευαν ότι μπορούσαν να προκαλέσουν είτε ευημερία είτε δυστυχία, ανάλογα με τη συμπεριφορά και τον σεβασμό που τους έδειχναν. Η παρουσία τους πολλές φορές συνδέεται με φυσικά τοπία και υδάτινα στοιχεία.

ii. *Ζώα με ανθρωπόμορφα χαρακτηριστικά*

Στις μεσσηνιακές αυτές μυθικές αφηγήσεις εντοπίζεται ως φαινόμενο στους χαρακτήρες τόσο ο ανθρωπομορφισμός, όσο και ο ζωομορφισμός. Ο μεν ανθρωπομορφισμός παρουσιάζεται όταν ο άνθρωπος επωμίζεται δυνάμεις των θεών ενώ ζωομορφισμός. Ο δε ζωομορφισμός συνίσταται στην περίπτωση όπου τα ζώα του μύθου εκδηλώνουν χαρακτηριστικά που κατέχουν μόνο οι άνθρωποι όπως είναι η ομιλία, η ηθική κ.ά. (Κατσαδώρας, 2019). Ενδεικτικό παράδειγμα ζωομορφισμού

συναντάμε στην διήγηση «Η αλεπού καλογριά», όπου τα άλογα ζώα παρουσιάζουν ηθικές μεταπτώσεις (Κοσμόπουλος, 2000).

iii. *Δράκοι και Τέρατα*

Στους πελοποννησιακούς θρύλους, οι δράκοι συχνά εμφανίζονται ως μοχθηρά όντα που ζουν σε σπηλιές ή κορυφές βουνών, προστατεύοντας θησαυρούς ή εμποδίζοντας τον δρόμο των ηρώων. Αυτά τα τέρατα συμβολίζουν εμπόδια και δοκιμασίες που οι ήρωες πρέπει να ξεπεράσουν, ενώ συχνά η νίκη επί του δράκου αποτελεί σύμβολο δύναμης και ανδρείας. Άλλοτε οι δράκοι συνοψίζουν τις ιδιότητες του πονηρού και κακού πλάσματος, που ξορκίζεται η ύπαρξή του, μέσα από τις διηγήσεις για τις αποτυχημένες προσπάθειες να βλάψει τους απλούς και αθώους ανθρώπους. Αξίζει να αναφερθεί η παράδοση για τον Καλλικάντζαρο που αποτελεί παραλλαγή του τεχνάσματος του Οδυσσέα να κρύψει την ταυτότητά του από τον Πολύφημο, όπως σώζεται στις παραδόσεις και στις αφηγήσεις στα χωριά των Κοντοβουνίων. Υπάρχει λοιπόν εντυπωσιακή ομοιότητα με την ομηρική αφήγηση της τύφλωσης του μυθικού γιου του Ποσειδώνα, στην Ραψωδία ι της Οδύσσειας. Διαβάζουμε στον Ν. Γ. Πολίτη, (2012) και τις Παραδόσεις (αρ. 626) την ιστορία του μυλωνά, που υπάρχει παρόμοια στην Αρκαδία και την Μεσσηνία, όπου ο πολυμήχανος μυλωνάς, προσωπείο του Ομηρικού Οδυσσέα, κρύβει την ταυτότητά του πριν κάψει τον καλλικάντζαρο:

«Μια φορά ένας μυλωνάς είχε θράκα φτιαγμένη στο μύλο του κι έψηνε μια σούβλα κρέας. Εκεί που γύριζε τη σούβλα του βλέπει στην άλλη μεριά έναν Καλικάντζαρο και γύριζε μια σούβλα βατράχους. Δεν του μίλησε καθόλου. Ύστερα τον ρωτάει ο Καλικάντζαρος πώς τον λένε.

-«Απατός», του λέει ο μυλωνάς με λένε.

Εκεί που γύριζε τη σούβλα ο Καλικάντζαρος βάνει τη σούβλα με τους βατράχους απάνω στο κρέας του μυλωνά. Πατ! Δεν αργεί ο μυλωνάς και του φέρνει μια με το δαυλί, και καθώς ήταν γδυτός, τον έκαψε. Φωνές, κακό, ο Καλικάντζαρος.

-Βοηθάτε, αδέρφια, τι μ' έκαναν!

-Ρε, ποιος σ' έκαψε, του λένε οι άλλο Καλικαντζαραίοι απόξω.

-Απατός,(=μοναχός μου) τους λέει εκείνος από μέσα.

-Αμ σαν κήκες απατός σου, τι σκούζεις έτσι;

Κι έτσι την έπαθε ο καλός σου ο Καλικάντζαρος.»

Η προφορική παράδοση των αφηγήσεων μας γυρίζει πολύ πίσω, στα Ομηρικά χρόνια και πιστοποιεί την αδιάρρηκτη συνέχεια του ελληνικού έθνους, που μέσα από τις ποικίλες μεταμορφώσεις και αλληλεπιδράσεις με άλλους λαούς κρατά στον πυρήνα του τα προαιώνια χαρακτηριστικά του αρχαίου ελληνικού κόσμου (Παπαρηγόπουλος, 2012).

iv. *Στοιχειά και Φαντάσματα*

Πολλές ιστορίες περιλαμβάνουν στοιχειωμένα σπίτια, κάστρα και βρύσες, όπου κατοικούν φαντάσματα ή «στοιχειά». Αυτά τα πνεύματα συχνά αντιπροσωπεύουν ανθρώπους που πέθαναν άδικα ή έζησαν μέσα σε δυστυχία και περιπλανιούνται χωρίς ανάπαυση. Στην Πελοπόννησο, υπάρχουν αφηγήσεις για στοιχειά που προστατεύουν συγκεκριμένα μέρη, όπως πηγές ή γεφύρια, απαιτώντας προσφορές ή την τήρηση συγκεκριμένων κανόνων.

v. *Μάγισσες και Γητειές*

Η μορφή της μάγισσας ή της γητεύτρας εμφανίζεται σε αρκετά πελοποννησιακά παραμύθια, συνήθως ως μια γυναίκα με δυνάμεις να θεραπεύει ή να βλάπτει. Οι μάγισσες αυτές χρησιμοποιούν φίλτρα και γητειές και συχνά μένουν σε απομονωμένα μέρη. Υπάρχουν επίσης ιστορίες για «ξεματιάσματα» και άλλες πρακτικές που προστάτευαν από το κακό μάτι.

vi. *Βρικόλακες και Νεκροζώντανοι*

Οι βρικόλακες, ή οι «νεκροζώντανοι» όπως λέγονται σε κάποιες περιοχές, είναι ένα άλλο υπερφυσικό στοιχείο που συναντάται συχνά στην Πελοπόννησο. Οι ιστορίες μιλούν για ανθρώπους που, αν και νεκροί, επιστρέφουν στη ζωή και αναζητούν εκδίκηση ή δικαίωση. Ο φόβος των βρικόλακων ήταν έντονος, και σε ορισμένες περιοχές υπήρχαν τελετές και προφυλάξεις για να εξασφαλιστεί ότι οι νεκροί δεν θα επιστρέψουν.

vii. *Αερικά και Φανταστικές Οπτασίες*

Στα παραμύθια των Κοντοβουνίων συχνά εμφανίζονται αερικά, που είναι φαντάσματα ή πνεύματα τα οποία βλέπουν μόνο όσοι είναι «ανοιχτομάτηδες» ή έχουν ιδιαίτερη ευαισθησία στα υπερφυσικά. Τα αερικά περιγράφονται ως διάφανα, αέρινα πλάσματα που αιωρούνται και προσπερνούν τους ανθρώπους. Λέγεται ότι αν τα δεις, μπορεί να προκαλέσουν κακή τύχη ή να σε μαγέψουν.

viii. *Μαγικά Αντικείμενα και Φυλαχτά*

Στα πελοποννησιακά παραμύθια υπάρχουν επίσης μαγικά αντικείμενα, όπως ραβδιά, δαχτυλίδια και φυλαχτά, που παρέχουν στους ήρωες δύναμη, προστασία ή τους βοηθούν να αντιμετωπίσουν υπερφυσικές δυνάμεις. Αυτά τα αντικείμενα συχνά περνούν από γενιά σε γενιά και κρύβουν μαγικές ιδιότητες που ενεργοποιούνται σε συγκεκριμένες συνθήκες ή από ανθρώπους με αγνές προθέσεις. Οι λαϊκές αφηγήσεις συχνά περιλαμβάνουν υπερφυσικές δυνάμεις και φανταστικούς κόσμους. Αυτά τα στοιχεία προσθέτουν γοητεία και μυστήριο στην αφήγηση, δίνοντας στον ακροατή τη δυνατότητα να φανταστεί και να ονειρευτεί πέρα από τα όρια της πραγματικότητας.

Η παρουσία αυτών των υπερφυσικών στοιχείων στα παραμύθια της Πελοποννήσου δίνει στις αφηγήσεις μια αίσθηση μυστηρίου και δημιουργεί μια γέφυρα ανάμεσα στον κόσμο των ανθρώπων και το υπερφυσικό. Μέσα από τις ιστορίες αυτές, οι άνθρωποι εξηγούν το ανεξήγητο, προστατεύουν την κοινότητα από το κακό και ενισχύουν την αίσθηση της συλλογικής τους ταυτότητας (Μαλαφάντης, 2011).

Στις λαϊκές διηγήσεις της Μεσσηνιακής υπαίθρου συνοψίζονται επίσης οι μεγάλες υπαρξιακές προκλήσεις που αναπαριστούν τα εξής:

ix. *Ο Θάνατος ως Πρόσωπο*

Ο Θάνατος εμφανίζεται προσωποποιημένος στις λαϊκές αφηγήσεις της Πελοποννήσου ως μια φιγούρα που μπορεί να συνομιλήσει με τους ανθρώπους ή ακόμα και να τους επιτρέψει να παλέψουν για τη ζωή τους. Αυτή η προσωποποίηση δίνει έναν πιο ανθρώπινο χαρακτήρα στο απόλυτο άγνωστο και αντικατοπτρίζει τις προσπάθειες των ανθρώπων να συμφιλιθούν με την ιδέα του θανάτου.

x. *Η Μαγεία της Φύσης*

Οι φυσικές τοποθεσίες της Πελοποννήσου, όπως τα βουνά, τα ποτάμια και οι παλαιοί ελαιώνες, συχνά αποδίδονται με μυστικιστικές ιδιότητες. Οι θρύλοι

αναφέρουν τόπους όπου συμβαίνουν υπερφυσικά γεγονότα ή όπου οι άνθρωποι βρίσκουν τη λύτρωση και τη σοφία. Αυτές οι περιοχές λειτουργούν ως πύλες σε άλλους κόσμους ή ως μέρη δύναμης και προστασίας. Οι χαρακτήρες στα λαϊκά παραμύθια είναι συνήθως αρχέτυπα, όπως ο καλός ήρωας, η κακιά μάγισσα, η πριγκίπισσα σε κίνδυνο ή ο σοφός γέροντας. Τα σύμβολα όπως το δάσος, το σπίτι, τα ζώα και οι μαγικές δυνάμεις αναπαριστούν βαθύτερες έννοιες και αντανακλούν ανθρώπινους φόβους, ελπίδες και φιλοδοξίες.

xi. Η αναπαράσταση του καθημερινού κόσμου και της φύσης

Πολλά λαϊκά παραμύθια των Κοντοβουνίων αντικατοπτρίζουν τη σχέση των ανθρώπων με τη φύση και την ύπαιθρο. Η αγάπη για τη φύση, οι καλλιέργειες, τα ζώα και τα φυσικά τοπία συχνά παίζουν σημαντικό ρόλο και συχνά συμβολίζουν την ανθρώπινη αγνότητα ή την απειλή.

xii. Οι τοπικές ιδιαιτερότητες και η πολιτιστική ταυτότητα

Οι ιστορίες διαφοροποιούνται ανάλογα με τα χωριά όπου αναπαράγονται οι αφηγήσεις, ενσωματώνοντας τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κουλτούρας κάθε τοπικής κοινωνίας. Έτσι, τα παραμύθια όχι μόνο διασκεδάζουν, αλλά και διατηρούν την πολιτιστική κληρονομιά ζωντανή, μεταφέροντας τοπικές παραδόσεις που σχετίζονται με τις ασχολίες των κατοίκων, τις γιορτές, τα κουσούρια των ανθρώπων ανάλογα με τα επαγγέλματά τους και τα ήθη στις μικρές κοινωνίες των χωριών.

xiii. Η αλληλεπίδραση με την Κοινότητα

Τα παραμύθια συνήθως λέγονταν γύρω από τη φωτιά ή σε συγκεντρώσεις της κοινότητας. Η αφήγηση αυτών των ιστοριών ενίσχυε τη συλλογική μνήμη, την αλληλεγγύη των οικογενειών και την συσπείρωσή τους γύρω από τα πατρογονικά χωριά της καταγωγής τους και έδινε αίσθηση ενότητας και ταυτότητας στους ανθρώπους. Μέσα από την προφορική παράδοση, τα παραμύθια μεταδίδονταν από τους μεγαλύτερους στους νεότερους, διαμορφώνοντας έτσι την ιστορική συνέχεια.

xiv. Η διατήρηση των αξιών μέσω παροιμιών και φράσεων

Τα παραμύθια συχνά περιλαμβάνουν παροιμίες, γνωμικά και επαναλαμβανόμενες φράσεις, που διευκολύνουν την απομνημόνευση της ιστορίας και ενισχύουν το ηθικό δίδαγμα. Αυτές οι φράσεις λειτουργούν σαν μικρές, σοφές υποδείξεις, κρυμμένες στην πλοκή της ιστορίας.

xv. *Ο ηρωισμός και οι δοκιμασίες των ηρώων*

Οι ήρωες στα παραμύθια συνήθως περνούν από δύσκολες δοκιμασίες και ξεπερνούν εμπόδια για να επιτύχουν τον σκοπό τους. Οι δοκιμασίες αυτές είναι σύμβολα των αγώνων που δίνουν οι άνθρωποι στην καθημερινή ζωή και αναδεικνύουν την αξία της επιμονής και του κουράγιου. Οι λαϊκές παραδόσεις και τα παραμύθια αποτελούν ένα ανεκτίμητο κομμάτι της πολιτιστικής κληρονομιάς των Κοντοβουνίων και συνεχίζουν να εμπνέουν τις νέες γενιές με τα διαχρονικά μηνύματα και τις αλήθειες που φέρουν μέσα τους.

2.4 Η αγροτική ζωή στα Κοντοβούνια της Μεσσηνίας

i. *Το όργωμα*

Για κάθε αγροτική οικογένεια των Κοντοβουνίων ήταν απαραίτητη η πρόσβαση στην παραγωγή του ψωμιού, του κρασιού, του λαδιού και στην καλύτερη περίπτωση, όπου υπήρχαν ζώα, στην παραγωγή παστού κράτος. (Κοσμόπουλος, 2006). Αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινής ζωής, οι ομαδικές παραδοσιακές εργασίες είχαν βαθιές ρίζες στην κοινωνική συνοχή και την αλληλοβοήθεια. Αυτές οι συλλογικές δραστηριότητες όχι μόνο διευκόλυναν την αγροτική εργασία, αλλά λειτουργούσαν και ως ευκαιρία για κοινωνική επαφή και ανταλλαγή εμπειριών. Ακολουθούν μερικές από τις πιο χαρακτηριστικές ομαδικές παραδοσιακές εργασίες στην περιοχή των Κοντοβουνίων:

Συχνά γινόταν με τη μέθοδο της «κολληγιάς», όπου οικογένειες και συγχωριανοί συνεργάζονταν για να τελειώσουν πιο γρήγορα και αποδοτικά τα χωράφια. Επειδή ο θερισμός ήταν χρονοβόρος και απαιτητικός, η ομαδική εργασία εξασφάλιζε ότι οι καλλιέργειες θα συλλέγονταν πριν τις βροχές του καλοκαιριού. Ο θερισμός γινόταν με τη χρήση απλών εργαλείων, όπως το δρεπάνι, το οποίο ήταν φτιαγμένο από ξύλο και μέταλλο. Τα δρεπάνια είχαν καμπυλωτή λεπίδα που επέτρεπε στους εργάτες να κόβουν τα στάχυα χαμηλά, κοντά στη ρίζα. Σε πολλές περιοχές, ειδικά κατά την αρχαιότητα, χρησιμοποιούσαν και το άροτρο για το γύρισμα του εδάφους μετά τον θερισμό, ενώ αργότερα εισήχθησαν καλύτερα μεταλλικά εργαλεία που αύξησαν την αποτελεσματικότητα. Η σπορά και το όργωμα ήταν εργασίες που απαιτούσαν μεγάλη προσπάθεια και οργανωμένη εργασία. Οι αγρότες βοηθούσαν ο

ένας τον άλλον στα χωράφια τους, ειδικά σε περιόδους που η εργασία ήταν εντατική. Οι άνδρες συνήθως όργωναν με τα ζώα, ενώ οι γυναίκες βοηθούσαν στη σπορά και στην προετοιμασία των σπόρων. Η συνεργασία εξασφάλιζε ότι η εργασία θα ολοκληρωνόταν γρήγορα και έγκαιρα.

Το όργωμα στα Κοντοβούνια γινόταν τα πρώτα χρόνια μόνον με τα βόδια. Θυμάται την διαδικασία ο Γεώργιος Βαφάκος : «Κάθε γεωργός έπρεπε για να θεωρείται νοικοκύρης να έχει τουλάχιστον από ένα ζευγάρι βόδια. Όσοι χωρικοί ήταν πολύ φτωχοί και διέθεταν μόνο ένα από βόδι, έπρεπε οπωσδήποτε να βρουν από κάποιον συγχωριανό τους έναν σύντροφο. Έκαναν λοιπόν «σύμπραξη» με κάποιον άλλον συνήθως συγχωριανό ή και συγγενή τους, που είχε ήδη και αυτός κάποιο βόδι και έκαναν έτσι το ζευγάρι για το όργωμα του χωραφιού. Για τα βόδια και την φροντίδα τους έμπαινε ένας ειδικός βοσκός, ο λεγόμενος γελαδάρης. Αυτόν τον οποίο πλήρωναν οι γεωργοί, ανάλογα με τον αριθμό των ζώων που είχαν ο καθένας τους. Κάθε μέρα την διάρκεια του οργώματος, σε κάποιο συγκεκριμένο μέρος του χωριού τους μάζευαν όλα τα βόδια από τους νοικοκυραίους και τα πήγαιναν για την βοσκή. Η επιστροφή γινόταν αργά το βράδυ στο χωριό. Όταν έφταναν όλοι οι χωρικοί έξω από το χωριό, το κάθε βόδι έπαιρνε μοναχό του το δρόμο για τον αχυρώνα. Κι αυτό γιατί οι αχυρώνες ήταν δίπλα στα σπίτια των χωρικών. Όταν έφτανε πια και ο καιρός του οργώματος, πήγαιναν με τα βόδια οι γεωργοί στο χωράφι έχοντας τα εργαλεία τους για το όργωμα φορτωμένα πάνω στο γαϊδούρι. Φτάνοντας στο χωράφι έζευαν πια τα βόδια όπου το ζέψιμο των βοδιών αποτελούσε μια συγκεκριμένη διαδικασία. Πρώτα έβαζαν τα ζώα δίπλα -δίπλα και τα έδεσαν με το ζευγά ή αλλιώς ζυγό, με τις λεγόμενες ζεύλες. Μετά περνούσαν το αλέτρι μέσα στο υνί και εσχεδιάζαν τους όργους, δηλαδή τις διαδρομές για τα ζώα που θα όργωναν. Παίρνανε την αξιάλι δηλαδή την βουκέντρα στο ένα χέρι και με το άλλο χέρι βαστούσαν το αλέτρι. Μόλις βεβαίωναν πως όλα ήταν έτοιμα και πριν από όλα έκαναν όλοι το σταυρό τους και έδιναν εντολή στα βόδια ώστε να ξεκινήσουν το όργωμα. Οι μέρες του οργώματος ήταν κοπιαστικές . Όταν τελείωναν πια ολοκληρωμένα στην περιοχή το όργωμα, τότε μόνο άρχιζε η σπορά. Ο κάθε ζευγολάτης, ο σποριάς δηλαδή, έσπερνε με τα χέρια του. Έβαζαν τους σπόρους, σε έναν ειδικό τουρβά, σε ένα υφασμάτινο σακούλι . Ακολουθούσαν την αυλακιά μία προς μία και με το χέρι σκορπούσαν τους σπόρους. Για την κάθε οργιά τα τρία βήματα του χωραφιού έριχναν και μια χούφτα σπόρους. Μετά, χρησιμοποιούσαν πάλι το ζευγάρι των ζώων για να περάσουν με τη σβάρνα , να σβαρνίσουν δηλαδή όλο το κομμάτι του χωραφιού, ώστε

να σκεπάσουνε το σπόρο και τελειώνοντας, σήκωναν το κεφάλι ψηλά, κοιτούσανε κι ευχαριστούσανε το Θεό κατά την ανατολή και τον ήλιο.

Μετά έπρεπε να πάνε όλα τα βόδια στη βρύση για να τα ποτίσουν νερό και από εκεί πάλι πίσω στο βουνό. Τα άφηναν εκεί πια ελεύθερα, για να βοσκήσουν και για να ξαποστάσουν. Τα έπαιρναν και πάλι και πήγαιναν σε κάποιο άλλο χωράφι, ξανά για το όργωμα. Χρειαζόνταν το σιδερένια αλέτρι με το ζευγά ή το ζυγό, τις ζεύγλες (ζευγάρι από σιδερένιες ράβδους). Τα άλογα ή τα μουλάρια δεν χρειαζόταν να τα έχουν σε ζευγάρι, γιατί όργωναν με αυτά ακόμη και με ένα μονάχα ζώο.»

Η φράση « Ή παπάς παπάς, ή ζευγάς ζευγάς» αποτελεί μια παροιμιώδη έκφραση, την οποία ακούμε συχνά. Έφθασε στην εποχή μας, από την φράση που λέγεται πως είπε ο γέρος του Μοριά, ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης (Νατσούλης, 2014). Αξίζει μια αναφορά σε αυτήν: Είχε καθοριστεί μια μέρα για σύναξη για να πάνε να βάλουν καρτέρι, γιατί σύμφωνα με πληροφορίες φτασμένες στην επαναστατημένη Ελλάδα, θα περνούσαν Αρβανίτες από το χωριό. Κάποιο από τα παλικάρια του Κολοκοτρώνη όμως αργούσε να έρθει. Επρόκειτο για έναν παπά, ο οποίος είχε παρατήσει τα θρησκευτικά του καθήκοντα, γιατί είχε αφιερωθεί στον αγώνα της επανάστασης της πατρίδας από τους Οθωμανούς. Όταν πια ο Κολοκοτρώνης ήταν έτοιμος να δώσει εντολή στο στράτευμα για να ξεκινήσει, είδαν από μακριά τον παπα-Λευτέρη, ο οποίος ερχότανε τρέχοντας και στην ερώτηση του Κολοκοτρώνη γιατί άργησε τόσο, εκείνος απάντησε ότι όπως πέρναγε έξω από το χωριό του συνάντησε τη χήρα του συμπατριώτη του, του Θανάση του σκοτωμένου από τους Τούρκους και προσπαθούσε να «ζευγαρώσει», δηλαδή να οργώσει το μικρό χωραφάκι που είχε , αλλά αυτό ήταν αδύνατο χωρίς ζώα. Τότε λοιπόν , διηγείται, την λυπήθηκε και κάθισε να τη βοηθήσει με το βόδι του. Ο Κολοκοτρώνης απάντησε αμέσως : «Η παπάς παπάς ,ή ζευγάς ζευγάς, θα είσαι», κι αμέσως έδωσε το σύνθημα να ξεκινήσουν χωρίς αυτόν.

ii. Η σπορά

Η σπορά ξεκινούσε παραδοσιακά την ημέρα του εορτασμού του Σταυρού, στις 14 του Σεπτεμβρίου, ενώ σε κάποιες περιοχές θεωρούσαν ότι κατάλληλος ήταν ο χρόνος της σποράς όταν υπήρχε μέρα με φεγγάρι (Μέγας, 1957). Όλος ο Οκτώβριος ήταν μήνας της σποράς , μια και «το μικρό καλοκαίρι» βοηθούσε στην προετοιμασία

του χειμώνα. Πολλές ποιμενικές και γεωργικές συμβάσεις, όπως ονομάζονταν οι συμφωνίες για την αξιοποίηση των χωραφιών γινόντουσαν τον ίδιο καιρό. Ο θερισμός ξεκινούσε νωρίς το πρωί, για να αποφεύγεται η έντονη ζέστη του μεσημεριού. Οι εργάτες περπατούσαν στη σειρά και θερίζαν τα στάχυα, αφήνοντάς τα στο έδαφος σε μικρά δεμάτια. Μετά το κόψιμο, οι εργάτες μάζευαν τα στάχυα και τα έδεναν σε δεμάτια (συνήθως με σχοινιά φτιαγμένα από άχυρο ή άλλα φυσικά υλικά), ώστε να είναι εύκολη η μεταφορά τους. Τα δεμάτια μεταφέρονταν στο αλώνι, μια επίπεδη, καθαρισμένη περιοχή κοντά στο χωριό. Το αλώνι συνήθως ήταν πέτρινο ή χωμάτινο, και σε αυτό λάμβανε χώρα το αλώνισμα.

Οι θεριστάδες τραγουδούσαν παραδοσιακά τραγούδια που είχαν ιδιαίτερο νόημα και συμβολισμό, τα λεγόμενα «θεριστικά τραγούδια». Αυτά τα τραγούδια όχι μόνο έδιναν ρυθμό στην εργασία αλλά έφερναν και κέφι, αίσθηση συντροφικότητας και έμπνευση στους θεριστές. Τα τραγούδια αυτά διακρίνονταν από επαναλαμβανόμενους στίχους και ρυθμούς που ακολουθούσαν τον ρυθμό του θερισμού και ήταν γεμάτα από ευχές για καλή σοδειά, επαίνους για τους εργάτες, και αναφορές στην καθημερινότητα και στις ανθρώπινες σχέσεις.

Οι κάτοικοι της περιοχής των Κοντοβουνίων πάντοτε συνέδεαν τον θερισμό με τη μουσική, τα τραγούδια και τις παραδόσεις τους, δίνοντας στη σκληρή εργασία έναν χαρακτήρα γιορτής και αλληλεγγύης. Τα θεριστικά τραγούδια όχι μόνο τους έδιναν ρυθμό και κουράγιο, αλλά τους βοηθούσαν και να διατηρήσουν τις αξίες, τα ήθη και τις παραδόσεις της περιοχής τους, κάνοντάς τα αναπόσπαστο κομμάτι της πολιτιστικής τους κληρονομιάς. Στο αλώνι γινόταν το αλώνισμα, που ήταν η διαδικασία διαχωρισμού του καρπού από το άχυρο. Ο παραδοσιακός τρόπος ήταν με τη χρήση ζώων, συνήθως αλόγων, μουλαριών ή γαϊδουριών, που πατούσαν πάνω στα στάχυα. Τα ζώα γύριζαν κυκλικά στο αλώνι, πατώντας και σπάζοντας τα στάχυα, ώστε ο καρπός να απελευθερωθεί από το άχυρο. Στη συνέχεια, οι εργάτες χρησιμοποιούσαν ξύλινες τσουγκράνες και φτυάρια για να πετάξουν τον καρπό στον αέρα, ώστε ο άνεμος να διαχωρίσει το άχυρο (που πετούσε μακριά) από τον βαρύτερο καρπό (που έπεφτε στο έδαφος). Μετά το αλώνισμα, ο καρπός έπρεπε να καθαριστεί. Η διαδικασία αυτή ονομαζόταν «λίχνισμα» και γινόταν με τη βοήθεια του ανέμου. Οι γυναίκες και οι μεγαλύτεροι έπαιρναν τον καθαρό καρπό και τον συγκέντρωναν σε τσουβάλια για αποθήκευση.

Εικόνα 13: Αναβίωση του αλωνίσματος με άλογο στη Μεσσηνία. Πηγή: Προσωπικό Αρχείο Νικολάου Φιλόπουλου.

Ο θερισμός ήταν συνδεδεμένος με πολλές λαϊκές δοξασίες και παραδόσεις. Υπήρχαν διάφορα έθιμα που θεωρούνταν ότι φέρνουν καλή τύχη και ευημερία στη σοδειά. Για παράδειγμα: Το πρώτο δεμάτι θεωρούνταν ιερό και το προσέφεραν συχνά στη γη ή το άφηναν ως προσφορά για να εξευμενίσουν τα πνεύματα. Μετά τον θερισμό, γινόταν γιορτή με φαγητό και τραγούδι, όπου οι θεριστές τιμούσαν τη γη και τους Αγίους της καρποφορίας.

Στην αρχαιότητα υπήρχαν θυσίες και τελετουργίες αφιερωμένες στη Δήμητρα, θεά της γεωργίας, για να ευχαριστήσουν για τη σοδειά και να διασφαλίσουν καλή τύχη για την επόμενη χρονιά. Με την είσοδο της χριστιανικής πίστης στον ελλαδικό χώρο, η πρακτική αυτή μετατράπηκε σε εορτή προς τιμήν του Αγίου Τρύφωνα, προστάτη των γεωργών αλλά και άλλων Αγίων (Καντιώτης, 1950).

Ο θερισμός αποτελούσε μία από τις πιο κρίσιμες στιγμές του χρόνου, καθώς η παραγωγή σιτηρών ήταν ζωτικής σημασίας για την επιβίωση. Επειδή το σιτάρι ήταν το βασικό διατροφικό αγαθό, η ποσότητα και η ποιότητα της σοδειάς καθόριζε την οικονομική κατάσταση των οικογενειών και της κοινότητας. Για αυτό και ο θερισμός απαιτούσε προσοχή και επιμέλεια, καθώς μια κακή σοδειά μπορούσε να οδηγήσει σε έλλειψη τροφής τον χειμώνα.

Μέχρι και τον 19ο αιώνα, ο θερισμός παρέμεινε παραδοσιακός, με απλά εργαλεία και πολλή χειρωνακτική εργασία. Η βιομηχανοποίηση άρχισε να εισάγει κάποιες αλλαγές στα εργαλεία και τις τεχνικές μόνο στα τέλη του 19ου αιώνα, όταν σιγά-σιγά άρχισαν να χρησιμοποιούνται μηχανικά μέσα, όπως αλωνιστικές μηχανές,

που μείωσαν τον χρόνο και την απαιτούμενη εργασία. Ο θερισμός λοιπόν, ήταν μια ιεροτελεστία της ζωής της κοινότητας, συνδεδεμένη με τις εποχές και τις ανάγκες της κοινότητας. Παρά τις αλλαγές που επέφεραν οι νεότερες τεχνολογίες, ο παραδοσιακός θερισμός στα Κοντοβούνια ήταν σημαντικός για την επιβίωση, τη συλλογική αγροτική συνείδηση και τη διατήρηση των τοπικών εθίμων.

Εικόνα 14 : Αναπαράσταση θερισμού σε μεσσηνιακή γιορτή αναβίωσης του θερισμού. Πηγή: <https://www.laosnews.gr/article/54012>

iii. Τρύγος και παραγωγή Κρασιού

Η καλλιέργεια του αμπελιού και η παραγωγή κρασιού αποτελούσαν αναπόσπαστο κομμάτι της οικονομίας, της διατροφής και του πολιτισμού των χωριών των Κοντοβουνίων. Ο τρύγος ήταν μια σημαντική και πολυαναμενόμενη εργασία, όπου οι κάτοικοι συνεργάζονταν για τη συλλογή των σταφυλιών. Ξεκινούσε τον Σεπτέμβριο, όταν τα σταφύλια ήταν ώριμα και έτοιμα για συγκομιδή σαν συλλογική διαδικασία, με οικογένειες, φίλους και συγχωριανούς να βοηθούν ο ένας τον άλλον. Οι τρυγητές έκοβαν τα τσαμπιά με προσοχή και τα τοποθετούσαν σε μεγάλα καλάθια ή κοφίνια. Η εργασία ήταν χρονοβόρα και απαιτητική, αλλά συνοδευόταν από τραγούδια και αστεία, ενώ οι τρυγητές αντάλλασσαν νέα και ιστορίες, δημιουργώντας μια ατμόσφαιρα χαράς και συντροφικότητας. Οι αμπελουργοί προετοίμαζαν τα εργαλεία τους, όπως ψαλίδια και καλάθια, αγγεία (δοχεία) και πανέρια, ενώ το αμπέλι ελέγχονταν για να διαπιστωθεί αν ήταν η κατάλληλη στιγμή για τη συγκομιδή. Η επιλογή της σωστής ημέρας ήταν σημαντική, καθώς ο καιρός έπρεπε να είναι καλός για να διασφαλιστεί η ποιότητα των σταφυλιών. Ακολουθεί μια περιγραφή της

διαδικασίας του τρύγου και της παραγωγής κρασιού, όπως γινόταν παραδοσιακά στα πελοποννησιακά χωριά, από την Σοφία Σκρεπετού.

«Από το χάραμα» –αφηγείται - «όλες οι φαμελιές, μικρομέγαλοι, τραβάγανε στο αμπέλι. Από το βράδυ ετοίμαζαν τους ληγούς και τ' αγγειά, δηλαδή τα πατητήρια και τα δοχεία συλλογής του μούστου. Μόλις ανέβαινε ο ήλιος, τρέχανε όλοι- εξόν από τους γερόντους- και πέφτανε πάνω στα κλήματα, τα τρυγούσανε και ακολουθούσε το πάτημα των σταφυλιών στο πατητήρι για να παραχθεί ο μούστος, που αργότερα θα γινόταν κρασί. Οι γέροντες του χωριού καθόντουσαν δίπλα στο ληνό και παρατηρούσαν και συμβούλευαν τους νεότερους, περιμένοντας το μούστο. Αυτή η εργασία ήταν γιορτινή και συνοδευόταν από τραγούδια και παραδοσιακούς χορούς, καθώς και από γεύματα που μοιράζονταν οι οικογένειες».

Εικόνα 15: Τρύγος στο χωριό Καρδαμύλη. Πηγή: προσωπικό αρχείο Νικολάου Φιλόπουλου.

Μόλις ολοκληρωνόταν ο τρύγος, τα σταφύλια μεταφέρονταν στο πατητήρι, έναν ειδικά διαμορφωμένο χώρο όπου γινόταν το πάτημα των σταφυλιών για την εξαγωγή του μούστου. Το πατητήρι συνήθως βρισκόταν σε εξωτερικό χώρο ή κοντά στο σπίτι του αμπελουργού και ήταν είτε λιθόστρωτο είτε κατασκευασμένο από ξύλο. Η διαδικασία του πατήματος ήταν εξίσου συλλογική και συνήθως συμμετείχαν οι νεότεροι του χωριού.

Το πάτημα των σταφυλιών γινόταν με τα πόδια, καθώς οι τρυγητές ανέβαιναν στο πατητήρι και ποδοπατούσαν τα σταφύλια με ρυθμικές κινήσεις. Η διαδικασία αυτή ήταν ιδιαίτερα χαρούμενη και γιορτινή και συχνά συνοδευόταν από τραγούδια και

γέλια. Ο μούστος, δηλαδή ο χυμός των σταφυλιών, έτρεχε από το πατητήρι σε ειδικά δοχεία που είχαν τοποθετηθεί στην έξοδο.

Ο φρέσκος μούστος συγκεντρωνόταν σε βαρέλια ή ξύλινα δοχεία και αποθηκευόταν για να περάσει τη διαδικασία της ζύμωσης. Η ζύμωση διαρκούσε από μερικές εβδομάδες έως μερικούς μήνες, ανάλογα με τη θερμοκρασία και το είδος του κρασιού που ήθελαν να παράγουν. Κατά τη διάρκεια της ζύμωσης, ο μούστος μετατρέπεται σε κρασί, καθώς η ζάχαρη των σταφυλιών μετατρέπεται σε αλκοόλ. Στο τέλος της διαδικασίας, το κρασί δοκιμαζόταν και μεταφερόταν σε δοχεία αποθήκευσης για να ωριμάσει. Στη Μεσσηνία οι αμπελουργοί χρησιμοποιούσαν παραδοσιακές τεχνικές και μεθόδους για να εξασφαλίσουν την ποιότητα του κρασιού. Για παράδειγμα, κάποιοι πρόσθεταν αρωματικά φυτά, όπως θυμάρι ή ρίγανη, για ιδιαίτερο άρωμα. Επιπλέον, σε ορισμένες περιοχές, οι άνθρωποι τοποθετούσαν μικρά φυλαχτά ή συμβολικά αντικείμενα στα βαρέλια, πιστεύοντας ότι θα προστατεύσουν το κρασί από το «κακό μάτι» και τις ασθένειες.

Μετά την ολοκλήρωση του τρύγου και του πατήματος, οι χωρικοί διοργάνωναν γιορτή για να γιορτάσουν τη νέα σοδειά. Οι γιορτές αυτές περιλάμβαναν τραγούδια, χορό και άφθονο φαγητό, και φυσικά δοκιμή του φρέσκου μούστου και του κρασιού. Οι γιορτές του τρύγου ήταν από τις πιο χαρούμενες στιγμές του χωριού και έδιναν την ευκαιρία στους χωρικούς να ενωθούν και να διασκεδάσουν μετά από τη σκληρή δουλειά. Το κρασί αποθηκευόταν σε μεγάλα ξύλινα βαρέλια, που φυλάσσονταν σε δροσερά κελάρια ή αποθήκες. Με το πέρασμα των μηνών, το κρασί ωρίμαζε και αποκτούσε βαθύτερη γεύση. Κατά την διάρκεια του χρόνου, το κρασί καταναλωνόταν στις καθημερινές συγκεντρώσεις και στις γιορτές του χωριού, αλλά αποτελούσε και σημαντικό αγαθό για το εμπόριο, αφού πωλούνταν σε κοντινές πόλεις και αγορές.

Ο τρύγος και η παραγωγή κρασιού είχαν συμβολική σημασία για τους ανθρώπους της Πελοποννήσου, καθώς συμβόλιζαν τον κύκλο της ζωής, την αφθονία και τη χαρά της γης. Η καλλιέργεια του αμπελιού και το κρασί ήταν στενά συνδεδεμένα με την παράδοση και την πνευματικότητα, αποτελώντας έναν τρόπο ευχαριστίας προς τη φύση και τους θεούς για την καλή σοδειά.

Η διαδικασία του τρύγου και της παραγωγής κρασιού ήταν, λοιπόν, όχι μόνο μια αγροτική εργασία, αλλά και ένα πολιτιστικό γεγονός, που διατηρούσε την κοινότητα ενωμένη, και ενίσχυε τις παραδόσεις και τα έθιμα των κατοίκων της

Πελοποννήσου. Τα τραγούδια του τρύγου, γνωστά και ως «τρυγητικά τραγούδια», εξέφραζαν ευγνωμοσύνη για την καλή σοδειά, ευχές για αφθονία και αναφορές στη φύση, αλλά περιλάμβαναν και ερωτικά, χιουμοριστικά και αυτοσχέδια στιχάκια (Μερακλής, 1959). Μετά τον τρύγο, τα σταφύλια μεταφέρονταν στο πατητήρι για να γίνει το πάτημα και η παραγωγή του μούστου. Τραγουδιούνταν τότε ευχές για καλή ζύμωση και καλό κρασί.

Οι τρυγητές με τα τραγούδια τους όχι μόνο έκαναν τη σκληρή δουλειά πιο ευχάριστη, αλλά έδιναν και την ευκαιρία να διατηρήσουν τις αξίες, τις παραδόσεις και τη χαρά της συλλογικότητας. Τα τραγούδια του τρύγου ήταν αναπόσπαστο μέρος της πολιτιστικής κληρονομιάς και μεταφέρονταν από γενιά σε γενιά, διατηρώντας τη μνήμη των προγόνων ζωντανή.

iv. Μελισσοκομία

Η μελισσοκομία ήταν και είναι εξίσου σημαντική στην Μεσσηνία, και στα χωριά της περιοχής που εξετάζεται, με περιοχές στον Ταΰγετο, να είναι γνωστές για το εξαιρετικής ποιότητας μέλι τους. Το μέλι συλλεγόταν από τους μελισσοκόμους με παραδοσιακές τεχνικές και φυλασσόταν σε πήλινα ή γυάλινα δοχεία. Το μέλι ήταν εκτός από γλυκαντικό και σημαντικό φάρμακο, αφού θεωρείται ότι έχει πολλές θεραπευτικές ιδιότητες (Λαμπρινάκος, 2015).

v. Ελαιοκαλλιέργεια και ελαιοσυλλογή

Στη Μυκηναϊκή Πελοπόννησο, ιδιαίτερα στις περιοχές γύρω από την Πύλο και τις Μυκήνες, η καλλιέργεια της ελιάς είχε κεντρική θέση. Πινακίδες γραμμένες σε Γραμμική Β που βρέθηκαν στο Ανάκτορο του Νέστορα στην Πύλο καταγράφουν την παραγωγή ελαιολάδου και τις εμπορικές του χρήσεις. Το ελαιόλαδο λοιπόν χρησιμοποιούνταν τόσο ως τροφή όσο και ως καλλυντικό, αλλά και για θρησκευτικούς σκοπούς, όπως για τη χρήση αγαλμάτων και ιερών. Στην Πελοπόννησο, ιδιαίτερα στην Ολυμπία, η ελιά συνδέεται με τους Ολυμπιακούς Αγώνες, καθώς οι νικητές στεφανώνονταν με κότινους, στεφάνια από αγριελιά (ελαία η καλλιστέφανος). Η χρήση της ελιάς στα στεφάνια αντικατοπτρίζει τη σημασία της ως ιερό και πολιτισμικό σύμβολο. Οι αρχαίοι Έλληνες χρησιμοποιούσαν το ελαιόλαδο ως μέρος της στρατιωτικής ζωής, για τη συντήρηση του εξοπλισμού τους αλλά και για σωματική περιποίηση. Η παράδοση της καλλιέργειας της ελιάς στη Νότια Πελοπόννησο μας παραπέμπει και πάλι στην αρχαιότητα και στην Οδύσσεια του Ομήρου, όπου οι ελιές

αποτελούν σημαντικό στοιχείο που συνδέεται με τον φυσικό πλούτο, τη γεωργία, αλλά και τον συνολικό πολιτισμό της αρχαίας Ελλάδας. Αν και δεν γίνεται άμεση αναφορά στις ελιές της Μεσσηνίας και της Πύλου, ως ξεχωριστής τοποθεσίας, η Πύλος είναι ο τόπος όπου βασιλεύει ο Νέστορας, ένας από τους παλαιότερους και πιο σοφούς συμμάχους των Ελλήνων στην Ιλιάδα και Οδύσσεια. Η περιοχή φημιζόταν για τη γεωργία της, και οι ελιές ήταν μέρος της καθημερινής ζωής και της οικονομίας (Μυλωνάς, 2015).

Στην Οδύσσεια λοιπόν, η ελιά αναφέρεται αρκετές φορές, κυρίως ως σύμβολο σταθερότητας και ανθεκτικότητας. Η σκηνή της τύφλωσης του Κύκλωπα Πολύφημου στην Οδύσσεια (ραψωδία ι) περιλαμβάνει την ελιά ως κεντρικό στοιχείο. Εδώ, ο Οδυσσέας και οι σύντροφοί του χρησιμοποιούν ένα κομμάτι ξύλου από ελιά για να τυφλώσουν τον Πολύφημο, σε μια από τις πιο διάσημες και δυναμικές στιγμές του έπους. Ο Οδυσσέας περιγράφει ότι μέσα στη σπηλιά του Πολύφημου υπήρχε ένας μεγάλος κορμός ελιάς, ίσως προορισμένος για κοντάρι. Ο κορμός ήταν χοντρός και βαρύς, κάτι που υποδηλώνει τη δύναμη και την αντοχή της ελιάς.

Ο Οδυσσέας μαζί με τους συντρόφους του επεξεργάζονται τον κορμό, λειαίνουν το ξύλο και ακονίζουν την άκρη του ώστε να γίνει αιχμηρό. Στη συνέχεια, καίνε την αιχμή για να τη σκληρύνουν, καθιστώντας το εργαλείο κατάλληλο για το σχέδιό τους. Όταν ο Πολύφημος πέφτει σε βαθύ ύπνο λόγω του κρασιού που του έδωσε ο Οδυσσέας, οι σύντροφοί του κρατούν το αιχμηρό ξύλο, ενώ ο ίδιος το στρίβει μέσα στο μάτι του Κύκλωπα, όπως κάποιος τεχνίτης στρίβει ένα τρυπάνι. Το ξύλο της ελιάς αποδεικνύεται ιδανικό λόγω της ανθεκτικότητάς του, και συμμετέχει στο σχέδιο της εξόντωσης του Πολύφημου όχι τυχαία, καθώς υπάρχει πάντα η σοφία και η στρατηγική σε κάθε πράξη του Οδυσσέα, καθώς είναι γνωστός για τη φρόνηση και την εφευρετικότητά του. Το ότι επιλέγει ξύλο από ελιά, ένα δέντρο που στην ελληνική παράδοση συνδέεται με τη σοφία (σύμβολο της Αθηνάς), ενισχύει αυτή τη σύνδεση.

Η ελιά εξάλλου είναι γνωστή για τη δύναμή της να αντέχει στον χρόνο και στις κακουχίες, όπως και ο ίδιος ο Οδυσσέας ως ιερό δέντρο στην ελληνική κουλτούρα, συνδεδεμένο με την καθημερινότητα αλλά και τη θρησκευτική ζωή. Η επιλογή επομένως της ελιάς στην τύφλωση του Πολύφημου δεν είναι τυχαία, αλλά αναδεικνύει τη σχέση του Ομήρου με τον κόσμο της φύσης και την ελληνική κουλτούρα.

Πρόκειται για μια έξυπνη και συμβολική χρήση ενός στοιχείου τόσο καθημερινού όσο και ιερού στην αρχαία Ελλάδα.

Άλλο χαρακτηριστικό παράδειγμα από τη χρήση της ελιάς, είναι η σκηνή όπου ο Οδυσσέας και η Πηνελόπη μιλούν για το μυστικό τους κρεβάτι. Το κρεβάτι αυτό είναι χτισμένο γύρω από τον κορμό μιας ελιάς, που είναι βαθιά ριζωμένη στη γη. Η ελιά συμβολίζει την αγάπη τους, την πίστη και τη σταθερότητα του σπιτιού τους στην Ιθάκη (Οδύσσεια, ραψωδία φ, στίχοι 183–205). Αν και η Πύλος της Μεσσηνίας, περιοχή που γειτνιάζει με τα Κοντοβούνια, ως τοποθεσία δεν συνδέεται άμεσα με συγκεκριμένες αναφορές στις ελιές στο έπος της Οδύσσειας, η αναφορά των ελαιόδεντρων από τον Όμηρο δείχνει τη σημασία τους στον πολιτισμό και την καθημερινότητα της εποχής, ενώ η πλούσια γεωργική περιοχή της Μεσσηνίας υπαινίσσεται πως και οι ελιές είχαν εξέχουσα θέση στην τοπική ζωή. Στον αρχαιολογικό χώρο του ανακτόρου του Νέστορα, στην Πύλο της Μεσσηνίας, βρέθηκαν αγγεία με υπολείμματα ελιάς και σταφίδας.

Κατά την ελληνιστική περίοδο, η Πελοπόννησος έγινε κέντρο εξαγωγής ελαιολάδου. Οι αγροτικές βελτιώσεις και η ανάπτυξη της τεχνολογίας του ελαιοτριβείου διευκόλυναν την αύξηση της παραγωγής. Η ελιά καλλιεργούνταν εκτενώς στις εύφορες περιοχές της Μεσσηνίας, αλλά και σε αυτές της Λακωνίας και της Αργολίδας, που ήταν επίσης γνωστές για την υψηλή ποιότητα του λαδιού τους.

Αργότερα οι Ρωμαίοι συνέβαλαν σημαντικά στη διάδοση της ελαιοκαλλιέργειας στην Πελοπόννησο. Η χρήση ελαιόλαδου για φαγητό, φωτισμό και καλλυντικά γενικεύτηκε, και η Πελοπόννησος έγινε σημαντικός εξαγωγέας λαδιού στη Ρώμη. Αρχαιολογικές μαρτυρίες, όπως πιθάρια αποθήκευσης λαδιού και ελαιοτριβεία, έχουν βρεθεί σε ολόκληρη την Πελοπόννησο, με κορυφαία τα ευρήματα στην αρχαία Μεσσήνη.

Στην βυζαντινή εποχή η καλλιέργεια της ελιάς παρέμεινε βασική γεωργική δραστηριότητα. Το ελαιόλαδο χρησιμοποιούνταν τόσο στη μαγειρική όσο και στη θρησκεία (για τις καντήλες και το μυστήριο του χρίσματος). Ο γεωργικός χαρακτήρας της Πελοποννήσου ενισχύθηκε, και πολλές μονές και εκκλησίες είχαν εκτεταμένους ελαιώνες.

Κατά την Τουρκοκρατία, η ελαιοκαλλιέργεια ήταν σημαντική πηγή εσόδων για τους κατοίκους της Πελοποννήσου. Το λάδι χρησιμοποιούνταν ως εμπόρευμα ανταλλαγής και εξαγωγής. Μετά την Ελληνική Επανάσταση και κατά τον 19ο αιώνα, η ελαιοκαλλιέργεια επεκτάθηκε ακόμη περισσότερο, ιδιαίτερα με τη δημιουργία πιο οργανωμένων εκτάσεων και σύγχρονων ελαιοτριβείων.

Η συγκομιδή της ελιάς ήταν ιδιαίτερα σημαντική στα Κοντοβούνια λόγω της παραγωγής ελαιόλαδου, που αποτελούσε βασικό προϊόν διατροφής και εμπορίου. Όλη η οικογένεια, αλλά και γείτονες, μαζεύονταν στους ελαιώνες για να μαζέψουν τις ελιές με ραβδιστικά ή με τα χέρια, και τις τοποθετούσαν σε μεγάλα πανιά. Μετά τη συγκομιδή, οι ελιές μεταφέρονταν στα ελαιοτριβεία. Όπως και στον τρύγο, η ελαιοσυλλογή ήταν μια αφορμή για σύσφιξη των κοινωνικών δεσμών και αλληλοϋποστήριξη.

vi. Κούρεμα Προβάτων ή Κουρά

Το κούρεμα των προβάτων ήταν μια εποχιακή εργασία, η οποία γινόταν με τη συμμετοχή των βοσκών και των συγγενών τους. Το μαλλί συλλεγόταν και στη συνέχεια χρησιμοποιούνταν για την κατασκευή ρούχων, χαλιών και κουβερτών. Το κούρεμα ήταν επίσης μια κοινωνική εκδήλωση, με τους συμμετέχοντες να τραγουδούν και να συζητούν κατά τη διάρκεια της διαδικασίας. Οι ομαδικές αυτές εργασίες στα Κοντοβούνια δημιουργούσαν ένα ισχυρό αίσθημα αλληλεγγύης και συνεργασίας, που ήταν απαραίτητα για την επιβίωση και την ευημερία των κοινοτήτων. Μέσα από αυτές τις συλλογικές δραστηριότητες, ενισχύονταν οι κοινωνικοί δεσμοί, καλλιεργούνταν αξίες όπως η αλληλοβοήθεια και η εμπιστοσύνη, και διατηρούνταν ζωντανή η παράδοση.

2.5 Χαρακτηριστικά της αρχιτεκτονικής των Κοντοβουνίων

Η περιοχή διαθέτει παραδοσιακά κτήρια και σπίτια που διατηρούν την τοπική αρχιτεκτονική, με πέτρινες κατασκευές και κεραμοσκεπές. Αυτά τα κτήρια αντανakλούν τη μακρά ιστορία και τη σύνδεση της περιοχής με την παραδοσιακή ελληνική κουλτούρα. Η αρχιτεκτονική και τα σπίτια των Κοντοβουνίων, μιας περιοχής με πλούσια παράδοση στην Πελοπόννησο, αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα

της λαϊκής αρχιτεκτονικής που αντικατοπτρίζει τις ανάγκες, το κλίμα και τον τρόπο ζωής των κατοίκων. Η τοπική αρχιτεκτονική ενσωματώνει πρακτικές λύσεις και αισθητική, οι οποίες έχουν εξελιχθεί με βάση το φυσικό περιβάλλον και την παράδοση.

Τα σπίτια των Κοντοβουνίων έχουν αναπτυχθεί με βασικό γνώμονα την προσαρμογή στις κλιματικές και γεωγραφικές συνθήκες της περιοχής. Η αρχιτεκτονική τους χαρακτηρίζεται από λιτότητα, λειτουργικότητα και ενσωμάτωση στο φυσικό περιβάλλον.

Οι παραδοσιακές κατοικίες στα χωριά της Πελοποννήσου κατασκευάζονταν με τη βοήθεια των συγχωριανών. Το κτίσιμο ή η επισκευή ενός σπιτιού ήταν συλλογική εργασία, με τους άνδρες να ασχολούνται με την τοιχοποιία και την ξυλουργική, και τις γυναίκες να βοηθούν με μικρότερες εργασίες. Συχνά η οικογένεια του σπιτιού προσέφερε ένα γεύμα σε όσους βοηθούσαν, και αυτό ενίσχυε την αίσθηση της κοινότητας. Τα υλικά κατασκευής, όπως η πέτρα και το ξύλο, είναι τοπικά και προέρχονται από τη γύρω περιοχή. Η χρήση πέτρας όχι μόνο εξασφαλίζει αντοχή, αλλά και μονώνει τα σπίτια από τη ζέστη του καλοκαιριού και το κρύο του χειμώνα.

Τα σπίτια είναι συνήθως διώροφα, με το κατώι (ισόγειο) να χρησιμοποιείται ως αποθηκευτικός χώρος ή για φιλοξενία ζώων και το ανώι (πάνω όροφος) ως κύριος χώρος διαβίωσης.

Στην τυπική διαρρύθμιση των σπιτιών των Κοντοβουνίων, το κατώι λειτουργεί ως χώρος αποθήκευσης τροφίμων, κρασιού και εργαλείων. Λόγω της δροσιάς που προσφέρει η πέτρα, τα προϊόντα μπορούν να διατηρηθούν για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα. Στον επάνω όροφο, που χρησιμοποιείται για διαμονή, υπάρχει ένα κεντρικό δωμάτιο με τζάκι, το οποίο αποτελεί το κέντρο της οικογενειακής ζωής και του μαγειρέματος. Γύρω από αυτό το κεντρικό δωμάτιο υπάρχουν τα υπνοδωμάτια και ενίοτε ένας μικρός χώρος για καλλιέργειες σε αγροτόσπιτα.

Στέγες: Τα σπίτια έχουν στέγες με κεραμίδια και ελαφριά κλίση για να αποτρέπουν τη συγκέντρωση νερού, εξαιτίας των συχνών βροχοπτώσεων κατά τους χειμερινούς μήνες. Οι κεραμοσκεπές είναι ένα χαρακτηριστικό παραδοσιακό στοιχείο που προσθέτει ομορφιά αλλά και λειτουργικότητα.

Παράθυρα και Πόρτες: Τα παράθυρα είναι μικρά, ώστε να περιορίζεται η απώλεια θερμότητας το χειμώνα, ενώ το καλοκαίρι διατηρείται δροσερό το εσωτερικό. Οι πόρτες είναι ξύλινες, βαριές και συχνά ενισχυμένες με σιδερένια στοιχεία για μεγαλύτερη αντοχή και προστασία από τους αέρηδες.

Αυλές και Πέτρινοι Φράχτες: Οι αυλές, περιφραγμένες από πέτρινους τοίχους, είναι κοινές στα σπίτια των Κοντοβουνίων και χρησιμοποιούνται για καθημερινές δραστηριότητες και καλλιέργειες. Συχνά φυτεύονται εκεί αρωματικά φυτά, όπως ρίγανη, θυμάρι και λεβάντα, που χρησιμοποιούνται στην καθημερινή ζωή.

Η αρχιτεκτονική των Κοντοβουνίων αντικατοπτρίζει τον τρόπο ζωής και τις αξίες των κατοίκων της περιοχής. Η απλότητα, η αυτάρκεια και η αρμονία με το περιβάλλον είναι βασικές αρχές που διαφαίνονται στη δόμηση των σπιτιών. Τα σπίτια δεν είναι απλώς χώροι κατοικίας, αλλά χώροι κοινωνικοποίησης, όπου οι κάτοικοι συγκεντρώνονται για να γιορτάσουν, να εργαστούν και να μοιραστούν στιγμές της καθημερινής τους ζωής. Στις μέρες μας, η παραδοσιακή αρχιτεκτονική των Κοντοβουνίων αντιμετωπίζει προκλήσεις εξαιτίας της αστικοποίησης και της σύγχρονης δόμησης. Πολλά παραδοσιακά σπίτια εγκαταλείπονται ή ανακατασκευάζονται, χάνοντας συχνά τα αρχιτεκτονικά τους χαρακτηριστικά. Υπάρχουν όμως προσπάθειες διατήρησης και αποκατάστασης των παραδοσιακών οικισμών, που στοχεύουν στην προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς της περιοχής. Οι τοπικές αρχές με την ενίσχυση των συλλόγων συνεργάζονται για τη διατήρηση αυτών των αρχιτεκτονικών μνημείων, ενώ οι ιδιοκτήτες ενθαρρύνονται να σεβαστούν τα παραδοσιακά στοιχεία στις ανακαινίσεις τους.

Στο έργο «Παραδοσιακός Υλικός Βίος του Ελληνικού Λαού» (1983), οι Ήμελος και Πολυμέρου-Καμηλάκη εξετάζουν τις διάφορες πτυχές του υλικού πολιτισμού στην Πελοπόννησο, εστιάζοντας σε στοιχεία της παραδοσιακής διαχείρισης της καθημερινότητας και της υλικής κουλτούρας που δεν ξεχωρίζει από την έγνοια για την πνευματική νοηματοδότηση της ζωής. Πρόκειται για μια ενιαία στάση σεβασμού της φύσης, των συνανθρώπων και των αξιών τους, που σημαδεύει τον τρόπο ζωής του ελληνικού λαού, ειδικά στην αγροτική και αγροτοποιομενική κοινωνία είτε πρόκειται για την κατασκευή μιας εκκλησίας, είτε πρόκειται για την φροντίδα μιας αυλής ή ενός πέτρινου αλωνιού. Οι συγγραφείς αναλύουν τη σημασία της παραδοσιακής κατοικίας, τονίζοντας τον τρόπο με τον οποίο η αρχιτεκτονική

συνδέεται με τις πνευματικές αναφορές αλλά και με τις γεωγραφικές και κλιματικές συνθήκες κάθε περιοχής.

Η παραδοσιακή κατοικία σχεδιάζεται έτσι ώστε να εξυπηρετεί τις ανάγκες των κατοίκων της, λαμβάνοντας υπόψη την πρακτικότητα και την οικονομία. Το σπίτι ως χώρος δεν είναι μόνο καταφύγιο αλλά αποτελεί και κέντρο των κοινωνικών και οικογενειακών δραστηριοτήτων, ενσωματώνοντας στοιχεία αισθητικής, συμβολισμού και οργάνωσης του χώρου. Τα εργαλεία και οι τεχνικές παραγωγής που αποτελούν βασικά στοιχεία της παραδοσιακής ζωής περιλαμβάνουν κυρίως την επεξεργασία της πέτρας, που αποτελεί το αυθεντικό υλικό μιας ζώσας παράδοσης, που αξιοποιεί κάθε στοιχείο του τοπίου με τρόπο οργανικό (Πετρονώτης, 2019). Η κατασκευή εργαλείων από υλικά που βρίσκονται τοπικά και η τεχνολογία που μεταδίδεται από γενιά σε γενιά αποτυπώνουν την πρακτική γνώση και την ευρηματικότητα του μεσσηνιακού λαού, που μετατρέπει τις παλιές κατασκευές σε νέες φόρμες.

Εικόνα 16: Ιστορικό και Αρχαιολογικό Μουσείο Καλαμάτας

Πηγή: <https://messinia.mobi/el/article/mnimeia/mouseia/arxaiologiko-mouseio-pulou/39>

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

«Ανακαλύπτοντας τα Κοντοβούνια: Μια γνωριμία με τη Λαογραφία των Κοντοβουνίων, χωριών της Μεσσηνίας»

Κεφάλαιο 1^ο : Εκπαιδευτικό πρόγραμμα στην προσχολική ηλικία

1.1 Αντικείμενο σχεδίου διδασκαλίας

Στο συγκεκριμένο σχέδιο διδασκαλίας θα μελετηθούν και θα αξιοποιηθούν παιδαγωγικά μέσα στο πρόγραμμα διδασκαλίας ορισμένα –επιλεγμένα- στοιχεία της παράδοσης των χωριών των Κοντοβουνίων Μεσσηνίας, μια και το πρόγραμμα απευθύνεται σε μαθητές αυτού του γεωγραφικού διαμερίσματος. Αρχικά θα δοθεί έμφαση στην επαφή με τον τρόπο ζωής, σε μια συγκεκριμένη χρονική και γεωγραφική περιοχή, ώστε να γίνεται κατανοητή από τα παιδιά η σύνδεση με τα στοιχεία της ζωής των προγόνων. Δίνεται ιδιαίτερη σημασία: στην υφαντική τέχνη, στα τραγούδια και τους χορούς, στα λαϊκά παραμύθια, και σε κάποιες γεωργικές και αγροτικές εργασίες, που συνδέονται με εορταστικά έθιμα και με την παραγωγή ελαιολάδου, κρασιού, σιτηρών, και άλλων τοπικών προϊόντων. Η αντιπροσωπευτική βιωματική ενασχόληση των παιδιών σε αυτούς τους συγκεκριμένους άξονες έχει ως περιεχόμενο την εξοικείωση με τα λαογραφικά δεδομένα και την πρακτική εξάσκηση στις αντίστοιχες δεξιότητες.

Η πρώτη επαφή των μαθητών με την συγκεκριμένη λαογραφική παράδοση θα περιλαμβάνει οπτικά τεκμήρια από την υφαντική παράδοση της Πελοποννήσου και την σύγκριση των πατροπαράδοτων τεχνικών, των χρωμάτων, των σχημάτων και τις παραδοσιακές μορφές στην αμφίεση, στα υφάσματα και στα είδη ένδυσης του σπιτιού, με τα αντίστοιχα σημερινά.

Τα τραγούδια και οι χοροί, ως άυλη μορφή λαογραφικής παράδοσης θα παρουσιαστούν με οπτικό και ακουστικό υλικό. Θα αξιοποιηθούν βιωματικά οι προηγούμενες γνώσεις των παιδιών από εορταστικές ευκαιρίες στον οικογενειακό κύκλο τους ή στο χώρο του σχολείου και στα δρώμενα στα οποία έχουν ήδη

συμμετάσχει και γνωρίζουν, ώστε να συνδέσουμε τις υπάρχουσες με τις νέες δεξιότητες (Baddeley, 1974). Τα παιχνιδιοτράγουδα είναι μια πρώτη ύλη που θα αξιοποιηθεί κατάλληλα, καθώς βρίσκεται ήδη σε άμεση σύνδεση με την σχολική τάξη και την καθημερινότητα των παιδιών του νηπιαγωγείου (Καρύκη, Αγαλιανού, 2019).

Η μέχρι τώρα εμπειρία από τα λαϊκά παραμύθια στην προσχολική αγωγή έχει ήδη χτίσει για τον κόσμο των παιδιών μια πρώτη επαφή με την αφήγηση και με τα παραμυθητικά διηγήματα -που λειτουργούν ως ψυχολογική εμπειρία κάθαρσης και εκτόνωσης από το παιδικό άγχος (Bettelheim, 2000). Όσον αφορά τη δημιουργικότητα και την φαντασία των μικρών παιδιών τα λαϊκά παραμύθια, οι παραδόσεις- μύθοι αποτελούν το πλέον κατάλληλο ερέθισμα (Μαλαφάντης, 2021,σ. 10). Η αξιοποίησή τους λοιπόν στον κορμό της διδασκαλίας βρίσκει τα παιδιά έτοιμα να πειραματιστούν με καινούργιες μορφές αφήγησης, που θα συνδυάζονται με συγκεκριμένες εποχές του χρόνου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, τα παραμύθια των καλλικαντζάρων, που μπορεί να παρουσιαστεί με εποπτικό τρόπο αλλά και με θεατρική αναπαράσταση, στην οποία θα συμμετέχουν τα παιδιά.

Στον άξονα της αναπαράστασης των αγροτικών εργασιών μπορεί να αξιοποιηθεί ο χρόνος που αφιερώνεται στην σίτιση των παιδιών, οπότε κι έρχονται σε άμεση επαφή με το ψωμί, τα φρούτα, ή άλλες πρώτες ύλες. Συνδυάζονται λοιπόν τα εποπτικά μέσα της παρουσίασης των παραδοσιακών εργασιών, με τη συμμετοχή των παιδιών σε αυτά, σε πρωτογενές και δευτερογενές επίπεδο.

1.2 Κριτήρια επιλογής θέματος

Είναι σημαντικό στις μέρες μας, λαμβάνοντας υπόψιν την ακατάπαυστη εξέλιξη της τεχνολογίας και την αδιάκοπη αναζήτηση για το αύριο, να δίνεται η ευκαιρία στους μαθητές να αποκτήσουν επαφή και σύνδεση με το παρελθόν του τόπου τους. Έτσι αποκτούν το αίσθημα του ανήκειν, ευαισθητοποιούνται σε θέματα που αφορούν τον τόπο καταγωγής τους και αποκτούν εφόδια για το μέλλον. Η μόνιμη διαφυγή στις πόλεις από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 και έπειτα έφερε ως αποτέλεσμα την ερημοποίηση των χωριών και την απομάκρυνση των ανθρώπων από τους τόπους καταγωγής τους. Οι νεότερες γενιές για το λόγο αυτό πολλές φορές δεν

έχουν την ευκαιρία να γνωρίσουν τα μέρη απ' όπου κατάγονται. Με αφορμή λοιπόν, αυτό το σχέδιο διδασκαλίας τα παιδιά έχουν την ευκαιρία να έρθουν σε επαφή, να θυμηθούν, να ανακαλύψουν, να μάθουν και να προβληματιστούν για όλα όσα τους ακολουθούν από τις προηγούμενες γενιές, που βρίσκονται στον αντίποδα της αλλοτριωμένης ζωής των πόλεων. Η Μεσσηνία στο σημείο αυτό έχει βαθύ ιστορικό και πολιτισμικό υπόβαθρο, κι ο λαϊκός πολιτισμός της -ιδιαίτερα των χωριών των Κοντοβουνίων- παρέχει στην εκπαίδευση άπλετο υλικό, το οποίο μπορεί κανείς να αξιοποιήσει σε όλες τις βαθμίδες τυπικής ή μη τυπικής εκπαίδευσης.

Μέσω των παραδοσιακών μορφών της συμμετοχής στην παραγωγή των πρώτων υλών και των απαραίτητων για την καθημερινότητα, τα παιδιά συνειδητοποιούν το νόημα της προσωπικής εργασίας, σε αντίθεση με την ευκολία που παρέχουν τα βιομηχανοποιημένα αλλά μεταλλαγμένα προϊόντα. Και αυτή είναι μια πολύτιμη δεξιότητα, που στις μέρες μας δεν συναντιέται εύκολα, λόγω των γρήγορων ρυθμών της ζωής, που ακολουθούν πλέον όλες οι οικογένειες.

Η συμμετοχή στα ομαδικά παραδοσιακά τραγούδια και τους χορούς, εξάλλου, είναι μια εμπειρία που καλλιεργεί την ψυχοκινητική ανάπτυξη των μαθητών, χωρίς το άγχος και την ανταγωνιστικότητα που προκύπτουν από άλλες σύγχρονες δεξιότητες, και μορφές ψυχαγωγίας, που τονίζουν την ατομικότητα και την διάκριση με την μορφή της νίκης (Gallahue, Ozmun 1998).

1.3 Στοιχεία εφαρμογής του προγράμματος

Το πρόγραμμα αυτό απευθύνεται σε παιδιά προσχολικής ηλικίας, 4 έως 6 ετών που φοιτούν στα νηπιαγωγεία της ευρύτερης περιοχής της Μεσσηνίας. Ο τίτλος του στην ενημέρωση της ροής του προγράμματος του σχολείου είναι: «Ανακαλύπτοντας τα Κοντοβούνια: Μια γνωριμία με τη Λαογραφία των Κοντοβουνίων, χωριών της Μεσσηνίας» και θα αναπτυχθεί με τη μέθοδο project.

Η μέθοδος project που θα χρησιμοποιήσουμε θα περιλαμβάνει την αξιοποίηση οπτικών τεκμηρίων (Κακάμπουρα, 2018) σε κάθε επί μέρους θεματική, καθώς αυτό κρίνεται αναγκαίο για την άμεση πρόσληψη και αφομοίωση από τους μαθητές των παρεχόμενων εκπαιδευτικών ευκαιριών. Τα όρια αυτής της μεθόδου θα

προσαρμόζονται ανάλογα με την κατάσταση της προθυμίας των παιδιών και αναλόγως της προόδου που πραγματοποιείται στην αφομοίωση των δράσεων. Η προϋπόθεση της υπευθυνότητας, της εκούσιας δράσης και συμμετοχής και η προθυμία για ανάληψη δράσης, είναι μόνα τους στοιχεία της μεθόδου project, που αποτελούν το εχέγγυο για την επιτυχία του προγράμματος (Knoll, 2012).

Η μέθοδος project αποτελεί μια καινοτόμο δράση που σχεδιάζει, προγραμματίζει και εκτελεί το πρόγραμμα της διδασκαλίας με ένα διαδραστικό και ζωντανό τρόπο, διαφοροποιώντας όλο το πρόγραμμα των σπουδών. Η γνώση που προσφέρει ένα καλά σχεδιασμένο project συνδυάζεται με τα βιώματα και τις εμπειρίες των μικρών μαθητών με τρόπο που αγγίζει ταυτόχρονα την ψυχοκινητική, την συναισθηματική και την νοητική του ανάπτυξη (Ντολιοπούλου, 1999).

Το project αυτό χωρίζεται σε τέσσερις θεματικές ενότητες. Στην πρώτη θεματική ενότητα θα αναπτυχθούν χειροτεχνικά πολιτισμικά στοιχεία όπως τα υφαντά, οι παραδοσιακές φορεσιές, το κέντημα. Κατά τη δεύτερη θεματική ενότητα θα παρουσιαστούν λακές διηγήσεις του τόπου και θα αξιοποιηθούν στην εκπαιδευτική διαδικασία. Στην Τρίτη θεματική ενότητα θα έρθουν τα παιδιά σε επαφή με τις αγροτικές εργασίες και τα παραδοσιακά προϊόντα του τόπου και τέλος στην τέταρτη θεματική ενότητα σε συνδυασμό με τις εμπειρίες των παιδιών θα γίνει αναφορά στη παραδοσιακή μουσική του τόπου.

Η διάρκεια του σχεδίου διδασκαλίας θα είναι δεκατέσσερις διδακτικές ώρες, οι οποίες στο τυπικό νηπιαγωγείο διαρκούν περίπου 40 λεπτά και θα αναπτυχθεί σε τρεις εβδομάδες. Κάθε διδακτική ώρα θα κατανέμεται σε δύο μέρη: το πρώτο θα περιλαμβάνει μια εισαγωγική, διαδραστική παρακολούθηση του αντικείμενου που θα εφαρμοστεί και το δεύτερο θα πραγματοποιείται με την άμεση συμμετοχή και εμπλοκή των μαθητών στο αντικείμενο που μελετάται.

1.4 Σκοποί και στόχοι σχεδίου διδασκαλίας

Ο βασικός σκοπός του προγράμματος είναι να έρθουν οι μαθητές σε συνειδητή επαφή με την ιστορική λαογραφική παράδοση των οικογενειών και του τόπου τους. Να γνωρίσουν την τοπική μουσική και χορευτική παράδοση, να αγαπήσουν την ιστορία, τα παραμύθια και τις αφηγήσεις των παππούδων τους. Επίσης να

ανακαλύψουν τους θησαυρούς που κρύβει η λαογραφική παράδοση της Μεσσηνίας και να συγκρίνουν αυτούς τους θησαυρούς με τα σύγχρονα παγκοσμιοποιημένα πρότυπα της ζωής των αστικών περιοχών, που είναι απρόσωπα και τυποποιημένα.

Γενικοί στόχοι

A. Γνωστικοί:

- Να αναγνωρίζουν και να ονομάζουν τα εθιμικά τελετουργικά των πανηγύρεων, των θρησκευτικών εορτών και των λατρευτικών ευκαιριών.
- Να αναγνωρίζουν και να συσχετίζουν στοιχεία παραδοσιακών παραμυθιών, αλλά και πολιτισμικών διαδικασιών μέσα από θεατρικές αναβιώσεις αφηγήσεων, χορών και εθίμων.
- Να συγκρίνουν και να αντιπαραθέτουν τα έθιμα του παρελθόντος και του παρόντος, του χωριού και της πόλης, της Μεσσηνίας και των άλλων τόπων.
- Να μάθουν τα παιδιά για τα ήθη και έθιμα των Κοντοβουνίων και τη σημασία τους.

B. Ψυχοκινητικοί:

- Να αναπτύσσουν δεξιότητες χορευτικών ρυθμών και κίνησης μέσα σε οργανωμένο σύνολο.
- Να συμμετέχουν ενεργά σε τραγούδια και παραδοσιακούς σκοπούς.
- Να αναπαριστούν τα έθιμα του χωριού.
- Να πειραματίζονται με την τοπική παραδοσιακή τελετουργία παρασκευής προϊόντων.
- Να αισθάνονται άνετα να εργάζονται και να αλληλεπιδρούν σε ομάδες.
- Να συμμετέχουν σε εκπαιδευτικές δράσεις μέσα από το τραγούδι, το χορό, τα παιχνίδια ρόλων και τις διάφορες κατασκευές.
- Εκμάθηση βασικών στοιχείων της τοπικής λαϊκής παράδοσης με διασκεδαστικό και διαδραστικό τρόπο.

- Να καλλιεργηθεί η φαντασία και η δημιουργικότητα των μαθητών μέσα από τις αφηγήσεις, τη ζωγραφική, τις κατασκευές και τα παραδοσιακά παιχνίδια.

Γ. Συναισθηματικοί:

- Να εκτιμούν τα μεσσηνιακά ήθη, τα έθιμα, τις παραδοσιακές αντιλήψεις και τις πρακτικές της μεσσηνιακής παράδοσης.
- Να σέβονται τις διαφορετικές πολιτισμικές μορφές που υπάρχουν και εμφανίζονται σε τελετές, τόσο σε τοπική, όσο και σε παγκόσμια κλίμακα.
- Να κατανοούν και να επιδιώκουν τη συμμετοχή σε λαογραφικούς συλλόγους, μέσω των δραστηριοτήτων των οικογενειών και του σχολείου.

Ειδικοί στόχοι:

- Να αποκτήσουν επαφή και εμπειρία από τα παραδοσιακά τοπικά τραγούδια, τους μύθους και τις διηγήσεις αλλά και τους τοπικούς παραδοσιακούς χορούς .
- Να ασκηθούν στο να φτιάξουν δική τους ιστορία αξιοποιώντας το παραδοσιακό υλικό.
- Να αναγνωρίζουν την τοπική παράδοση της υφαντουργίας και της κεντητικής και να μπορούν να ασκηθούν στην λεπτή κινητικότητα που απαιτούν αυτές οι χειροτεχνίες.
- Να βιώσουν τη σημασία της εφαρμογής που έχουν τα οπτικοακουστικά μέσα στην παρουσίαση και την απεικόνιση των ιστορικών, των κοινωνικών και των πολιτισμικών στοιχείων των διαφορετικών παραδόσεων.
- Να κατανοήσουν την έννοια και τη σημασία της πολιτισμικής συνέχειας, της αναβίωσης των εθίμων και του σημερινού πολιτισμικού μετασχηματισμού των παραδοσιακών εθίμων.
- Να συμμετέχουν στις εργασίες των παραδοσιακών συλλόγων με τις οικογένειές τους.
- Να ευαισθητοποιηθούν στην προστασία των φυσικών πόρων και την

προστασία της πανίδας και της χλωρίδας του τόπου τους.

1.5 Σύνδεση με το αναλυτικό πρόγραμμα σπουδών

Ο σκοπός του αναλυτικού προγράμματος σπουδών είναι η αποτύπωση ενός σχεδιασμού , ο οποίος αφορά τις ώρες, την ύλη που διδάσκεται , τα μαθήματα , τους γενικούς στόχους κάθε μαθήματος αλλά προτείνει και μεθόδους , μέσα διδασκαλίας και αξιολόγησης των μαθητών (Λαρεντζάκη & Παύλου, 2008). Τόσο το ΔΕΠΠΣ (Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Σπουδών) όσο και το ΑΠΣ (Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών) αποτελούν βοηθητικά εργαλεία για τους εκπαιδευτικούς καθώς αποτυπώνουν τις ανάγκες των μαθητών κάθε βαθμίδας και κάθε γνωστικού αντικειμένου, τον ρόλο και την στάση του εκπαιδευτικού, το πλαίσιο πραγματοποίησης της μάθησης καθώς και τις διαδικασίες της μάθησης (Άπιωτη, 2012).

Το συγκεκριμένο εκπαιδευτικό πρόγραμμα συνδέεται με το αναλυτικό πρόγραμμα του νηπιαγωγείου όσο αναφορά την ενότητα «Παιδί και περιβάλλον». Ένα σχέδιο διδασκαλίας σχετιζόμενο με την λαογραφία φέρνει τους μαθητές σε άμεση επαφή με τα βιώματά τους ,μοιραζόμενοι τις εμπειρίες τους και τις πατρογονικές τους καταβολές.

Συγκεκριμένα στο αναλυτικό πρόγραμμα σπουδών γίνεται αναφορά για το ανθρωπογενές περιβάλλον και την αλληλεπίδραση των μαθητών με αυτό (ΔΕΠΠΣ – ΑΠΣ Νηπιαγωγείου ,2024). Το κάθε μικρό παιδί ως μέλος μιας κοινωνίας , μιας ομάδας και κυρίως μια οικογένειας φέρει μαζί του πολιτισμικές ιδιαιτερότητες. Ο/η εκπαιδευτικός είναι υποχρεωμένος να αξιοποιεί αυτές τις ιδιαιτερότητες και να βοηθά τα παιδιά μέσα από αυτές να αλληλοεπιδρούν, να συνεργάζονται , να αποκτούν αυτοεκτίμηση και να μπορούν να αναγνωρίζουν και σέβονται τις διαφορές που υπάρχουν σε άλλα περιβάλλοντα.

Συνδέεται επίσης με την ενότητα «Παιδί και δημιουργία – έκφραση» καθώς στο συγκεκριμένο σχέδιο διδασκαλίας αξιοποιούνται όλες οι μορφές τέχνης και ενθαρρύνονται τα παιδιά να συμμετέχουν ενεργά σε αυτές . Μέσα από τις τέχνες , τη μουσική, τα εικαστικά , το θέατρο , τον χορό το κάθε παιδί ενθαρρύνεται να

εκφραστεί, να καλλιεργήσει τη φαντασία του, να εξασκήσει τις κινητικές του δεξιότητες και να διεγείρει την περιέργεια του (ΔΕΠΠΣ- ΑΠΣ Νηπιαγωγείου, 2024).

1.6 Οργάνωση του εκπαιδευτικού προγράμματος

Το εκπαιδευτικό αυτό πρόγραμμα θα χωριστεί σε τέσσερις θεματικές ενότητες. Η πρώτη θεματική ενότητα αναπτύσσεται στις τέσσερις πρώτες διδακτικές ώρες και αφορά την υφαντική τέχνη, τα υφάσματα και τις φορεσιές των κατοίκων της περιοχής των Κοντοβουνίων. Η δεύτερη θεματική ενότητα αφορά τις λαϊκές διηγήσεις και τα παραμύθια, της οποίας η διάρκεια επεκτείνεται από την πέμπτη μέχρι και την έβδομη διδακτική ώρα. Στην Τρίτη θεματική ενότητα, από την όγδοη μέχρι και την δέκατη διδακτική ώρα γίνεται λόγος για τις αγροτικές εργασίες και τον τρόπο ζωής των κατοίκων και στην τελευταία θεματική ενότητα ολοκληρώνεται το project κατά τις ενδέκατη, δωδέκατη και δέκατη τρίτη διδακτική ώρα , όπου μελετώνται τα τραγούδια και οι χοροί της περιοχής. Τέλος την δέκατη τέταρτη διδακτική ώρα προτείνεται μια παρουσίαση - αξιολόγηση του προγράμματος αυτού, ανοιχτό σε γονείς και στο ευρύτερο κοινό με όσα δουλεύτηκαν κατά τη διάρκειά του αλλά και άλλες προτάσεις αξιολόγησης του προγράμματος. Η διάρκεια του προγράμματος θα είναι συνολικά δεκατέσσερις διδακτικές ώρες, δηλαδή τρεις σχολικές εβδομάδες.

1.7 1η Διδακτική ώρα

Σκοπός της πρώτης θεματικής ενότητας είναι οι μαθητές να έρθουν σε μια πρώτη επαφή με την παράδοση του τόπου. Αυτή η επαφή θα γίνει μέσα από τα χειροτεχνήματα, όπως κουβέρτες, πλεκτά, κεντητά. Ειδικότερη αναφορά θα γίνει στα σχέδια και στα χρώματα που χρησιμοποιούσαν οι γιαγιάδες τους. Παράλληλα θα είναι και μια πρώτη επαφή με τις οικογενειακές παραδόσεις και τα βιώματα των γονέων, η οποία θα αναβιώσει στα παιδιά τις εμπειρίες που ίσως έχουν από τα σπίτια των παππούδων τους.

Αφόρμηση: Την πρώτη διδακτική ώρα ο/η εκπαιδευτικός θα δείξει στα παιδιά μια μάλλινη κουβέρτα ή μια φωτογραφία της και θα ρωτήσει τα παιδιά αν τους θυμίζει κάτι: «Παιδιά τα τελευταία βράδια έχει αρχίσει να κάνει πολύ κρύο και έψαχνα να βρω μια κουβέρτα να σκεπαστώ! Άνοιξα που λέτε το μπουύλο της γιαγιάς μου και βρήκα

αυτή την κουβέρτα. Μου έκαναν μεγάλη εντύπωση τα σχέδια που έχει πάνω και ήθελα να σας την δείξω.» (Συνίσταται η αξιοποίηση εικόνας 10 της παρούσης).

- Εσείς έχετε δει ξανά τέτοια κουβέρτα;
- Πού την έχετε δει;
- Τί σχέδια παρατηρείτε πάνω;
- Τί χρώματα;
- Εσείς με τί σκεπάζεστε το βράδυ;
- Τί σχέδια και τί χρώματα έχει το δικό σας πάπλωμα;
- Μοιάζουν μεταξύ τους;

Καθώς κάνει αυτές τις ερωτήσεις θα προβάλει μια σημερινή παιδική κουβέρτα.

«Μα καθώς ψαχούλευα αυτό το μπαούλο βρήκα και κάτι ακόμα.»

(Συνίσταται η αξιοποίηση εικόνας 9 της παρούσης).

Ο/η εκπαιδευτικός θα βγάλει και ένα κέντημα. Θα το δείξει στα παιδιά και θα τα αφήσει να το παρατηρήσουν. Να το ακουμπήσουν.

- Πώς το νιώθετε;
- Μοιάζει με την κουβέρτα που σας έδειξα πριν;
- Έχει κι αυτό σχέδια; Ποιά σχέδια παρατηρείτε;
- Τί χρώματα έχει;

Αφού ολοκληρωθεί η συζήτηση η εκπαιδευτικός θα ζητήσει από τα παιδιά να ζωγραφίσουν σε ένα φύλλο εργασίας μισή κουβέρτα με σχέδιο της εποχής μας και μισή κουβέρτα με παραδοσιακό σχέδιο του προηγούμενου αιώνα.

1.8 2η Διδακτική ώρα

Την δεύτερη διδακτική ώρα ο/η εκπαιδευτικός θα δείξει στα παιδιά τις ζωγραφιές που είχαν φτιάξει απ' την προηγούμενη φορά και θα τους κάνει τις εξής ερωτήσεις:

- Θυμάστε τι είχατε ζωγραφίσει εδώ;
- Ποιο από τα δύο σκεπάσματα πιστεύετε ότι είναι πιο ζεστό;
- Το δικό σας πάπλωμα από τί υλικό έχει φτιαχτεί;
- Πώς πιστεύετε ότι έφτιαχναν τις κουβέρτες τότε;
- Τί υλικά χρησιμοποιούσαν;
- Τί εργαλεία;

Αφού ο/η εκπαιδευτικός δείξει τις φωτογραφίες αυτές, θα συζητήσει με τα παιδιά για τα μέρη του αργαλειού και για το τι κάνει το καθένα.

Παρακολούθηση του βίντεο:

<https://www.youtube.com/watch?v=AE2it9ZK3VY>

Στην συνέχεια τα παιδιά θα προσπαθήσουν να φτιάξουν τον δικό τους αργαλειό με δείγμα ένα πρότυπο αυτοσχέδιου αργαλειού του εκπαιδευτικού.

Εικόνα 23. Αυτοσχέδιος αργαλειός. Πηγή: <https://childhood101.com/weaving-ideas-kids/>

Σε ένα ορθογώνιο κομμάτι χαρτόκουτου ο/η εκπαιδευτικός θα έχει κάνει εγκοπές στο πάνω και στο κάτω μέρος (σαΐτα). Τα παιδιά θα περάσουν κλωστές γύρω από κάθε

εγκοπή (στημόνι). Σε ένα λεπτό ξύλο θα περάσουν το μαλλί και θα το περνάνε ανάμεσα από τις κλωστές.

1.9 3η Διδακτική ώρα

Την τρίτη διδακτική ώρα θα γίνει μια αναφορά στις παραδοσιακές φορεσιές αλλά και στα κεντήματα. Με τον αργαλειό δεν έφτιαχναν μόνο κουβέρτες για να σκεπάζονται, αλλά και τα ρούχα τους τα καθημερινά, τα προικιά και τα διακοσμητικά του σπιτιού.

Εικόνα 24-25: Παραδοσιακές φορεσιές Μεσσηνίας (Κοντογούνι της Ρόζας Μπότσαρη, Αυλή της βασίλισσας Αμαλίας 19ος αιώνας, και ανδρική φορεσιά του 19^{ου} αιώνα). Πηγή: <https://www.thebest.gr/article/628006-prota-kalamata-meta-palaia-bouli-istorikes-foresies-sto-fako-tou-baggeli-kuri>.

Εικόνα 26: Παραδοσιακή καθημερινή ενδυμασία Μεσσηνίας. Πηγή:

https://messiniwn-ithi.blogspot.com/2010/10/blog-post_31.html

Ο/η εκπαιδευτικός θα ζητήσει από τα παιδιά να παρατηρήσουν τα ρούχα που φοράνε και στη συνέχεια θα τους δείξει τις εικόνες με τις παραδοσιακές φορεσιές. Θα ακολουθήσει μια συζήτηση αναφορικά με τα σχέδια και τα χρώματα που κυριαρχούν.

Τέλος θα τους δείξει την εικόνα με το «γιούκο».

Εικόνα 27: Μεσσηνιακό γιούκο. Πηγή: <https://www.servou.gr>

- Τί σας θυμίζει;
- Γιατί πιστεύετε ότι στοίβαζαν τις κουβέρτες και όλα αυτά τα κεντητά, το ένα πάνω στο άλλο;

Αφού συζητήσουν θα τους αποκαλύψει πως η παράδοση αυτή αποτελούσε μέρος της διαδικασίας ενός γάμου και πως αυτά τα μάζευε κάθε οικογένεια για τις κόρες που είχε να παντρέψει. Μόλις παντρευόταν κάθε κορίτσι τα έπαιρνε μαζί της.

Μόλις ολοκληρωθεί η συζήτηση παρατηρώντας την εικόνα θα κληθούν να κατασκευάσουν μια παραδοσιακή φορεσιά για μια κούκλα, με ανακυκλώσιμα υφάσματα. Επιπρόσθετα, θα κληθούν και οι γονείς να συμμετέχουν με δικό τους φωτογραφικό ή άλλο υλικό με οτιδήποτε έχει η οικογένεια, κειμήλια, φορεσιές ή αντικείμενα που συνοδεύουν την ύφανσή τους.

1.10 4η Διδακτική ώρα

Σκοπός της τέταρτης διδακτικής ώρας είναι η άμεση και βιωματική επαφή των μαθητών με τις φορεσιές που είχαν παρατηρήσει την προηγούμενη διδακτική ώρα. Θα οργανωθεί, λοιπόν μια εκδρομή στο ιστορικό και λαογραφικό μουσείο της Καλαμάτας. Εκεί θα έχουν την ευκαιρία τα παιδιά να δουν από κοντά παραδοσιακές ενδυμασίες και άλλες φορεσιές και να συγκρίνουν τα χρώματα, τα σχέδια της κάθε φορεσιάς, να συνεργαστούν και να συμμετέχουν ενεργά.

Κατά την επίσκεψη των μαθητών στο μουσείο θα έχει προηγηθεί η οργάνωση ενός φύλλου εργασίας, το οποίο θα λειτουργήσει ως μέσο επαφής με τα εκθέματα, καθώς θα έχουν ανά ζεύγη την αποστολή να σημειώσουν σε αυτό τα χρώματα και τα σχέδια που θα βρουν σε αυτά.

Αφού ολοκληρωθεί η επίσκεψη θα γίνει συζήτηση των φύλλων εργασίας και αναφορά στις αναμνήσεις που έχουν, με σκοπό την ανταλλαγή πληροφοριών και εμπειριών τους.

1.11 5η διδακτική ώρα

Σκοπός της δεύτερης θεματικής ενότητας είναι η επαφή των παιδιών με λαϊκές διηγήσεις και παραμύθια των χωριών των Κοντοβουνίων. Τα μαγικά στοιχεία που υπάρχουν μέσα σε αυτά συνδυάζονται με στοιχεία από την καθημερινή ζωή και την επαφή των κατοίκων με τη φύση και τις εργασίες τους. Για το λόγο αυτό τα λαϊκά παραμύθια και οι διηγήσεις που επιλέγονται, θα αξιοποιηθούν ανάλογα με την εποχή που εφαρμόζεται το πρόγραμμα. Για παράδειγμα, με αναφορές επίκαιρες σε καλικαντζάρους, προ των Χριστουγέννων, ή με ευτράπελα, πειράγματα και μασκαράδες, την περίοδο της Αποκριάς, ή με ηρωικές αφηγήσεις για την περίοδο της εθνικής επετείου του 1821. Επιπλέον αξιοποιούνται και διηγήσεις για τα παραδοσιακά επαγγέλματα.

Λαϊκή διήγηση με καλικάντζαρους (βλ. Μεσσηνιακή διήγηση σελίδας 61).

- Εσείς ξέρετε κάποια ιστορία με καλικάντζαρο;
- Τί κάνουν συνήθως οι καλικάντζαροι στις δικές σας ιστορίες;
- Τί έκαναν οι καλικάντζαροι στην ιστορία που γνωρίζετε;
- Τί έπαθε στο τέλος ο αγρότης;
- Έχετε ακούσει κάποια παρόμοια ιστορία; Σας θυμίζει κάτι;
- Ποιά συναισθήματα σας προκάλεσε αυτή η διήγηση;

Αφού ολοκληρωθεί η αφήγηση και η συζήτηση σε σχέση με την ιστορία τα παιδιά θα κληθούν να ζωγραφίσουν κάτι που τους προκάλεσε ένα έντονο συναίσθημα. Τέλος θα παρουσιάσουν τις ζωγραφιές τους και θα θυμηθούν άλλες παρόμοιες ιστορίες που περιέχουν στοιχεία μαγικά από την καθημερινή τους επαφή με ανάγνωση παραμυθιών ή από ιστορίες που παρακολούθησαν στα ψηφιακά ή αναλογικά μέσα ψυχαγωγίας (Opie, Opie, 1959).

1.13 6η Διδακτική ώρα

Αφήγηση παραμυθιού:

«Σιτάρι και καλαμπόκι»

«Τα πολύ παλιά τα χρόνια, σε μιά μάζωξη αντάμωσαν το σιτάρι και το καλαμπόκι.

Το καλαμπόκι που λες, κορδωνότανε και καυχιότανε:

– Εγώ είμαι το καλύτερο απ’ όλα τα γεννήματα! Από μένα τρώνε και ζούνε τα πουλιά, τα ζωντανά και οι άνθρωποι.

Το σιτάρι που τ’ άκουσε βουρλίστηκε και του απαντάει:

– Βρε μυρμηγκοκέφαλε, χουφιοκεφαλάκια, τί παινέμματα και περηφάνειες είναι τούτες που λες; Εσένα σε τρώνε τα πουλιά, τα γουρούνια, η φτώχεια, και η ξεμυαλισιά. Εμένα όμως, με τρώει και καμαρώνει το αρχοντολόι. Μέχρι και βασιλιάδες!

Τότενες, βουρλίζεται περισσότερο το καλαμπόκι και του απαντάει:

– Βρε παλιοτσουλουφρισμένε, καψαλισμένε, πού σε φτιάνουνε ψωμί και σου καίνε τα γένεια και σε τσουλουφράνε, τί λες πώς είσαι; Εσύ θα βρίσεις εμένανε;

Το λοιπόν, σικλετίστηκε πολύ το σιτάρι και βαλαντωμένο από τις βρισιές, διάκε παραπονεμένο στη μάνα του.

– Τί έχεις παιδάκι μου, πού είσαι λυπημένο; Για πες μου τί μο’ παθες; Και εκείνο, της μολόγησε με το νι και με το σίγμα τις φαρμακερές βρισιές που του είπε το καλαμπόκι.

– Για να πας πίσω – του λέει η μάνα του – και να το χαιρετίσεις με τρόπο γλυκό και να του ειπείς: «Ωρα καλή σου αδερφέ μου, πού από σένανε ζούνε τα ζώα, τα πουλιά και η φτωχολογιά». Και έτσι έκαμε και τόβγαλε σε μεγάλο καλό.

Παραξενεύτηκε το καλαμπόκι, φχαριστήθηκε και του αποκρίθηκε:

– Καλώς την τιμή της Εκκλησίας, όπου με σένανε λειτουργούνε οι παπάδες, τρώνε βασιλιάδες και άρχοντες, καλώς την τιμή της τάβλας! Και από τότενες, με το καλό το λόγο, με τα παινέματα, αγαπηθήκανε και ποτέ πλια δε μαλώσανε.»

(Διήγηση συνεντευξιαζόμενου, Νικολάου Φιλοπουλου).

- Τί έγινε σε αυτή την ιστορία;
- Είχε κάποιος δίκιο;
- Τί συμβουλή έδωσε στο σιτάρι η μητέρα του;
- Εσάς πως σας αρέσει να σας μιλάνε;
- Έχετε μιλήσει ποτέ σε κάποιον άσχημα κι αυτός να σας απαντήσει με όμορφα λόγια;

Η διδακτική ώρα θα ολοκληρωθεί με τη δημιουργία μιας αφίσας, στην οποία θα συμμετέχουν τα παιδιά και θα προτείνουν στην ομάδα φράσεις και λέξεις που τους αρέσουν να ακούνε. Ο/η εκπαιδευτικός θα τις καταγράψει και στη συνέχεια το κάθε παιδί θα στολίζει την αφίσα με εικόνες που ταιριάζουν στα λόγια αυτά. Για παράδειγμα αν έχουν αναφέρει τη φράση «θέλεις να γίνουμε φίλοι;», μπορούν να ζωγραφίσουν δύο παιδιά που κάθονται ή παίζουν μαζί. Προτείνεται αυτή η αφίσα να παραμείνει σε εμφανές σημείο στην αίθουσα και να παραπέμπει εκεί τα παιδιά ο/η εκπαιδευτικός κάθε φορά που χρειάζεται.

1.14 7η Διδακτική ώρα

Κατά τη 7η διδακτική ώρα ο/η εκπαιδευτικός θα εμφανίσει τρία κουτιά: το ένα θα περιέχει εικόνες με ήρωες, το δεύτερο τα μέρη και το τρίτο τις δράσεις των ηρώων από τις ιστορίες που διηγήθηκε ο/η εκπαιδευτικός τις προηγούμενες μέρες. Τα παιδιά θα κληθούν να επιλέξουν μια κάρτα από ένα κουτί. Μόλις όλοι έχουν επιλέξει την εικόνα τους θα ξεκινήσει ο/η εκπαιδευτικός με τη φράση «Μια φορά και έναν καιρό ήταν...» και κάθε παιδί ανάλογα με την κάρτα που έχει επιλέξει θα συμπληρώνει την ιστορία με σκοπό να δημιουργηθεί μια νέα ιστορία από τα παιδιά.

Τα παιδιά θα εικονογραφήσουν την ιστορία και θα δημιουργήσουν όλα μαζί ένα βιβλίο με την νέα τους ιστορία, βγαλμένη από τις λαϊκές διηγήσεις του τόπου τους.

Η δραστηριότητα αυτή μπορεί να αποτελέσει μια πρώιμη μορφή δημιουργικής γραφής. Οι μαθητές μέσω αυτών των δραστηριοτήτων έχουν την ευκαιρία να κατανοήσουν καλύτερα τη δομή ενός λογοτεχνικού κειμένου, τον μηχανισμό σύνθεσης του και εξασκούν τον προφορικό τους λόγο (Μαλαφάντης, 2021, σ. 27).

1.15 8η Διδακτική ώρα

Σκοπός της τρίτης ενότητας είναι η επαφή των παιδιών με τις αγροτικές εργασίες των κατοίκων της περιοχής. Η αγροτική ζωή είναι πλέον κάτι ασυνήθιστο για τα παιδιά των πόλεων. Είναι όμως πιθανό αρκετά παιδιά να έχουν κάποια εμπειρία από συγγενικά τους πρόσωπα, καθότι στη Μεσσηνία ακόμα οι αγροτικές εργασίες είναι ένα μεγάλο κομμάτι της ζωής των κατοίκων. Παρόλα αυτά ο τρόπος και τα μέσα που χρησιμοποιούνται πλέον έχουν αλλάξει, γι' αυτό έχει μεγάλη σημασία η εξοικείωση με αυτές τις πρακτικές που ανήκουν σε προγενέστερες εποχές.

Ο/η εκπαιδευτικός θα χρησιμοποιήσει και θα αξιοποιήσει σε αυτή τη διδακτική ώρα εικόνες που προβάλλουν τις αγροτικές και ποιμενικές εργασίες.

((Συνίσταται η αξιοποίηση των εικόνων 13,14 της παρούσης).

Αφόρμηση:

- Θυμάστε την ιστορία με το σιτάρι και το καλαμπόκι;
- Γιατί παλιότερα είχαν ιστορίες με σιτάρι και καλαμπόκια και όχι με σοκολάτες και πίτσες;

Θα γίνει μια συζήτηση για τα τρόφιμα που χρησιμοποιούσαν παλαιότερα και την καλλιέργειά τους, αντλώντας πληροφορίες κυρίως απ' όσα γνωρίζουν και μοιράζονται τα παιδιά.

Στην συνέχεια θα προβληθούν εικόνες από τα εργαλεία της εποχής.

- Τί αντικείμενα χρησιμοποιούσαν για αυτές τις εργασίες;
- Τα έχετε δει πουθενά;
- Έχετε δει να τα χρησιμοποιούν;

- Πώς γίνεται το όργωμα στις μέρες μας;
- Τί εργαλεία χρησιμοποιούν;

Ταυτόχρονα θα προβάλλονται και φωτογραφίες από σημερινά - τεχνολογικά τελειοποιημένα - εργαλεία.

Σε δεύτερο χρόνο θα χωριστούν σε ομάδες και κάθε ομάδα θα χειροτεχνήσει με τουβλάκια, ξυλάκια ή άλλα κατασκευαστικά υλικά, ομοιώματα ζώων, κούκλες κλπ κάποια αγροτικά εργαλεία της σημερινής και της παλαιότερης εποχής.

1.16 9η Διδακτική ώρα

Την 9η διδακτική ώρα ο/η εκπαιδευτικός θα προβάλει ένα βίντεο με το παραδοσιακό όργωμα του χωραφιού.

<https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=erurNCTOzHg>

- Με ποιο τρόπο οργώνει το χωράφι του ο αγρότης σε αυτό το βίντεο ;
- Τί χρησιμοποιεί;
- Έχετε δει εσείς ποτέ όργωμα χωραφιού;
- Τί εργαλεία χρησιμοποιούν σήμερα;

Προβάλλει στη συνέχεια και ένα βίντεο με όργωμα χωραφιού σημερινής εποχής με τρακτέρ. Με αφορμή αυτά τα δύο βίντεο γίνεται συζήτηση για την διαδικασία της σποράς και για το πώς το σιτάρι γίνεται αλεύρι.

Σε συνεργασία με τους γονείς των παιδιών που θα κληθούν να συμμετέχουν στη συλλογή των υλικών και των συνταγών, οι μαθητές θα παρασκευάσουν ψωμί, πίτες και παραδοσιακή μεσσηνιακή κουλούρα.

1.17 10η Διδακτική ώρα

Την 10η διδακτική ώρα θα προβληθεί ένα βίντεο με την διαδικασία του λιομαζώματος στην εποχή μας.

<https://www.youtube.com/watch?v=3hlMEU6B9nE>

Προτεινόμενα λεπτά προβολής:

0:30-1:59, 2:30- 4:06, 5:45-9:00

Καθώς παρακολουθούν το βίντεο αυτό ο/η εκπαιδευτικός θα κάνει τις εξής ερωτήσεις :

- Θυμάστε τα εργαλεία που είχαμε δει την προηγούμενη φορά για το λιομάζωμα;
- Τί εργαλεία χρησιμοποιούν σε αυτό το βίντεο;
- Σε τί διαφέρουν ;

Τέλος θα παίξουν ένα διαδραστικό παιχνίδι στον υπολογιστή με τη διαδικασία του λιομαζώματος και την παραγωγή ελαιόλαδου.

<https://learningapps.org/watch?v=pvbwg9quhn24>

1.18 11η Διδακτική ώρα

Στην 11η και τελευταία διδακτική ώρα της τρίτης ενότητας θα οργανωθεί μια επίσκεψη σε ελαιώνα και σε ελαιοτριβείο, ώστε τα παιδιά να δουν από κοντά, να βιώσουν και να συμμετέχουν ενεργά στο μάζεμα της ελιάς και στην παραγωγή ελαιόλαδου. Στη δραστηριότητα αυτή θα έχει προηγηθεί η καταγραφή των αποριών των παιδιών με την βοήθεια του εκπαιδευτικού με σκοπό να απαντηθούν κατά τη διάρκεια της συμμετοχής τους στο λιομάζωμα και την παραγωγή του ελαιόλαδου. Επιπλέον η διαδικασία μπορεί να βιντεοσκοπηθεί για να προβληθεί εκ νέου στην τάξη, με στόχο την επαλήθευση ως προς την κατανόηση και αφομοίωση όσων παρακολούθησαν και σε όσα συμμετείχαν.

1.19 12η Διδακτική ώρα

Σκοπός της τέταρτης και τελευταίας ενότητα είναι μια πρώτη γνωριμία και επαφή με τα δημοτικά τραγούδια, με ακούσματα και ταυτόχρονη εκμάθηση των πρώτων βημάτων των παραδοσιακών χορών της περιοχής (Βαρβούνης, 1998).

Αφόρμηση: Ο/η εκπαιδευτικός θα βάλει ένα παραδοσιακό κομμάτι σχετικό με τον θερισμό.

https://www.youtube.com/watch?v=pWHhbVMY_Eaw

Αφού ακούσουν το τραγούδι θα τεθούν οι εξής ερωτήσεις:

- Τί σκέφτεστε όταν ακούτε αυτό το τραγούδι;
- Τί εικόνες σας έρχονται στο μυαλό;
- Το έχετε ξανακούσει;
- Το έχετε χορέψει;
- Παρατηρήσατε τα λόγια που λέει;

Ο/η εκπαιδευτικός θα απαγγείλει τους στίχους στα παιδιά και θα κάνει τις εξής ερωτήσεις:

- Για ποιο πράγμα μιλάει το τραγούδι;
- Ακούσατε κάποιες λέξεις σχετικές με όσα έχουμε συζητήσει αυτές τις μέρες;
- Τώρα που παρατηρήσατε τα λόγια ποιές εικόνες σας ήρθαν στο μυαλό;
- Και ποιά όργανα ακούτε;

Στη συνέχεια θα προβάλει αυτή την εικόνα και θα γίνει μια συζήτηση όσον αφορά τα όργανα που χρησιμοποιούσαν στα παραδοσιακά τραγούδια.

Εικόνα 28. Μεσσήνιοι παραδοσιακοί οργανοπαίκτες. Πηγή:

<https://kalamatajournal.gr/koinonia/apopseis/item/32602-ta-panhgyria-mas-h-gia-ta-panhgyria>

Μόλις ολοκληρωθεί η διαδικασία ο/η εκπαιδευτικός σε συνεργασία με τις οικογένειες των παιδιών θα ζητήσει να ηχογραφήσουν και αν παρουσιάσουν ένα παραδοσιακό τραγούδι που έλεγαν στην οικογένειά τους.

1.22 13η Διδακτική ώρα

Την 13η διδακτική ώρα θα φέρουν στην τάξη τα ηχογραφημένα τραγούδια και θα τα ακούσουν.

- Τι λέει το τραγούδι αυτό;
- Η μελωδία σας θυμίζει κάποιο άλλο τραγούδι;
- Για ποιά θέματα τραγουδούσαν παλαιότερα οι άνθρωποι;

Θα ακολουθήσει η σύγκριση των τραγουδιών, ο σχολιασμός της θεματικής τους και της μελωδίας τους και αργότερα η εκμάθησή τους. Κάθε παιδί θα βοηθήσει στην παρουσίαση και στην εκμάθηση του δικού του ηχογραφημένου τραγουδιού εάν το επιθυμεί.

1.23 14η Διδακτική ώρα – Προτάσεις αξιολόγησης.

Κατά την τελευταία διδακτική ώρα ο /η εκπαιδευτικός με την βοήθεια των μαθητών θα οργανώσει , σε συνεργασία με τον σύλλογο γονέων και κηδεμόνων, μια εκδήλωση- πανηγύρι, στο οποίο τα παιδιά θα παρουσιάσουν όσα έχουν φτιάξει κατά τη διάρκεια του project «Ανακαλύπτοντας τα Κοντοβούνια: Μια γνωριμία με τη Λαογραφία των Κοντοβουνίων, χωριών της Μεσσηνίας».

Την ημέρα αυτή στο χώρο του σχολείου θα υπάρχουν μικροί σταθμοί, όπως για παράδειγμα σταθμός κουλούρας, σταθμός αργαλειού, σταθμός μουσικής, σταθμός χορού, σταθμός αγροτικών εργασιών. Οι μαθητές θα είναι υπεύθυνοι να ξεναγήσουν τους γονείς και καλεσμένους της εκδήλωσης αυτής και να τους μνήσουν στο λαογραφικό αυτό ταξίδι. Σε κάθε σταθμό θα μπορεί κανείς να παρατηρεί όσα έχουν ετοιμάσει οι μαθητές κατά τη διάρκεια του project αλλά και να συμμετέχει ο ίδιος σε κάποια από αυτές τις δραστηριότητες. Οι δραστηριότητες στους σταθμούς θα είναι οι εξής:

- Πλέξιμο κουλούρας
- Ύφανση με αυτοσχέδιο αργαλειό
- Εκμάθηση παραδοσιακών χορών και τραγουδιών
- Έκθεση με εργαλεία αγροτικών εργασιών

Μια ακόμα προτεινόμενη δραστηριότητα αξιολόγησης του προγράμματος είναι η παρουσίαση φωτογραφικού υλικού , το οποίο έχει συλλέξει ο/η εκπαιδευτικός καθόλη τη διάρκεια του project , με τις δράσεις των μαθητών. Οι μαθητές θα έχουν στην κατοχή τους δύο καρτέλες, η μια θα είναι θετικής ψήφου και η άλλη αρνητικής ψήφου. Καθώς ο/η εκπαιδευτικός θα δείχνει τις φωτογραφίες οι μαθητές χρησιμοποιώντας τις καρτέλες του θα ψηφίζουν ποιες δράσεις τους άρεσαν και ποιες όχι. Στο τέλος θα αναδειχθεί η αγαπημένη δράση των μαθητών, για την οποία θα συζητήσουν στην ολομέλεια ποια χαρακτηριστικά της τράβηξαν το ενδιαφέρον των μαθητών.

Ακόμα μία δράση αξιολόγησης είναι μέσω φύλλων εργασίας. Ο/η εκπαιδευτικός θα χωρίσει τους μαθητές σε τέσσερις ομάδες. Η κάθε ομάδα θα εκπροσωπεί μια από τις τέσσερις θεματικές του project. Για την πρώτη θεματική ενότητα το φύλλο εργασίας θα παρουσιάζει ένα χαλί χωρίς σχέδια και θα ζητά από τους μαθητές να ζωγραφίσουν σύμφωνα με τα χαλιά της παλαιότερης εποχής. Για την δεύτερη θεματική ενότητα το φύλλο εργασίας θα απεικονίζει σχέδια και ήρωες απ' τις λαϊκές αφηγήσεις των Κοντοβουνίων και οι μαθητές θα κληθούν να κυκλώσουν μόνο αυτούς που άκουσαν. Στην τρίτη ομάδα, για την τρίτη θεματική ενότητα το φύλλο εργασίας θα έχει μπερδεμένες εικόνες από τη διαδικασία λιομαζώματος και οι μαθητές θα πρέπει να τις αριθμήσουν βάζοντας από κάτω τον αντίστοιχο αριθμό από το 1 έως το 5. Για την τέταρτη θεματική ενότητα στο φύλλο εργασίας θα παρουσιάζονται διάφορα μουσικά όργανα και οι μαθητές θα χρειαστεί να κυκλώσουν μόνο όσα αναγνωρίζουν ότι χρησιμοποιούνταν από τους παραδοσιακούς οργανοπαίχτες της περιοχής.

Επίλογος - Συμπεράσματα

Στην παρούσα εργασία έγινε μια πρώτη προσέγγιση μελέτης της λαογραφικής εμπειρίας της περιοχής των Κοντοβουνίων της νοτίου Πελοποννήσου. Ανακεφαλαιώνοντας τα κεντρικά σημεία αυτής της εργασίας μπορεί να επισημανθεί ότι οι περισσότερες δραστηριότητες, ατομικές ή συλλογικές αυτής της λαϊκής παράδοσης μπορούν να αναπαραχθούν γόνιμα στο χώρο της οικογένειας ή του σχολείου, ακόμη και σήμερα. Οι ψυχαγωγικές και καλλιτεχνικές πλευρές αυτών των δραστηριοτήτων, όπως και η συμμετοχή στην παραγωγή βασικών αγροτικών προϊόντων βρίσκονται στην πρώτη γραμμή των προτεραιοτήτων μιας φυσικής, απλής, αυθεντικής και κοινωνικοποιημένης ζωής, κάτι που λείπει από τη σημερινή αγχώδη και αλλοτριωμένη εποχή μας.

Η εκπαίδευση λοιπόν, και κυρίως η εκπαίδευση των παιδιών της προσχολικής ηλικίας μπορεί να αποτελέσει τον πυρήνα της επανεύρεσης αυτού του χαμένου κέντρου (Λορεντζάτος, 1961) μιας υγιούς ατομικής και κοινωνικής ζωής. Γίνεται μια προσπάθεια να ενσωματωθούν στο πρόγραμμα εκπαίδευσης της προσχολικής ηλικίας κάποια στοιχεία προαιώνιας ιστορικής και λαογραφικής αξίας, που δεν έχουν αξιοποιηθεί απόλυτα μέχρι τώρα από την σύγχρονη εκπαίδευση και από την τοπική

κοινωνία της Μεσσηνίας, κάτι που προκύπτει κι από την βιβλιογραφική ανασκόπηση. Σε μια παγκοσμιοποιημένη πραγματικότητα για την κοινωνία των νέων ανθρώπων και των οικογενειών τους, όπου η ψηφιακή μορφή επικοινωνίας οδηγεί σε αλλοτρίωση, προβλήματα επικοινωνίας, εξαρτήσεις και ψυχική σύγχυση, (Laious, Galanaki, 2024) η απλή ενασχόληση με καθημερινές ασχολίες στο ύπαιθρο- εγγεγραμμένες στο συλλογικό ασυνείδητο των παιδιών- προωθεί την υγιή σχέση με τον εαυτό, με τους άλλους και με το πατρογονικό τοπίο. Με την υλοποίηση του προγράμματος αναμένεται να προκύψουν θετικά συμπεράσματα και θετικές απαντήσεις στα ερωτήματα για την αναγκαιότητα και την χρησιμότητα της εξοικείωσης των παιδιών με τα λαογραφικά δεδομένα του τόπου τους.

Με την εφαρμογή του προγράμματος «Ανακαλύπτοντας τα Κοντοβούνια: Μια γνωριμία με τη Λαογραφία των Κοντοβουνίων, χωριών της Μεσσηνίας», που αποτελεί ένα ιδιαίτερο -για τα παιδιά της προσχολικής εκπαίδευσης- πρόγραμμα, αναμένεται να δημιουργηθούν νέες, γόνιμες παιδαγωγικά και αισθησιοκινητικά εμπειρίες. Η επαφή με τη φύση, με καλλιτεχνικές δραστηριότητες και μορφές τέχνης που έχουν τις ρίζες τους στο συλλογικό γίνεσθαι συνδέουν την αυτοεκτίμηση των παιδιών με την προγονική εμπειρία και ταυτότητα. Επίσης αναμένεται να πολλαπλασιάσουν τις θετικές εκφράσεις της ατομικής και συλλογικής ευημερίας, που βασίζεται σε κοινωνικές αξίες όπως η αλληλεγγύη, η ομαδικότητα, η απλότητα και ο σεβασμός των άλλων. Από τη βιβλιογραφική ανασκόπηση εξάλλου προκύπτει ένα κενό στην αξιοποίηση των τοπικών παραδόσεων της Μεσσηνίας και υπάρχει το αίτημα μιας ζωντανής παρουσίας της λαογραφίας στην καθημερινότητα της προσχολικής ζωής. Ο λόγος είναι ότι οι δραστηριότητες σε ένα συμβατικό ωρολόγιο πρόγραμμα προσχολικής αγωγής δεν συνδέονται πάντοτε με την οικογενειακή και την ευρύτερη ιστορική μνήμη, καθώς απευθύνονται στον τυπικό μαθητικό πληθυσμό, που δεν έχει προσλαμβάνουσες παραστάσεις από συγκεκριμένες πραγματικότητες, που συνδέονται με τη λαογραφία.

Αντίθετα, το πρόγραμμα που αγκαλιάζει λαογραφικά το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον του τόπου, ενισχύει τους μαθητές στην αυτογνωσία, την αποδοχή της ιστορικής τους κληρονομιάς και την καλλιέργεια της αυτοεκτίμησης και της κριτικής ικανότητας (Μπενέκος, 2006). Έτσι, η στοχοθεσία σε τοπικό επίπεδο αποκτά μεν συγκεκριμένες αναφορές, αλλά αποτελεί κι ένα μαθησιακό εργαλείο που εμβαθύνει-ως πιλοτικό πρόγραμμα- στην αυτοσυνειδησία, την βαθύτερη και ολιστική πολιτιστική

και πνευματική ταυτότητα των παιδιών και μπορεί να εφαρμοστεί σε κάθε επί μέρους γεωγραφικό διαμέρισμα, όχι μόνο της Μεσσηνίας αλλά και συνολικά της Ελλάδας.

Η ανάγκη εμπλουτισμού του προγράμματος της προσχολικής αγωγής και εκπαίδευσης με στοιχεία από την λαογραφία και με την ενεργό συμμετοχή στην παράδοση αποτελεί ζητούμενο για την πολιτισμική ταυτότητα των μαθητών και την διαμόρφωση συνειδητών πολιτών στο μέλλον.

Βιβλιογραφία

Αγγελόπουλος, Γ. (2018). *Μεταβολές της στάθμης της θάλασσας*. Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία. Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

Ασπιώτης, Ε. (2012). *Αξιολόγηση του Αναλυτικού Προγράμματος Σπουδών και του Διαθεματικού Ενιαίου Πλαισίου Προγραμμάτων Σπουδών της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης ως προς την εφαρμογή των αρχών της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης*, Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία. Αθήνα: Σχολή Επιστημών Αγωγής, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης.

Αυδίκος, Ευ. Γρ. (1996). *Το Παιδί στην Παραδοσιακή και τη Σύγχρονη Κοινωνία*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Αυδίκος, Ευ. (2009). Εισαγωγή στις σπουδές του λαϊκού πολιτισμού. Λαογραφίες, λαϊκοί πολιτισμοί, ταυτότητες, Αθήνα: Κριτική.

Baddeley, A.D. Hitch, G.J.L. (1974). G.A. Bower, επιμ. *The psychology of learning and motivation: advances in research and theory* (8 έκδοση). New York: Academic Press.

Bettelheim, B. (1976). *The Uses of Enchantment: The Meaning and Im-portance of Fairy Tales*, New York: Alfred Knopf.

Βαζούρας, Φ. (1994). *Σύγκριση μεθόδων κατεργασίας του εδάφους: επίδραση στις φυσικές ιδιότητες του εδάφους*. Πτυχιακή Εργασία. Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

Βαλασιάδης, Ε., Κατσαδώρας, Γ., Κακάμπουρα, Ρ., Φωκίδης, Ε. (2017). Λαϊκός Πολιτισμός και Ψηφιακό Παιχνίδι στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση, Φ. Γούσιας (επιμ.), Πρακτικά 4ου Συνεδρίου «Νέος Παιδαγωγός», (Αθήνα, 1-2 Απριλίου 2017), ISBN: 978-618-82301-2-5, [e-Book/pdf], 1026-1033.

Βαρβούνης, Μ. Γ. (1998). *Η διδασκαλία του δημοτικού τραγουδιού στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση*. Αθήνα: Σμίλη.

Βαρβούνης, Μ. Γ. (2017). *Εισαγωγή στη θρησκευτική λαογραφία. Ο κύκλος του χρόνου, ο κύκλος της ζωής, ο κύκλος της λατρείας*. Αθήνα: Αντ. Σταμούλης.

Berger, P. & Luckmann, T. (2016). *The social construction of reality. In Social theory re-wired* .Routledge.

Gallahue, D. & Ozmun, J. (1998). *Understanding Motor Development. Infants, Children, Adolescents, Adults*. New York: McGraw-Hill.

Γεωργίου, Σ. (2010). *Θρησκευτική Συνύπαρξη στην Οθωμανική Επαρχία: Μελέτες για την Πελοπόννησο*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Κυριακίδης.

Γκαρτζωνίκα-Κώτσικα, Ε. (2016). *Ο παραδοσιακός χορός στην εκπαίδευση, Ιστορική αναδρομή και σύγχρονες διδακτικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Πεδίο.

Διαμαντίδου, Κ., Φρόση, Α. & Πατέλη, Ο. (2024) Πολιτισμική πολυμορφία στην τάξη: ανάγκες και προσδοκίες μαθητών. Στο: επιμ. Σακκά Δ. και Ψάλτη Α. *Πρακτικά Ημερίδας με θέμα «Πολιτισμική ποικιλομορφία στο σχολείο: ο ρόλος του εκπαιδευτικού»*. Αλεξανδρούπολη.

Εμπεριάδου, Ε., Γκαλένης, Σ., Πάσσα, Μ., & Τσιόπτσιας, Δ. (2014). Οι μαθητές με πυξίδα τα παραδοσιακά μουσικά όργανα πραγματοποιούν ένα ταξίδι στους μουσικούς πολιτισμούς, με υβριδικά οχήματα τη διαθεματική προσέγγιση και την πιλοτική εφαρμογή μοντέλων μικτής μάθησης. *9ο Πανελλήνιο Συνέδριο με Διεθνή Συμμετοχή "Τεχνολογίες της Πληροφορίας & Επικοινωνιών στην Εκπαίδευση"*, (σσ. 1189-1196), Ρέθυμνο: Συνέδρια της Ελληνικής Επιστημονικής Ένωσης Τεχνολογιών Πληροφορίας & Επικοινωνιών στην Εκπαίδευση. doi: 10.12681/cetpe.4059.

Dundes, A. (1980). *Interpreting Folklore*. Bloomington: Indiana University Press.

Dewey, J. (1899). *The School and Society*. Chicago: University of Chicago Press.

Geertz, C. (1973). *The interpretation of cultures* New York. NY: BasicBooks.

Georgacas, D. J., & McDonald, W. A. (1969). *Place names of southwest Peloponnesus: register and indexes*. U of Minnesota Press.

Ζώη, Σ., & Λουρδής, Ε. (2017). Ο λαϊκός πολιτισμός στην εποχή των ΤΠΕ. Στο: επιμ. Παπαδάτος, Ι., Πλυχρονοπούλου, Σ. & Μπαστέα, Α. *6ο Πανελλήνιο Συνέδριο Επιστημών Εκπαίδευσης*. Αθήνα: ΕΚΠΑ.

Ήμελος, Στ. Δ. & Αικ. Πολυμέρου –Καμηλάκη (1983). *Παραδοσιακός Υλικός Βίος του Ελληνικού Λαού (Ερωτηματολόγιο)*, Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών/ Δημοσιεύματα του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας.

Κακάμπουρα-Τύλη Ρ. (2000). Δραματοποίηση λαϊκών δρωμένων στο ελληνικό σχολείο, *Παρνασσός ΜΒ΄*. σ. 215-228.

Κακάμπουρα-Τύλη, Ρ. (2005). «Ο Λαϊκός Πολιτισμός ως Πεδίο Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης Μια διδακτική Πρόταση». Στο: επιμ. Τριλιανός Α. & Καράμη Ι. *Μάθηση και Διδασκαλία στην Κοινωνία της Γνώσης*, Πρακτικά Ε΄ Πανελλήνιου Συνεδρίου με διεθνή συμμετοχή. Τόμος Β. Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Κακάμπουρα, Ρ. (2010). Διδακτική του λαϊκού πολιτισμού στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση. *Πρακτικά του 1ο Πανελληνίου Συνεδρίου Επιστημών Εκπαίδευσης*. Αθήνα: Σμυρνιωτάκης.

Κακάμπουρα, Ρέα (2011). *Αφηγήσεις ζωής. Η βιογραφική προσέγγιση στη σύγχρονη λαογραφική έρευνα*, Αθήνα: διάδραση.

Κακάμπουρα Ρ. & Κέζα, Μ. (2014). 'Όταν οι γονείς μου ήταν παιδιά': Η ανταπόκριση των μαθητών σε ένα πρόγραμμα βιογραφικής διερεύνησης της οικογενειακής τους ιστορίας, στο Ε. Αυδίκος – Σ. Κοζιού (επιμ.), *Λαϊκός Πολιτισμός και Εκπαίδευση*, Πρακτικά 4ου Πανελλήνιου Συνεδρίου, (Καρδίτσα, 19-21/10/2012), Καρδίτσα: Κέντρο Ιστορικής και Λαογραφικής Έρευνας «Ο ΑΠΟΛΛΩΝ» / Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, σ. 351-360.

Kakampoura, R., Katsadoros, G., Nounanaki, A. Kolokythas D., (2017). "Educational Activities Concerning Folk/Popular Culture in Greek Primary School Websites", *European Scientific Journal*, edition Vol.13, No.10, p. 246-262

Κακάμπουρα, Ρ., & Κασσαβέτη, Ο.-Ε. (2018). *Οπτική εθνογραφία και εκπαίδευση*. Αθήνα: Πεδίο.

Κακάμπουρα, Ρ. (2018). Η συμβολή των συλλόγων στη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Στο: Ρ. Κακάμπουρα (Επιμ.) . *Η συμβολή των συλλόγων στη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Πρακτικά 1ου Πανελλήνιου*

Επιστημονικού Συνεδρίου, (σσ 9-42) Αθήνα: Εργαστήριο κοινωνικών επιστημών ΠΤΔΕ, ΕΚΠΑ.

Κακάμπουρα, Ρ. (2021). Συγκριτική λαογραφία και διαπολιτισμική εκπαίδευση: η συμβολή του έργου του Βάλτερ Πούχνερ. Στο Ι. Βιβιλάκης (επιμ.) *Κατάσταση και προοπτικές της Λαογραφίας σήμερα*, (σ.63-77), Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός.

Κακάμπουρα, Ρ. (2022). Άυλη πολιτιστική κληρονομιά και εκπαίδευση: Ενδυναμώνοντας την πολιτισμική ενσυναίσθηση σε ένα σχολείο για όλους και όλες. Στο: επιμ. Μαλαφάντης Κ. & Μπάμπαλης Θ. *Παιδαγωγική Εταιρεία Ελλάδος, Συλλογικός Τόμος: Πρακτικά Επετειακού Συνεδρίου: Σύγχρονες τάσεις και εξελίξεις στις επιστήμες της αγωγής, 40 χρόνια από την ίδρυση της Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδος (1981-2021)*, (σσ. 123-134) Αθήνα: Διάδραση.

Καντιώτης Α. (1950). *Άγιοι από όλα τα επαγγέλματα*. Εκδόσεις Ιεραποστολικής αδελφότητας ο Σταυρός.

Καραγιώργου, Α. (2018). «Τα Προγράμματα Σχολικών Δραστηριοτήτων- Πολιτιστικών Θεμάτων σε θέματα Λαϊκού Πολιτισμού στο σύγχρονο πολυπολιτισμικό σχολείο». Στο: *Εκπαίδευση Χαρισματικών Ατόμων στην Ελλάδα. Πανελλήνιο Συνέδριο Επιστημών Εκπαίδευσης*. Αθήνα: ΕΚΠΑ σε Συνεργασία με την ένωση Ελλήνων Φυσικών Επιστημών.

Καρκαγιάννη, Ε. (2005). *Ορθόδοξη Παράδοση και Λαϊκή Θρησκευτικότητα*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Κυριακίδης.

Καρύκη, Μ., & Αγαλιανού, Ο. (2019). «Ελληνικά παραδοσιακά παιγνιδοτράγουδα: από την κοινότητα στη σχολική τάξη.» Στο: επιμ. Ράπτης Θ. & Κόνιαρη Δ. *Μουσική Εκπαίδευση και Κοινωνία: νέες προκλήσεις, νέοι προσανατολισμοί. Πρακτικά 8ου Συνεδρίου της ΕΕΜΕ*. Θεσσαλονίκη. Ε.Ε.Μ.Ε.

Knoll, M. (2012). “i had made a mistake”: William h. kilpatrick and the project method. *Teachers College Record*.

Κατσαδώρας, Γ., (2019). *Αισώπειοι μύθοι. Πρόσληψη και μετάπλαση στη λαϊκή και τη λόγια παράδοση*, Αθήνα: Gutenberg

- Καχραμάνος Χ., 1969, *Η ιστορία του χαλιού*, Αθήνα, Εκδόσεις Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, Νεοελληνική Χειροτεχνία.
- Κορδάτος, Γ. (1973), *Αρχαίες θρησκείες και Χριστιανισμός*, Αθήνα, Μπουκουμάνης
- Κοσμόπουλος Π. (2000) *Στοιχεία του τόπου μου*. Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός.
- Κοσμόπουλος Π. (2006). *Μεσσηνιακή παράδοση βίου*. τόμος Α'. Αθήνα.
- Koursoumis, S. (2014). Revisiting Mount Taygetos: the sanctuary of Artemis Limnatis. *Annual of the British School at Athens*, 109, 191-222.
- Κουρέτας Δ. (2007). *Η επιλογή της χρυσής τομής*. Αθήνα: Επίκεντρο.
- Laious, R., Galanaki, E. P., Aggeli, A., Tzavara, C., Argalia, E., Bakourini, D. & Sintila, I. (2024). EVALUATION OF A SCHEMA THERAPY-BASED PREVENTION GROUP PROGRAM FOR CHILDREN AND THEIR PARENTS. *Journal of Evidence-Based Psychotherapies*, 24(2), 23-52.
- Λαμπρινάκος, Σ. (2015). *Η μελισσοκομία στην Ελλάδα και η σημασία της στην επικοινωνία των καλλιέργειών*. Πτυχιακή εργασία. Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.
- Λαρεντζάκη, Αικ. & Παύλου, Β. (2008). *Τα Ερωτήματα του Σύγχρονου Εκπαιδευτικού*. Αθήνα: Gutenberg.
- Λιάκος, Ν. (1985). *Το Μοναστήρι του Βουλκάνου και η Ιστορία του*. Καλαμάτα: Εκδόσεις Μεσσηνιακή Πολιτιστική Κληρονομιά.
- Λορεντζάτος, Ζ. (1961). *“Το χαμένο κέντρο (Για τον Σεφέρη)”*. Αθήνα.
- Λουκάτου, Σ. (1985). *Εισαγωγή στην ελληνική λαογραφία*. Γ' έκδοση. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Λυδάκη, Α. (2012). *Ποιοτικές μέθοδοι της κοινωνικής έρευνας*. Αθήνα: Καστανιώτη
- Μαλαφάντης, Κ. Δ. (2011). *Το παραμύθι στην εκπαίδευση. Ψυχοπαιδαγωγική διάσταση και αξιοποίηση*. Αθήνα: Διάδραση.

Μαλαφάντης, Κ. Δ. (2021). Η αφήγηση του παραμυθιού ως μέσο ανάπτυξης της δημιουργικότητας του παιδιού. Στο: Ε. Καταρτζή, Γ. Παπαδημητρίου & Χ. Κωσταρής (επίμ.), Πρακτικά του 5ου Πανελλήνιου Συνεδρίου - Διαδικτυακού Εκπαίδευση στον 21^ο αιώνα: Ανάπτυξη της κριτικής σκέψης, της δημιουργικότητας και της καινοτομίας, τ. Α' (σσ. 24-31). Αθήνα.

Μανωλάκη, Ε. (2008). *Σύγχρονες τάσεις της ελληνικής λαογραφίας*. Πτυχιακή εργασία. Θεσσαλονίκη: Οικονομικό Πανεπιστήμιο Μακεδονίας.

Μάργαρη, Ζ. (2018). Κρατώντας ζωντανή την παράδοση: Πολιτιστικοί σύλλογοι, τελεστικές τέχνες & λαϊκά δρώμενα στην εποχή της μετανεωτερικότητας. Στο: *Η συμβολή των συλλόγων στη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Πρακτικά 1ου Πανελλήνιου Επιστημονικού Συνεδρίου*, Επιμ. Κακάμπουρα Ρ.(σσ. 204-240) Αθήνα: Εργαστήριο Κοινωνικών επιστημών, ΠΤΔΕ, ΕΚΠΑ.

Marinis, A. (2019). *Roots ancient or medieval? Nikolaos Politis, modern Greek folklore studies and ancient Greek religion. The Historical Review/La Revue Historique*, 16.

Μέγας, Γ. (1957). *Ελληνικά εορταί και έθιμα της λαϊκής λατρείας*. Αθήναι.

Μέγας, Γ. Α. (1962). *Ελληνικά Παιδικά Παιχνίδια*. Αθήνα: Εκδόσεις Εστία.

Μέγας, Γ. (1978). *Το ελληνικό παραμύθι*. Ακαδημία Αθηνών.

Mechling, J. (1986). "Children's Folklore" Into the *Journal of American Folklore*. Logan,: Utah State University Press.

Mechling, J. (1994). «Children and Colors: Children's Folk Cultures and Popular Cultures in the 1990s and Beyond. Eye on the Future: Popular Culture Scholarship». *Into the Twenty-first Century in Honor of Ray B. Browne*. PUBLISHED BY THE CHILDREN'S FOLKLORE SECTION OF THE AMERICAN FOLKLORE SOCIETY. CAROLINA UNIVERSITY.

Μερακλής, Μ. Γ. (2011). *Ελληνική Λαογραφία*. Αθήνα: Καρδαμίτσα

Μιχαηλάρης, Π. Δ. (2012). *Γρηγόριος Δικαίος (Παπαφλέσσας): ο δυναμικός πρωταγωνιστής της επαναστατικής πράξης*. Στο: *Πρωτοπόροι της Ελληνικής*

Επανάστασης: Δέκα πρόσωπα που σφράγισαν την Ελληνική Επανάσταση. Αθήνα: Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη.

Μπενέκος, Δ. (2006). *Πολιτισμική παράδοση και Εκπαίδευση: Μορφωτική προσέγγιση. Εκπαιδευτικές Εφαρμογές. Μορφωτική προσέγγιση, Εκπαιδευτικές Εφαρμογές.* Αθήνα: Τυπωθήτω-Γ. Δαρδανός.

Μυλωνάς, Σ., & Αντωνέλος, Κ. (2015). *Υδροβιότοπος_Γιάλοβα: μία διερεύνηση. Διπλωματική Εργασία.* Αθήνα: Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο.

Μπιτσάνης, Η. (2006). *Εκκλησιαστικά μνημεία ιστορίας και πολιτισμού στην Καλαμάτα.* Καλαμάτα.

Μούτσου, Α. (2002). *Τα κυριότερα γεωργικά προϊόντα του νομού Μεσσηνίας.* Πτυχιακή εργασία, Τ.Ε.Ι. Καλαμάτας, Σχολή Τεχνολογίας Γεωπονίας.

Νατσούλης, Τ. (2014) *3000 λέξεις και φράσεις παροιμιώδεις.* Αθήνα. Σμυρνιωτάκης.

Νιτσιάκος, Β. (2004). Για τη λαογραφία και την κοινωνική ανθρωπολογία, ξανά. Στο: *Όψεις της ανθρωπολογικής σκέψης και έρευνας στην Ελλάδα.* Αθήνα: *Ελληνική εταιρεία εθνολογίας*, 263-274.

Ντολιοπούλου, Ε. (1999). *Σύγχρονες τάσεις της προσχολικής αγωγής.* Αθήνα: Τυπωθήτω-Γιώργος Δαρδανός.

Οικονομίδης, Δ. Β. (1959). *Της Υπαπαντής μαζεύουνε οι γιορτές στ' αντί.* Ιωάννινα.

Opie, I., & Opie, P. (1959). *The Lore and Language of Schoolchildren.* Oxford: OxfordUniversityPress.

Παπακωνσταντίνου, Μ. (1996). *Επιτόπια Έρευνα στη Λαογραφία.* Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδόπουλος.

Παπαρρηγόπουλος, Κ. (2012). *Η απάντηση στην ανθελληνική θεωρία του Φαλμεράιερ, Περί του εποικισμού σλαβικών φυλών στην Πελοπόννησο.* Αθήνα: Λιβάνης.

- Papachatzis, N. (1980). *Πανσανίου Ελλάδος Περιήγησις. Αχαϊκά καί Αρκαδικά*. Αθήνα.
- Πασχάλης, Α. (2008). *Μοναστηριακή Ζωή και Ελληνική Κουλτούρα*. Αθήνα: Εκδόσεις Σταμούλη.
- Πετρονότης, Α. (2019). *Παράθυρα πετροπελέκητα αγροτικών σπιτιών Πελοποννήσου*. Αθήνα: Εκδόσεις Σταμούλη.
- Πολίτης, Ν. (1900). *Μελέται περί του βίου και της γλώσσης του ελληνικού λαού: Παραδόσεις-Μέρος Β΄*. Αθήνα. Π.Δ. Σακελλαρίου.
- Πολίτης, Ν. (1904). *Παραδόσεις*. Αθήνα: Εκδόσεις Γράμματα.
- Πολίτης, Ν. Γ. (1914). *Εκλογαί από τα τραγούδια του ελληνικού λαού*. Αθήνα: Εστία.
- Πούχγερ, Β. (2009). *Θεωρητική λαογραφία: έννοιες-μέθοδοι-θεματικές*. Αθήνα: Αρμός.
- Puchner, W. (2016). Παραστατικά φαινόμενα του ελληνικού λαϊκού πολιτισμού στα βαλκανικά και τα ευρωπαϊκά τους συμφραζόμενα. *Neograeca Bohemica*.
- Ροβά, Π. (2013). Τύποι παραδοσιακών ελληνικών τυριών και η θέση τους στην αγορά τροφίμων. Πτυχιακή εργασία. Κρήτη: ΑΤΕΙ Ηράκλειο.
- Ρόκου, Β. (1991). *Θεωρία λαογραφίας: Η λαογραφία στο δρόμο της ιστορικήςεπιστήμης*, Ιωάννινα.
- Σταμούλη, Γ. (2017). *Το πελοποννησιακό λαογραφικό ίδρυμα, απέναντι στις προκλήσεις που έχει να αντιμετωπίσει τον 21ο αιώνα*. Πτυχιακή εργασία. Πύργος: ΤΕΙ Δυτικής Ελλάδας.
- Τσιλιμένη, Τ. (2014). Οι παραλλαγές του λαϊκού παραμυθιού και τα ευτράπελα παραμύθια ως υλικό για την αξιοποίησή τους στη διαπολιτισμική εκπαίδευση. *KEIMENA για την έρευνα, τη θεωρία, την κριτική και τη διδακτική της Παιδικής και Εφηβικής Λογοτεχνίας*. Διαθέσιμο μέσω: <https://doi.org/10.26253/heal.uth.ojs.kei.2014.579>.

Ταρσούλη, Γ., & Πλεμμένος, Γ. (2011). *Λαογραφικά σύμμεικτα της Κορώνης Μεσσηνίας από τις συλλογές (1938-1939) της Γεωργίας Ταρσούλη*. Ακαδημία Αθηνών. Κέντρον Ερεύνης Ελληνικής Λαογραφίας.

Χατζηφώτης, Ι. (1993). *Τα Μοναστήρια και οι Εκκλησίες της Ελλάδας*. Αθήνα: Εκδόσεις Πέλλα.

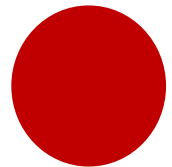
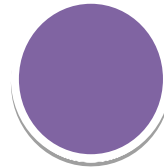
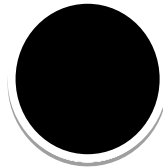
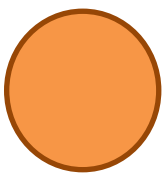
Χατζημιχάλη, Α. (1984). *Υποδείγματα ελληνικής διακοσμητικής*. Αθήνα: Ελληνικός Οργανισμός Μικρομεσαίων Επιχειρήσεων και Χειροτεχνίας.

Παράρτημα

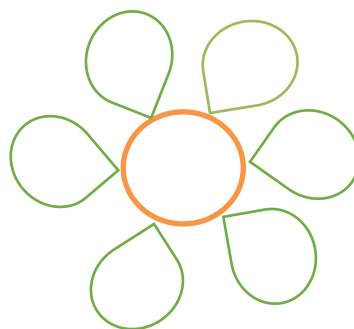
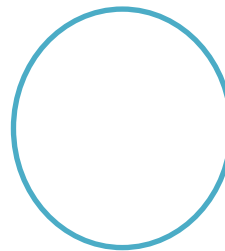
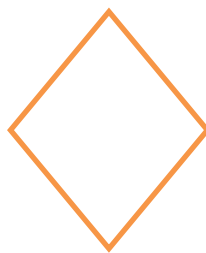
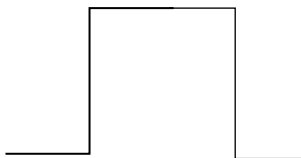
Υπόδειγμα φύλλου εργασίας για παραδοσιακές φορεσιές:

«ΨΑΧΝΩ ΝΑ ΒΡΩ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΣΤΙΣ ΦΟΡΕΣΙΕΣ»

ΧΡΩΜΑΤΑ

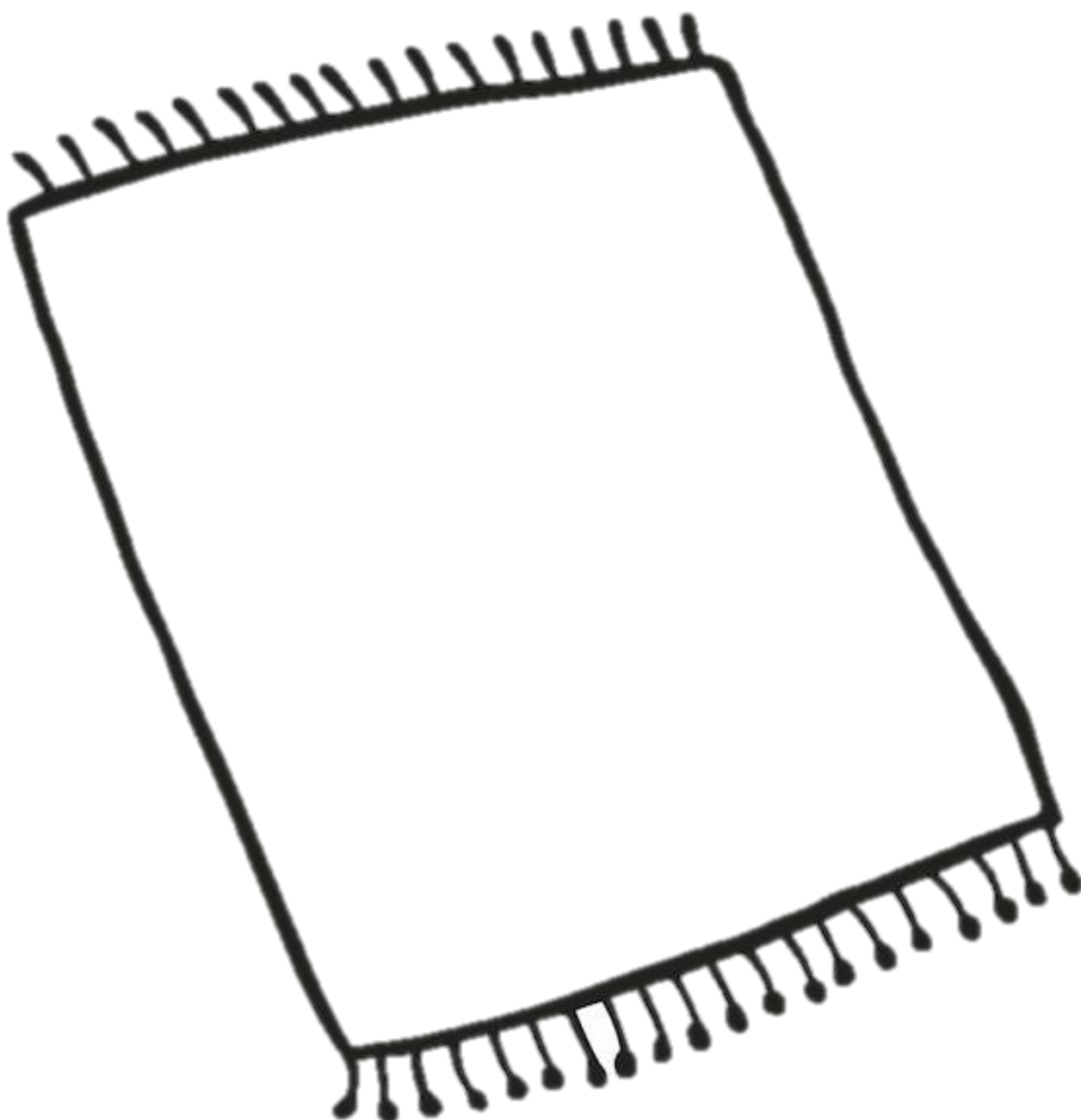

ΣΧΕΔΙΑ

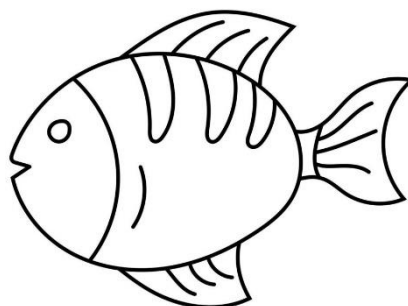
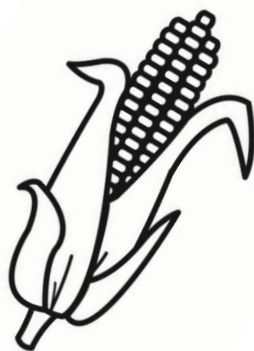
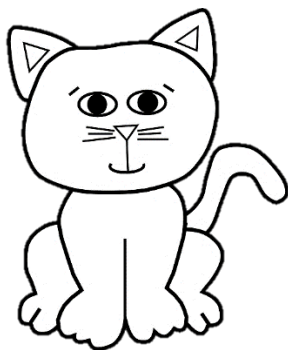
Υπόδειγμα φύλλου εργασίας για αξιολόγηση πρώτης θεματικής ενότητας:

«ΣΧΕΔΙΑΣΕ ΤΟ ΧΑΛΙ ΟΠΩΣ ΣΤΑ ΥΦΑΝΤΑ ΠΟΥ ΑΝΑΚΑΛΥΨΕΣ»

Υπόδειγμα φύλλου εργασίας για αξιολόγηση δεύτερης θεματικής ενότητας:

«ΚΥΚΛΩΣΕ ΤΟΥΣ ΗΡΩΕΣ ΠΟΥ ΑΚΟΥΣΕΣ ΣΤΙΣ ΛΑΙΚΕΣ ΑΦΗΓΗΣΕΙΣ»

Υπόδειγμα φύλλου εργασίας για αξιολόγηση τρίτης θεματικής ενότητας:

«ΒΑΛΕ ΤΙΣ ΕΙΚΟΝΕΣ ΣΤΗ ΣΩΣΤΗ ΣΕΙΡΑ. ΓΡΑΨΕ ΤΟΝ ΑΝΤΙΣΤΟΙΧΟ ΑΡΙΘΜΟ
ΚΑΤΩ ΑΠΟ ΚΑΘΕ ΕΙΚΟΝΑ»

Υπόδειγμα φύλλου εργασίας για αξιολόγηση τέταρτης θεματικής ενότητας:

«ΚΥΚΛΩΣΕ ΤΑ ΜΟΥΣΙΚΑ ΟΡΓΑΝΑ ΠΟΥ ΠΑΙΖΟΥΝ ΟΙ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΙ
ΟΡΓΑΝΟΠΑΙΧΤΕΣ»

